

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
“ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАҒУРОВ”

ФАКУЛТЕТИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

КАФЕДРАИ НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

ТДУ 809.155.0+802.0
ТКБ 81.2 Тоҷ+81.2 Анг.
Д-14

ХОЛМАТОВА ХУРШЕДА АЙӢЮБҶОНОВНА

**ИНЪИКОСИ КОНСЕПТИ “БОЙИГАРӢ” – “ҚАШШОҚӢ” ДАР
СИСТЕМАИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ**

ИХТИСОС **6D021300-ЗабоншиносӢ (6D021302– Забоншиносии муқоисавӣ-
таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)**

Роҳбари илмӣ:
н.и.ф., дотсент Раҷабова М.М.

ХУҶАНД-2023

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ КОНСЕПТ	14
1.1. Забоншиносии когнитивии муосир ҳамчун илм.....	14
1.2. Чанбаи лингвофарҳангии робитаи забон ва фарҳанг.....	30
1.3. Усулҳои дифференсиалии муайян кардани концепт.....	34
1.4. Роҷеъ ба моҳияти тасвири олам.....	39
1.5. Ташаккули забоншиносии когнитивии хориҷиву ватанӣ.....	47
Хулосаи боби якум.....	58
БОБИ II. КОНСЕПТҲОИ “БОЙИГАРӢ” ВА “ҚАШШОҚӢ” ДАР СИСТЕМАИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ	61
2.1. Шакли дохилии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”.....	61
2.2. Шарҳи концептҳои “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар луғатҳои этимологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	66
2.3. Ифодаи маҷозии концепти “бойигарӣ” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	73
Хулосаи боби дуюм.....	94
БОБИ III. ФРАЗЕОЛОГИЗАТСИЯИ КОНСЕПТҲОИ “БОЙИГАРӢ” ВА “ҚАШШОҚӢ” ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ	97
3.1. Таҳлили мувофиқати номҳои концептҳои таҳқиқшаванда аз ҷиҳати лингвофарҳангӣ.....	97
3.2. Идиомаҳо ҳамчун манбаҳои асосии концептҳои таҳқиқшаванда.....	108
3.3. Нақши концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар ташаккули зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	117
3.4. Сохторҳои когнитивии фразеологишудаи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”.....	124
3.5. Ҷараёни инкишофи концептҳои таҳқиқшаванда дар забони тоҷикӣ дар охири асри XX.....	130
Хулоса.....	148
Феҳристи адабиёти истифодашуда.....	155

МУҚАДДИМА

Забоншиносии когнитивӣ самти босуръат рушдѐфтаистодаи забоншиносӣ маҳсуб ѐфта, аксаран симои илми забоншиносии ҷаҳони муосирро муайян мекунад. Дар баробари ин, он самти нисбатан нав, муосир буда, дар он чи дар масъалаҳои назариявӣ, чи дар амалияи тадқиқот ва усулҳои тадқиқотӣ нуқтаҳои баҳсталаб зиёданд. Ин, зарурати корхоро, ки асосҳои назариявиро методологии илми когнитивиро дар асоси таҷрибаи тавсифи амалии лингвокогнитивии забон ошкор мекунад, муайян менамояд.

Забоншиносии когнитивӣ забонро дар вазифаи когнитивии (маърифатии) худ меомӯзад, ки дар он когнитивият ба нақши ҳалкунандаи сохторҳои иттилоотии мобайнӣ дар робитаҳои мо бо ҷаҳон тааллуқ дорад. Дар ин маврид метавон аз мавҷудияти илми когнитивӣ ҳарф зад, ки ба ақидаи С. Кубрякова, байнисоҳавист ва истилоҳи як қатор илмҳо мебошад [58;11].

Забоншиносии когнитивӣ яке аз самтҳои илми когнитивии байнисоҳавӣ мебошад. Марҳилаҳои ташаккули забоншиносии когнитивӣ дар Россия, самтҳои когнитивизми классикии амрикоӣ ва тадқиқотҳои Россия буданд, ки инкишофи дифференсиалӣ ва истифодаи терминологии гуногун доранд, аммо ба категорияҳои дар натиҷаи ин тадқиқот пайдошуда дар бисёр ҳолатҳо комилан мутобиқ нестанд. Е.В.Рахилина кӯшиш кардааст, ки дар тадқиқоти худ истилоҳоти забоншиносони когнитивии амрикоӣ ва мактаби семантикии Маскави Ю.Д. Апресянро ба ҳам созад, ба ҳубӣ нишон дода шудааст [85;274].

Омӯзиши шуур мавзуи умумии илми когнитивӣ ва забоншиносии когнитивӣ мебошад. Забоншиносии когнитивӣ аз таъсири мутақобилаи якчанд сарчашмаҳо ба вуҷуд омадааст.

Илми когнитивӣ аз назарияи иттилоот мафҳумҳои сохторҳои иттилоотиро, ба монанди коркард ва нигоҳдории маълумот дар хотира,

баровардани маълумотҳои зарурӣ, ифодакунии маълумот дар тафаккури инсон ва шаклҳои забонӣ мегирад. Вай кӯшиш мекунад, ки ба саволҳои Шуури инсон чӣ гуна ташкил шудааст? Инсон ҷаҳонро чӣ гуна дарк менамояд? Кадом маълумот дар бораи олам дониш мешавад? Фазоҳои равонӣ чӣ гуна ба вучуд меоянд? ҷавоб медиҳад.

Миқдори зиёди корҳои илмиро мавриди таҳлил қарор дода, маълум гардондем, ки забоншиносии когнитивӣ яке аз соҳаҳои ҷолибтарин ва баҳсноки забоншиносӣ мебошад ва равандҳои равонӣ ва инъикоси забонии онҳоро дар ҳаёти ҳаррӯзаи инсон меомӯзад. Ин илм ба забон ҳамчун воҳиди коммуникативӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад, ки на танҳо аз нуқтаи назари халқ ва фарҳанг, балки аз як шахс ба шахси дигар фарқ мекунад. Ҳар як шахс мақсади муошират ва хусусиятҳои прагматикии забонии худро дорад, ки идроки ӯро дар раванди синтези гирду атрофаш дар шуури ӯ ба вучуд меояд, инъикос мекунад. Кори илмии мо ба таҳлили яке аз ҷанбаҳои тадқиқотӣ дар забоншиносии когнитивӣ - концепт, аниқтараш, ба ду концепти зидмаъно **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ бахшида шудааст.

Аҳамияти мавзӯи тадқиқот ба нокифоя омӯхтани майдони семантикии концепти **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”**, омӯзиши концептосфераи асосии умумифарҳангии муосир бо мақсади таҳлил ва муайян кардани семантикаи ин концепт дар сатҳи миллӣ дар фарҳангҳои гуногуни забоншиносии тоҷикӣ ва англисӣ вобаста аст. Концепти **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** борҳо мавзӯи таҳқиқоти илмии забоншиносӣ гардидааст. Мафҳуми **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** ба дараҷаи сатҳи зиндагонии инсонӣ дахл дошта, муносибати одамонро дар ҷамъияте, ки мо дар он зиндагонӣ мекунем, муайян мекунад.

Аммо бо вучуди таваҷҷуҳи зиёд ба мавзӯ, он боз ҳам паҳлуҳои навро кушода медиҳад, саволҳои марбут ба тамоюлҳои тағйирёбанда, арзёбии

олами инсон пайдо мешаванд. Концепти “**бойгарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” дар забонҳои бошқирдӣ, чинӣ ва англисӣ ба таври муқоисавӣ баррасӣ шуда, дар он ҷиҳатҳои алоҳидаи забонӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, ҷанбаҳои ахлоқии забон омӯхта шудаанд, аммо дар забони тоҷикӣ ин тадқиқот бори аввал дар муқоиса бо забони англисӣ мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад.

Дар забоншиносии тоҷик пажӯҳишҳо дар соҳаи забоншиносии когнитивӣ аз ибтидои асри XXI оғоз ёфтаанд. Ба мо рисолаҳои илмии О.Қосимов оид ба лингвофарҳанг дар мавзӯи “Луғати **Шоҳнома**”-и Абулқосими Фирдавсӣ, ки дар он воҳидҳои луғавии ифодакунандаи ҳайвонот ва гиёҳҳо дар “**Шоҳнома**” мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд (2011), Х.Х.Мирзоева дар мавзӯи “Майдони луғавӣ-семантикии “**horse/асп**” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ” (2014), С.С.Раҳимӣ “Концепти “**хиёнат**” дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ”(2016) оид ба омӯзиши концептҳо, М. М. Имомзода “Хусусияти миллии объектиқунонии забонии концепти “**оила**” дар системаҳои луғавӣ-фразеологӣ ва паремиологии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ”(2017), Д.Азиззода “Мафҳуми “**ишқ**” дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ва ғ. маълум мебошанд.

То ин дам оид ба омӯзиши концептҳо як қатор рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ, аз қабали “Универсализм ва этноспесификизм дар репрезентасияи забонии макроконцепти “**сарнавишт**” (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва шуғнонӣ-рӯшонӣ)-и М.Б.Давлатмирова (2019), “Майдони семантикии концепти “**зебой**” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”-и Н.К.Бойматова (2020), “Фазо ҳамчун категорияи концептуализатсияи тасвири забонии ҷаҳон дар асоси маводи забонҳои русӣ, лаҳистонӣ ва тоҷикӣ”-и Н.И.Каримова (2020) ва бисёр дигарон дифоъ шудаанд.

Дарачаи коркарди мавзӯ. Асоси назариявии тадқиқотро як қатор принципҳо ва муқаррароти семантикаи когнитивӣ ва лингвофарҳангӣ

ташкил медиҳад, аз ҷумла: омӯзиши ҷанбаҳои забонии мафҳуми “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ”. Дар ин бобат асарҳои илмӣ олимони рус ва инчунин асарҳои олимони тоҷик ба монанди Н.Д. Арутюнова, А.Вежбитская, Р.Якобсон, С.Г.Воркачев, В.И.Карасик, В.Г.Гак, Е.С.Кубрякова, А.А.Уфимсева, В.Колшанская, инчунин асарҳо оид ба тасвирҳои забонии ҷаҳон ва масъалаҳои категоризатсияи (гурӯҳбандии) ҷаҳонӣ Б.А.Серебренников, Ю.С.Степанов, В.И.Постовалова, В.Н.Телия, Е.С.Яковлева ва дигарон, ба забони тоҷикӣ Д.Искандарова, О.Қосимов, Ҳ.Мирзоев, Д.Азизода, С.Раҳимӣ, З.Д.Мирзоева, М.М.Имомзода ва дигаронро қайд кардан бамаврид аст. Таҳқиқоти Ю.С.Степанов “Константаҳо: фарҳанги маданияти рус”, ки соли 1997 нашр шудааст, дар рушд ва таҳқиқи забоншиносии когнитивӣ нақши муҳим дорад.

Муҳаққиқон З.Д. Попова ва И.А. Стернин қайд кардаанд “то имрӯз оид ба концептҳои садҳо мақолаҳои навишта шудаанд” [79;11], ҳамзамон доираи концептҳои таҳқиқшаванда пайваستا васеъ мегардад. Забоншиносон концептҳои фарҳангӣ ва эҳсосиеро мавриди тадқиқ қарор медиҳанд, ки соҳаҳои гуногуни фаъолият ва муносибатҳои инсониро инъикос мекунанд, ба монанди ҷанбаҳои рафтори инсон, ҳолатҳои хирадмандӣ -боиродагии ӯро коркард мекунанд. Тадқиқотчиён ба концептҳои саъю кӯшиши маънавии одам, ҷиҳатҳои мусбати инсонӣ – хушбахтӣ, некӣ мароқ зоҳир карда, концептҳои мушаххасро ба андозаи камтар меомӯзанд.

Дар вақтҳои охир асарҳои ба миён омаданд, ки муаллифони онҳо мазмуни концептҳоро дар забонҳои хориҷӣ дарк карданӣ мешаванд.

Дар баробари ин, концепт дар илми муосир ҳанӯз фаҳмиши муносиб ва шарҳи комилан мувофиқи метазабониро нагирифтааст. Таносуби он бо мафҳум, сохторҳои когнитивӣ ва дигар заминаи категорияҳо, шаклҳои таҷассуми забонии концепт гуногун фаҳмида мешавад.

Усулҳои устувори таҳлили концептуалӣ ба роҳ монда нашудаанд, масъалаҳои алоқамандии равандҳои сохторӣ- семантикӣ ва когнитивӣ, ҷанбаҳои диахронӣ ва синхронӣ, мавҷудияти концептҳои забонӣ ва нутқӣ, омӯзиши муқоисавии онҳо дар доираи як ё якчанд истилоҳоти этнозабонҳои гуногун ҳалли воқеии худро наёфтаанд.

Аҳаммияти нуқтаҳои дар боло зикршуда назариявӣ - забонии омӯзиши концептҳои фарҳанг ва дурнамои онро дар ташаккули самти маърифатӣ-лингвофарҳангии парадигмаи антропосентрикӣ мефаҳмонад.

Яке аз соҳаҳои концептосфераи забони тоҷикӣ, ки ба ин тағйиротҳо дучор шудааст, концептҳои “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” мебошанд. Ин концептҳо вақтҳои охир дар илми забоншиносии тоҷик мавқеи муҳимро ишғол намуда, таваҷҷуҳи забоншиносон ба он зиёд шуда истодааст.

Муҳаққиқон Е.В.Бабаева, А.Н.Трибуханчик, П.А.Эфендиева хусусиятҳои фарҳангӣ - забонии муносибат ба моликият, воҳидҳои фразеологиро ба маънои “вазъи молиявии шахс”, мафҳумҳои “бойигарӣ ва қашшоқии одам” - ро аз рӯи маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мекунанд. Дар баробари ин, мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” ҳамчун феноменҳои забонӣ, когнитивӣ ва фарҳангӣ инъикос нагардидаанд, иртиботи мутақобилаи бойигариву қашшоқӣ дар як лингвофарҳанг дар муқоиса бо лингвофарҳанги дигар мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Омӯзиши умумият ва хусусияти андешаҳо оид ба бойигариву қашшоқӣ барои тафаккури миллӣ муҳим аст, зеро ин концептҳо дар ин марҳилаи рушди ҷомеаи рус як соҳаи ҳассоси иҷтимоии концептосфераро ифода мекунад.

Аҳаммияти тадқиқоти гузаронидашуда бо ду гуруҳи омилҳои дар боло зикршуда шарҳ дода мешавад.

Объекти тадқиқот концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” мебошанд.

Мавзуи диссертатсияро ҷанбаи лингвофарҳангии тавсифҳои умумӣ ва хусусиятноки концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳад.

Мақсади диссертатсия муайян кардани тавсифи ҳамаҷаҳафа ва хусусиятноки концептҳои абстраксии “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Мақсади гузошташуда тавассути ҳалли вазифаҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- ошкор намудани имкониятҳои лингвофарҳангшиносӣ ва забоншиносии когнитивӣ ҳамчун асоси назариявии таҳқиқи хусусиятҳои лингвофарҳангии концептҳо;

- муайян кардани мафҳуми “концепт” дар забоншиносии муосир;

- коркарди минбаъда ва возеҳ намудани усулҳои экспликацияи хусусиятҳои лингвофарҳангии концепт дар заминаи тавсифҳои ҳамаҷаҳафаи он;

- таҳлили шакли дохилӣ, меъёри калимасозӣ, парадигматикӣ ва синтагматикӣ концептҳои омӯхташаванда;

- омӯзиши динамикаи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забони адабии тоҷикӣ охири асри XX;

- тасвири концептикунонии бойигарӣ ва қашшоқӣ дар идиомаҳо ва паремияҳо;

- бунёди сохторҳои когнитивӣ, ки аз онҳо концептҳои таҳқиқшаванда бармеоянд;

Маводи эмпирикии тадқиқотро иқтибос аз сарчашмаҳои лексикографӣ: фарҳангҳои тафсирий, этимологӣ, синонимӣ, антонимӣ, идеографӣ, фразеологӣ, фарҳангҳои мувофиқияти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин фарҳангҳои зарбулмасалу мақолҳои халқҳои тоҷик ва англис ташкил дод. Ҳаҷми маводи тадқиқшаванда 3700 воҳиди забони тоҷикӣ ва 2815 воҳиди забони англисиро дар бар мегирад.

Асоси методологии тадқиқотро асарҳои забоншиносони маъруфи хориҷиву ватанӣ аз ҷумла Н.Ф. Алиференко, С.А.Асколдов, С.С.Алексеев, А.Н.Баранов, А.Н.Бабушкин, А.Вежбитская, С.Г.Воркачѐв, В.В. Воробѐв, В.З.Демянков, М.Чонсон, Д.О.Доброволский, В.В.Колесов, Е.С.Кубрякова, Дж. Лакофф, Д.С.Лихачѐв, В.А.Маслова, М.Минский, З.Д.Попова, Ю.С. Степанов, И.А. Стернин, В.Н.Телия, Н. Маъсумӣ, И.Ҳасанов, Ҳ. Маҷидов, Б. Камолиддинов, М.Қосимова, Д. Тоҷиев, С. Ҷаматов, Ҳ. Саидзода (Саидов Ҳ.), С.Раҳматуллозода, Н. Гадоев, Ф.Турсунов, З. Мухторов, А. Нозимов, П. Ҷамшедов, А. Мирбобоев, О. Қосимов, ва чанде дигарон, ки дар онҳо ҷанбаҳои гуногуни лингвофарҳангшиносӣ, забоншиносии когнитивӣ, назарияи концепт ва таҳлили когнитивӣ коркард шудаанд, ташкил медиҳанд.

Лингвофарҳангшиносӣ ва забоншиносии когнитивӣ ҳамчун заминаҳои назариявии таҳлили концепт баррасӣ мешаванд. Концепт як навъ пулери мемонад, ки муносибатҳои лингвофарҳангӣ ва когнитивиро дар доираи парадигмаи антропосентрикӣ пайваस्त мекунад.

Ҳангоми таҳлили тадбиқи забонии концепт **методҳои** гуногуни **тадқиқот** ба монанди усулҳои диахронӣ ва синхронӣ, таҳлили сохторӣ-семантикӣ ва когнитивӣ ба таври комплексӣ истифода шудаанд. Дар рисола, инчунин усулҳои умумииилмӣ мушоҳида, тафсир ва амсиласозӣ ба кор бурда шудаанд.

Методика ва усулҳои асосии омӯзиши эмпирикии мавод инҳо мебошанд:

- таҳлили этимологӣ бо мақсади муайян кардани этимони концепт;
- таҳлили сохтории эпидигматикаи номҳои концептҳои таҳлилшаванда;
- унсурҳои таҳлили ҷузъӣ дар сохтани ҷойгоҳи мавҳумии концептҳо;
- таҳлили фреймӣ ҳангоми созиши сохторҳои когнитивӣ, ки асоси концептҳоро ташкил медиҳанд;

- таҳлили маҷозии интихоби амсилаҳои когнитивӣ, ки онҳо ба идиомаҳо ва паремияҳо асос ёфтаанд;

- усули сохтани концептуализатсия дар асоси идиомаҳо ва паремияҳо;

- усулҳои ҷудо кардани рамзҳо дар асоси фразеологизмҳо.

Навоварии тадқиқоти гузаронидашуда аз инҳо иборат аст:

- усули интегративӣ–тафсирии омӯзиши концептҳои “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**”, аз ҷумла ҷузъҳои этимологӣ, сохторӣ-семантикӣ ва когнитивии онҳо;

- мутобиқсозии усулҳои экспликацияи мавҷудияти луғавӣ ва фразеологии концептҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- созиши сохторҳои когнитивӣ, ки асоси ин концептҳо ташкил медиҳанд;

- муқоисаи дучониба ва хусусияти концептҳо, ки имконияти дарёфти вижагиҳои лингвофарҳангии онҳоро дар сатҳҳои забонӣ ва когнитивӣ дар бар мегирад;

Аҳаммияти назариявии тадқиқот иборат аз он аст, ки дар рисола тасаввуротҳо оид ба концепт ҳамчун манбаи бисёрҷанбаъ муайян шудаанд ва самтҳои гуногуни дастрасии он тавассути забон дар мисоли концептҳои фарҳангӣ тавсиф шудаанд, самаранокии эпистемологии таҳқиқоти муқоисавии концептҳо дар доираи як лингвофарҳанг ва лингвофарҳангҳои гуногун нишон дода шудааст.

Аҳаммияти амалии рисола дар имконияти истифодаи натиҷаҳои он дар таҷрибаи лексикографӣ мебошад. Аз маводи тадқиқот тарҷумонҳо, фарҳангшиносон, ҷомеашиносон, муаллимони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода карда метавонанд.

Ба ҳимоя муқарраротҳои зерин бароварда мешаванд:

1. Концептҳои “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои хусусиятҳои универсалӣ (ҳаматарафа) ва махсус мебошанд. Хусусиятҳои универсалӣ қабати ядроии концептҳо ташкил дода, асосан

табиати когнитивӣ доранд, дар ҳоле ки хусусиятҳои махсус қабатҳои периферии концептҳоро ташкил дода, бо хусусиятҳои фарҳангӣ ва забонӣ алоқаманданд.

2. Метазабон, ки бо ёрии он концептҳои **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** шарҳу тафсир карда мешаванд, ҷузъҳои “захира”, “стандарт (меъёр)”, “субъект” ва “объекти соҳибӣ”, “арзёбӣ”, “гурӯҳбандии забонӣ”-ро дарбар мегирад. Ин ҷузъҳо, аввалан шакли ягонаи хусусиятҳои лингвофарҳангии концептҳоро муқаррар мекунанд, сониян, инварианти когнитивии концептҳои антонимию ифода мекунанд, ки дар забон ном намеёбанд, лекин аҳаммияти баланди эпистемологӣ доранд.

3. Концептҳои таҳқиқшаванда ба тағйироти муҳити иҷтимоӣ, сохтори иқтисодӣ ва муносибатҳои ахлоқии ҷомеа ҳассос буда, аммо бо ин ҳама, якпорчагии дохилии худро нигоҳ дошта, семантикаи аломатҳои забонию, ки дар он таҷассум ёфтаанд, детерминатсия (муайян) мекунанд.

4. Луғавигардонии концептҳо зуҳуроти концептуалии онҳоро ошкор намуда, қабати ядроиро фаро мегирад ва дорои хусусиятҳои ҳам антропосентрикӣ ва ҳам ғайриантропосентрикиро мебошад. Фразеологизатсияи (фразеокунонии) концептҳо дар баробари зуҳуроти концептуалӣ, зуҳуроти образнок (фасех), маҷозӣ ва рамзиро ифода намуда, ҳам қабатҳои ядрӯ ва ҳам канорӣ концептро фаро мегирад ва хусусияти антропосентрикиро нишон медиҳад.

5. Таҷдид шудани когнитивӣ-маҷозии фразеологизатсияи концептҳо имкон медиҳад, ки амсилаҳои пайдошударо бо истиораҳои умумӣ-фарҳангии захира, фазо, ҳаракат якҷоя кунад, ки барои концепти **“бойигарӣ”** мусбат ва барои концепти **“қашшоқӣ”** манфӣ нишонгузорӣ шудааст. Дар маҷмӯъ, амсилаҳои когнитивии концептҳои номбаршуда дар фарҳангҳои англисӣ ва тоҷикӣ хусусиятҳои универсалиро доро буда, хусусиятҳои лингвофарҳангӣ бештар дар заминаи маҷозии идиомаҳо ва концепти рамзии **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** зоҳир мешавад.

6. Паремнологизатсияи концептҳо як минтақаи гузариш аз мавҷудияти забонӣ ба матнӣ (инфироидӣ) мебошад. Паремияҳо муносибати гӯяндагонии забони тоҷикӣ ва англисиро ба бойигарӣ ва қашшоқӣ нишон медиҳад, барои онҳо концептуализатсияҳои ҳамдигарро истиснокунанда дар доираи як концепт хос мебошанд.

Мақсад ва вазифаҳои тадқиқот сохтор ва ҳаҷми корро муайян намуданд, ки он аз мундариҷа, се боб, хулоса, рӯйхати манбаҳои маводҳои забонӣ, феҳрист ва замимаҳо иборат аст.

Дар боби якум “Асосҳои назариявии таҳқиқи концептҳо” ҷанбаи лингвофарҳангии робитаи забон ва фарҳанг, роҳҳои дифференсиалии муайян кардани концепт, моҳияти тасвири олам, ташаккул ва инкишофи забоншиносии когнитивии муосири тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Боби дуюм “Концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар системаи луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” унвон дошта, шакли дохилии концептҳо, андозаҳои дериватсионӣ ва парадигматикии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, динамикаи концептҳои омӯхташуда дар забони тоҷикии асри XXI, сохторҳои когнитивие, ки ин концептҳо аз онҳо сарчашма мегиранд, таҳқиқ гардидаанд.

“Фразеологизатсияи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” боби сеюми кор буда, мувофиқати номҳои концептҳо дар ҷанбаи лингвофарҳангӣ, идиомаҳо ҳамчун соҳибони концептҳои таҳқиқшаванда, паремнологизатсияи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, сохторҳои когнитивие, ки аз онҳо концептҳои фразеологияшуда асос мегиранд, таҳқиқ карда мешаванд.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАДҚИҚОТИ КОНСЕПТ

1.1.Забоншиносии когнитивии муосир ҳамчун илм

Забоншиносии когнитивӣ дар парадигмаи концепсияҳои забоншиносии муосири ҷаҳон мавқеи устувор дорад. Маҳз пайдоиш ва

инкишофи босуръати он дар марҳилаи ҳозира хусусияти хоси забоншиносии ибтидои асри нав мебошад.

Ба ақидаи олимон В.З. Демянков ва Е.С. Кубрякова забоншиносии когнитивӣ забонро ҳамчун механизми когнитивие меомӯзад, ки нақши рамзгузорӣ ва тағйир додани иттилоотро мебозад [36;31].

Ба ақидаи муҳаққиқ З.Д. Попов забоншиносии когнитивӣ яке аз самтҳои илми когнитивии байнисоҳавӣ мебошад [79;6].

Олимони оид ба ташаккули усулҳои когнитивии омӯзиши забон аллакай корҳои зиёдеро анҷом дода, бисёре аз категорияҳои когнитивии концептро бо истилоҳоти лингвокогнитивӣ шарҳ додаанд ва усулҳои лингвокогнитивӣ ва таҳлили забонро таҳия кардаанд.

Олимони дар асарҳои худ “Мафҳуми концепт дар тадқиқотҳои забоншиносӣ” [1999, 2002], “Забон ва тасвири миллии олам” (2002, 2003), “Очеркҳо оид ба забоншиносии когнитивӣ”(2001, 2002), “Таҳлили семантикӣ-когнитивии забон” (2006) робитаи забоншиносии когнитивиро бо дигар илмҳо баррасӣ намуда, тамоюлҳои имрӯзаи рушди забоншиносии когнитивии ватанӣ, шабоҳат ва фарқиятҳои равияҳои лингвокогнитивиро дар партави концептҳои семантикӣ ва когнитивӣ мухтасар тасвир менамоянд, дастгоҳи категориалии тадқиқотро аниқ менамоянд, баъзе натиҷаҳои омӯзиши концептро пешниҳод мекунанд, инчунин ба таври муфассал усулҳои тадқиқоти лингвокогнитивӣ, масъалаҳои забоншиносии когнитивиро зикр мекунанд.

Мафҳумҳои концепт, типологияи концепт, сохтор ва мундариҷаи концепт, таркиби симои концепт ва таносуби ҷузъҳои концепт дар сохтори он, концепсияи ташкили майдони концепт муайян карда мешаванд.

Мафҳумҳои когнитивӣ, ба монанди майдони номинативии концепт, рекурсият (вобастагии сермаъногии) концепт, маъноҳои лексикографӣ ва психолингвистӣ, образҳои когнитивӣ, минтақаи майдони тафсири

(интерпретативӣ), таснифоти когнитивии аломат ва нишокаи когнитивӣ-дифференциалӣ муайян ва тасвир шудаанд.

Идеяи мураттабшудаи табиати интегралӣи концепт бар хилофи маъноҳое, ки бо қонуни релевантнокии коммуникативӣи концепт асоснок карда шудаанд, қатъан аниқ карда шудааст, методҳои таҳлили лингвистӣи мафҳум ва концепт тафриқа карда шуда, татбиқи усулҳои таҷрибавӣ ба таҳлили концептосентрикӣи нишон дода шудаанд. Постулатҳои асосии назариявӣ ва усулҳои таҳқиқи забони когнитивӣ таҳия шудаанд.

Ба андешаи олимони “дар забоншиносии когнитивӣ зинаи дигари омӯзиши муносибатҳои душвори забон ва тафаккур ба назар мерасад, ки бештар ба забоншиносии назариявӣи рус хос аст” [58;11].

Концептҳое, ки дар шуури одамони ба вуҷуд меоянд, на танҳо ба маънои вожаҳои аз луғатҳо гирифташуда, балки дар асоси таҷрибаи фардӣ, миллий, фарҳангӣ-таърихӣ низ ба вуҷуд меоянд, таҷриба ҳар қадар ғани бошад, доираи мафҳум ҳамон қадар васеътар мешавад, он дар ҳамаи ҷанбаҳои мафҳум инъикос меёбад. Онҳо аз маводи эҳсосот, таваҷҷуҳ ва нописандӣ ва баъзан бархӯрдҳои иборат мебошанд.

Забоншиносии когнитивӣ - як шакли забоншиносӣ, ки бояд аз грамматикаи генеративӣ ва шаклҳои зиёди тадқиқотҳои забонӣ дар соҳаи зеҳни сунъӣ фарқ кунад. Он нисбат ба психологияи когнитивӣ мушаххастар аст, зеро он ба забони табиӣ ҳамчун воситаи ташаккул, коркард ва муоширати ин иттилоот тамаркуз мекунад. Забоншиносии муосири когнитивӣ яке аз илмҳои сершуморест, ки як мавзӯи умумӣ – дарки падидаҳои бо усулҳои хоси худ меомӯзад.

Когнитсия ҳамчун ҷараёни дарккунӣ дар шуури инсон инъикос гардидани воқеияти атроф ва табдили ин маълумот дар шуур, дар айни замон дар илми муосир васеътар фаҳмида мешавад- истилоҳи

“когнитивӣ”, ки қаблан маънои “идрок” ё ба идрок тааллуқдоштаро дошт, бештар маънои “дохилӣ, менталӣ”-ро мегирад.

Илми когнитивӣ вазифаҳоро доро мебошад, ки муаррифии дониш ва равандҳои коркарди иттилоот, омӯзиши принципҳои умумии ташкили қобилиятҳои маърифатии инсонро тавсиф мекунад, инчунин муносибат ва ҳамкориҳои онҳоро муқаррар намояд. Забоншиносии когнитивӣ як қатор равишҳои назариявии ба таври васеъ мувофиқро нисбати маъно ва сохтори забонӣ фаро мегирад, ки як асоси умумӣ доранд, яъне тасаввурот дар бораи он, ки забон як чӯзӣ ҷудонашавандаи маърифат буда, таъсири мутақобилаи омилҳои фарҳангӣ, равонӣ ва коммуникативиро, ки танҳо дар доираи назари воқеӣ ба концептуализатсия ва моҳияти равонӣ фаҳмида мешаванд, инъикос мекунад.

Ҳамин тариқ, забоншиносии когнитивӣ ҳамчун як соҳаи мустақили илми забоншиносии муосир аз илми когнитивӣ ҷудо мебошад. Вазифаи асосии забоншиносии когнитивӣ ва ҳам илми когнитивӣ дар умум “ба даст овардани маълумот оид ба фаъолияти ақл” мебошад [45;16].

Табиати дурнамои маънои забонӣ онро дар назар дорад, ки ҷаҳон дар забон объективона инъикос намеёбад. Вазифаи гурӯҳбандии забон на фақат ҳолати воқеиро инъикос мекунад, балки сохтори муайянеро дар олам воғузур мекунад. Бахусус, забон як роҳи ташкили дониш аст, ки эҳтиёҷ, манфиатҳо ва таҷрибаи шахсият ва фарҳангро инъикос мекунад. Ақидаи он, ки мафҳуми лингвистӣ вазифаи дурнамоиро дорад, аз мавқеи фалсафавӣ-эпистемологии забоншиносии когнитивӣ ба таври назариявӣ коркард шуда истодааст [62;12]. Мавқеи эмпирикии забоншиносии когнитивӣ нисбат ба дониши инсонӣ ақидаеро таъкид мекунад, ки мувофиқи он шуури инсон бо таҷассуми органикӣ, таҷрибаи фардӣ ва коллективии ӯ муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, ҳар яке аз ин ҷанбаҳо ба мо барои хубтар дарк кардани моҳияти забоншиносии когнитивӣ, сабабҳо ва мавқеи он дар илми муосир имконият медиҳад.

Аз ин нуқтаи назар забоншиносии когнитивӣ на танҳо усули эмпирикии омӯхтани дониш, балки асоси эпистемологии омӯзиши равандҳои олии маърифат, асоси илми когнитивӣ мегардад.

Аз миёнаҳои соли 1950-ум то нимаи соли 1970-ум дар забоншиносии хориҷӣ грамматикаи генеративӣ бартарӣ дошт. Пайдоиши забоншиносии когнитивӣ на танҳо бо рушди забоншиносӣ, балки - дар дурнамои васеъ - бо пайдоиши тадқиқотҳои когнитивӣ ва ташаккули ба ном илми когнитивӣ (англ. *cognitivistae* дар нашрҳо бо забони русӣ инчунин истилоҳҳои “когнитология” ва “комитология” дучор мешаванд) алоқаманд буд [58;21]. Когнитивистҳо забоншиносиро на ҳамчун илми гуманитарӣ ё иҷтимоӣ, балки илми когнитивӣ мешинохт.

Фарқи забоншиносии когнитивӣ аз дигар илмҳои когнитивӣ дар он аст, ки забоншиносии когнитивӣ шуурро дар маводи забон, инчунин дар усулҳои он меомӯзад. Он равандҳои когнитивиро дар асоси истифодаи усулҳои дар забоншиносӣ мавҷудбудаи таҳлили лингвистии забон ва оянда тафсири когнитивии натиҷаҳои омӯзиш таҳқиқ мекунад.

Забоншиносии когнитивӣ маънои воҳидҳоеро, ки таърифи махсуси забонро ифода мекунад, меомӯзад. Омӯзиши семантикаи воҳидҳои забонӣ, ки мафҳумҳоро объективӣ мекунад, имконият медиҳад, ки мундариҷаи мафҳумҳо ҳамчун воҳидҳои равонӣ дастрас шаванд.

Дар семасиологияи когнитивӣ ҷузъҳои мафҳум ҳамчун воҳиди глобалии тафаккур ба фазои семантикии забон ворид шудаанд (яъне семантикаи воҳидҳое, ки ба семаҳои воҳидҳои забонӣ табдил ёфтаанд), кадом равандҳои когнитивӣ муқаррар (детерминатсия) шудаанд ва ташаккул ва инкишофи семантикаи забонҳои мувофиқро муайян мекунад, омӯхта мешаванд.

Истилоҳоти когнитивӣ барои шарҳ додани малакаҳо ва равандҳои забонӣ истифода мешавад. Онҳо алоқамандии забоншиносии когнитивиро бо дигар илмҳо баррасӣ намуда, монанд ва фарқи байни соҳаҳои лингвокогнитивиро мухтасар тавсиф мекунанд, дар партави концепти семантикӣ ва когнитивии инкишофёбанда дастгоҳи категориалии омӯзишро аниқ намуда, баъзе натиҷаҳои омӯзиши мафҳумҳоро пешниҳод мекунанд, инчунин методу усулҳои мушаххаси таҳқиқоти лингвокогнитивиро, яъне мушкилоти забоншиносии когнитивиро муфассал шарҳ диҳанд.

Ба ақидаи Е.С.Кубрякова, “таносуби шаклҳои забонӣ бо ҳамтоҳои когнитивии онҳо ва, пеш аз ҳама, таносуби онҳо бо сохторҳои гуногуни когнитивӣ танҳо тавассути тафсири хосият ё хусусиятҳои асосии онҳо суръат мегирад” [56;13].

Семасиологияи когнитивӣ мафҳуми “концепт”-ро, нахуст, ба сифати воситаи маҳдуд кардани маводи забони омӯхташудаистода, инчунин ошкор намудани ягонагӣ ва сохтори қисмҳои муҳими низоми луғавӣ-фразеологӣ ва синтаксисии забон, ки дар як мафҳум дар ҷанбаҳои гуногуни он гирд омадаанд ва сониян, ҳамчун воситаи шарҳу баёни амиқи семантикаи воҳидҳои забонӣ истифода мебарад.

Концептологияи забоншиносӣ концептро ҳамчун ишораи воҳиди шуури когнитивии миллӣ, ки бо воситаҳои забонӣ тавсифи концептосфераи миллӣ истифода мешавад.

Вазифаи концептологияи забоншиносӣ муайян кардани таркиби воситаҳои забонӣ, ки мафҳумҳои таҳқиқшавандаро ифода (вербализатсия) мекунанд, инчунин шарҳи семантикии ин унсурҳо (калимаҳо, ибораҳо, майдонҳои ассотсиативӣ, паремияҳо, матнҳо) мебошад. Методологияи тафсири когнитивии натиҷаҳои таҳқиқи лингвистиро истифода бурда, амсилаи маънои концепти

таҳқиқшавандаро ҳамчун воҳиди муҳими равонӣ бо маънои умумичаҳонӣ (шояд ҷамъиятӣ)-и он сохтан мумкин аст.

Усули семантикӣ-когнитивии тадқиқотҳои лингвокогнитивӣ нишон медиҳад, ки усули тадқиқоти “аз забон то фаҳмиш” эътимодноктар аст ва имкон медиҳад, ки бо роҳи содатарин ва муассиртарин хусусиятҳои концептҳоро ошкор намояд ва шарҳи концептро (масалан, бо душвориҳои тавсифи концептҳои ба воситаи санъати оддӣ – мусиқӣ, рассомӣ, фарҳанг ва ғайра ифодашуда) [79;6].

Маъруфттарин забоншиносон, ки дар ин самт кор карда, ба принципҳои когнитивӣ ва ташкил тамаркуз кардаанд У.Чейф, Ч.Филмор, Ч.Лакофф, Р.Лангакер ва Л.Телия мебошанд. Ҳар яке аз ин забоншиносон дар тавсифи забон ва назарияи забоншиносӣ усули махсуси худро коркард намудааст, ки ба муайян кардани падида ва мушкилотҳо нигаронида шудаанд.

Сохторҳои забонӣ вазифаи ифодаи концептҳоро иҷро мекунанд ва аз ин рӯ муқоисаи концепт ва шакл мавзӯи асосии таҳлили забоншиносӣ мебошад. Аз ин нуқтаи назар шаклҳои забон бо сохтори семантикӣ алоқаи зич доранд.

Солҳои 1970 низ рушди забоншиносии функционалӣ мушоҳида шуд. Дар осори забоншиносон, ба монанди Д.Байби, Б.Комри, Ч.Хейман, П.Хоппер, С.Томпсон ва дигарон диққати асосии забоншиносии функционалӣ ба принципҳои тафсирий, ки аз забон ҳамчун низоми коммуникативӣ бармеоянд, сарфи назар аз он ки бевосита бо сохтори шуур алоқаманд ё не, сурат гирифтааст.

Забоншиносии функционалӣ ба забоншиносии дискурсивӣ-функционалӣ ва забоншиносии функционалӣ-типологӣ бо самтҳои то андозае гуногун, вале аз ҷиҳати ҳадаф ба забоншиносии когнитивӣ монанд рушд ёфтааст.

Ҳамзамон забоншиносии таърихӣ ба вуҷуд омад, ки аз принципҳои функционалӣ асос ёфтааст ва боиси коркарди принципҳои грамматикӣ гардид. Ҳамаи ин ақидаҳои назариявӣ тасдиқ мекунад, ки забон мувофиқи қаринаи когнитивӣ, эмперикӣ ва иҷтимоие, ки аз ҳудуди системаи забоншиносӣ хеле фаротар аст, омӯхта ва баён карда мешавад.

Бо вуҷуди он ки забоншиносии когнитивӣ забонро ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи қобилиятҳои умумии когнитивии инсон меҳисобад, ба мақсад мувофиқ аст, мавзӯҳои забоншиносии когнитивӣ, ки аҳамияти хосро доро мебошад:

- хусусиятҳои сохтори таснифоти забони табиӣ (ба монанди прототипият, сермаъноии системавӣ, амсилаҳои когнитивӣ, тасвирҳои равонӣ ва истиораҳо);

- принципҳои функционалии забонӣ;

- шартҳои эмперикӣ ва прагматикӣ истифодаи забон; муносибати забон ва тафаккур, аз ҷумла, масъалаҳои релятивизм (нисбият) ва универсалияҳои концептуалӣ.

Системаи истилоҳоти забоншиносии когнитивӣ бо истилоҳҳои на ин ки нав, балки бо истилоҳоти аниқшуда ва ягонае, ки аллакай дар забоншиносӣ мавҷуд аст ё аз илмҳои дигар иқтибос шудаанд, тавсиф мешавад; илова бар ин, ҳуди ҳамин истилоҳҳо дар ҳар як низоми нави назарҳо мазмуни нав мегиранд: когнитивӣ, ки аввалан маънои “маърифатӣ” дошт, айни замон маънои “ботинӣ, равонӣ” дорад.

Мафҳумҳои асосии забоншиносии когнитивиро инҳо ташкил медиҳанд: ақл, дониш, концептуализатсия, системаи концептуалӣ, идрок, диди забони оламӣ, заминаи когнитивӣ, муаррифии равонӣ, модели когнитивӣ, гурӯҳбандӣ, вербализатсия, равоният, доимиятҳои (константа) фарҳангӣ, концепт, ҷаҳонбинӣ, концептосфера, фазои миллӣ-фарҳангӣ ва ғайра. Ҳамаи ин фикрҳо бо дарки фаъолияти инсон, яъне фаъолияте, ки дар

натиҷаи он инсон ба ҳалли муайян ё дониши муайян меояд, алоқаманд мебошанд.

Фаъолияти маърифатӣ ба равандҳое дахл дорад, ки коркарди иттилоотро ҳамроҳӣ мекунанд ва аз эҷоди сохторҳои махсуси шуур иборат аст. Пас, фаъолияти забонӣ (нутқӣ) яке аз намудҳои фаъолияти маърифатӣ ба ҳисоб меравад.

Мафҳумҳои муҳими забоншиносии когнитивӣ тафаккур – маҳсули материяи махсус ташкилшуда – майна мебошад; ин инъикоси ғайримустақим ва ҷамъбастишудаи воқеият буда, ба мо дар бораи хосиятҳои муҳим, робита ва муносибатҳои ашё ва падидаҳо маълумот медиҳад. Азбаски ҷустуҷӯ ва барқарор намудани алоқаҳо ва муносибатҳои мувофиқ вазифаҳои асосии субъекти шинохт мебошанд, тафаккур дар дидгоҳи дигар: ҳамчун раванди фаъоли таъсири мутақобилаи субъекти шинохт ва объекти маълум пайдо мешавад.

Моҳияти чунин амали мутақобила дар таҳлил ва синтези доимии порчаҳои даркшудаи олами воқеӣ бо мақсади инъикоси олами объективӣ, аввал, чун образҳои объективӣ ҳиссӣ ва баъд чун ақидаҳо, мафҳумҳо, назарияҳо ва ғайра сурат мегирад. Натиҷаи тафаккур фикр - осори изоморфии ин ё он объекти инъикос тавассути муқаррар намудани робита ва муносибатҳо байни ашё ва падидаҳои воқеияти атрофи мо дар мағзи сари одам мавзуд мебошад. Ба ибораи дигар, тафаккур як роҳи ба даст овардан, коркард ва ташкили иттилоот маҳсуб меёбад.

Иттилоот - ин хабар дар бораи далелҳо, рӯйдодҳо, равандҳо; маълумотҳо, ахборот, донишҳои, ки тавассути шабакаҳои гуногун ба инсон дастрас мешаванд; дар раванди шуур рамзгузорӣ, таҳрир, коркард гарданд ва дар раванди муошират тавассути сохторҳои мувофиқи забонӣ интиқол дода мешаванд.

Дониш маҳсули фаъолияти иҷтимоӣ, предметӣ–амалӣ ва зеҳнии одамон буда, дар маҷмӯъ натиҷаҳои ин намудҳои фаъолияти рефлексивӣ мазмун ва тарзи мавҷудияти шуур мебошад.

Шуур ин намуди олий, мавҳум ва аз ин рӯ, шакли махсуси инъикоси воқеият ва муносибати худи шахс ба ин воқеият мебошад. Дар робита ба ин, бояд дар хотир дошт, ки шуур на танҳо инъикоси воқеият, балки муносибат ба он (эҳсосот, арзёбии ақидаҳо ва импульсҳои ихтиёрӣ) мебошад. Ҳамин тавр, унсурҳои сохтори шуур, ба ғайр аз тафаккур, инчунин ҳиссиёт, эҳсосот, падидаҳои ихтиёрӣ ва ғайрикогнитивӣ мебошанд.

Ақл қобилияти инсон ба фаҳмиши каузали, инчунин дарки арзишҳо, робитаи умумии ашёҳо ва падидаҳо, қобилияти фаъолияти мақсаднок дар ҷаҳорҷубаи ин робита мебошад. Ин механизми пайдоиши донишҳо ва татбиқи мақсадноки онҳо дар робитаи мутақобилаи ин организм бо муҳити зист мебошад. Дар баробари ин, муҳити зист ҳамчун маҷмуи омилҳои ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва рӯҳӣ, ки дар ҷараёни ҳаёт организм бо он рӯ ба рӯ мешавад, фаҳмида мешавад.

Дониш дорои таҷриба ва фаҳмишест, ки ҳам аз ҷиҳати субъективӣ ва ҳам аз ҷиҳати объективӣ дуруст аст ва дар асоси он ақидаҳо ва хулосаҳо сохта мешаванд, ки рафтори мақсаднокро таъмин мекунад. Дониш ташкили функционалии динамикӣ - маҳсули коркарди таҷрибаи шифоӣ ва ғайришифоист, ки “симои ҷаҳон”–ро ба шакли муайян мебарорад. Истилоҳи “дониши зинда” фаҳмиши матнро тавассути сохтани вазъият дар асоси донишони он ки чӣ? чӣ гуна? кай? чаро?, бо кадом ҳадафҳо натиҷаҳо, оқибатҳо буд, руҳ дода истодааст, дар олами воқеӣ ё ҳаёлий буда метавонад ё не, таъмин мекунад.

Аксар вақт дар адабиёти илмӣ муосир фарқи донишҳои илмӣ ва маъмулӣ мушоҳида мешавад, ки якчанд асосро доро аст.

Концептуализатсия ин раванди муайян кардани маҷмӯи аломатҳои когнитивии ягон падидаи ҷаҳони воқеӣ ё мавҳумӣ мебошад, ки ба инсон имкон медиҳад, ки мафҳум тасаввуроти муайяншударо дар бораи ин падида дар шуур нигоҳ дорад ва бо маълумоти нав пур кунад ва онро аз дигар падидаҳо фарқ кунад. Категоризатсия ин қобилият ва фаъолият оид ба шинохтани хислатҳо ё шабоҳатҳои умумӣ байни унсурҳои таҷрибаи ҷаҳонӣ, ташкил ва таснифи таҷриба тавассути пайвастан ба гурӯҳи абстрактӣ мебошад.

Ин сохторбандии ҷаҳон аст, ба монанди таъини калима\ объект ба гурӯҳи муайян, усули барқарор намудани муносибатҳои иерархӣ аз қабилӣ “синф – узви синф”. Агар тасниф ҳодисаҳо ва маводҳои якхеларо дар як категория муттаҳид намояд, он гоҳ категорияҳо хусусиятҳои асосии зухуроти якхеларо таъкид мекунанд. Аз ин рӯ, гурӯҳбандӣ раванди муҳими фаъолияти маърифатии инсон буда, аз дарки иттилооти ба ӯ расида иборат аст ва боиси ташаккули мафҳумҳо, сохторҳои концептуалӣ ва тамоми системаи концептуалӣ дар рӯҳияи инсон мегардад. Инсон вақте оламро дарк мекунад, ҷисмҳои ба он мувофиқро ҷудо карда, онро ба қисмҳои муайян тасниф мекунад ва дар ин қисмҳо воқеиятро дарк менамояд [58;67].

Концептуализатсия дар забоншиносии муосир ҳамчун “муайяни дутарафа” тавассути шаклҳои гуногуни шинохт, раванди сохторбандии дониш ва пайдоиши сохторҳои гуногун барои муаррифии дониш дар бораи воқидҳои минималии концептуалӣ шарҳ дода мешавад [56;93].

Системаи концептуалӣ гуфта мо сатҳи равонӣ ё созмони равониро дар назар дорем, ки дар он маҷмуи тамоми мафҳумҳои ба ақли инсон додашуда, иттиҳоди ботартиби онҳо мутамарказ шудааст. Пас системаи концептуалӣ ин системаи афкор ва донишҳо дар бораи ҷаҳон аст, ки таҷрибаи инсонро инъикос мекунад.

Пойгоҳи когнитивӣ маҷмуи муайяни сохтори донишҳои ҳатмӣ дар бораи ҷомеаи муайяни забоншиносӣ мебошад, ки бо он соҳибони ин забон ошноянд. Пойгоҳи когнитивиро сохторҳои когнитивӣ ташкил медиҳанд, ки дар навбати худ салоҳияти моро асоси он ташкил медиҳанд. Маълумоте, ки дар шакли сохтори когнитивӣ рамзгузорӣ ва нигоҳ дошта шудааст, на танҳо маълумот дар бораи ҷаҳон, балки донишро дар бораи забон низ дар бар мегирад [54;47].

Фазои фарҳангии миллӣ – майдони иттилоотӣ - эҳсосотӣ, фазои маҷозӣ ва ҳамзамон воқеист, ки инсон дар он вучуд дорад ва фаъолият мекунад ва ҳангоми дучор шудан ба падидаҳои фарҳангии дигар огоҳ мешавад. Ба он тамоми тасаввуротҳои муайян ва эҳтимолии (ҳам миллӣ ва ҳам фардӣ шахсӣ) аъзоёни ҷомеаи фарҳангӣ – миллӣ дар бораи падидаҳои фарҳангӣ дохил мешаванд.

Доимиятҳои (константаҳои) фарҳанг – чунин концептҳоианд, ки аз замони қадим пайдо шудаанд ва онҳоро метавон тавассути ақидаҳои мутафаккирон, нависандагон ва донандагони одии забон то имрӯз мушоҳида кард. Доимияти фарҳанг ин боз “як навъ принципи фарҳангии доимӣ” мебошад.

Идрок аз нигоҳи забоншиносии когнитивӣ раванди тавлид ва табдили мафҳумҳо (маъноҳо) аст, бинобар ҳамин концепт муҳимтарин объекти таҳқиқоти забоншиносии когнитивӣ ба ҳисоб меравад. Концептҳои, ки ҳамчун ҷузъҳои шуур ва дониши мо дар бораи ҷаҳон амал мекунанд, мавзӯи омӯзиши фалсафа, психология, забоншиносии когнитивӣ, лингвофарҳангшиносӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ мебошанд.

Муҳимтарин мафҳумҳо дар забон рамзгузорӣ шудаанд. Бархе аз забоншиносон бар ин назаранд, ки мафҳумҳои марказӣ дар грамматикаи забонҳо инъикос меёбанд, маҳз гурӯҳбандии грамматикӣ ҷаҳорҷӯбаро ба вучуд меорад, ки дар таркиби луғат инъикос меёбад. Дигарон боварӣ

доранд, ки захираи луғавӣ барои муайян кардан ва омӯхтани мафҳумҳо муҳимтар аст.

Имрӯзҳо аксар олимони ба ақидаи Р.Чекендорф тарафдоранд, ки ҷузъҳои асосии системаи концептуалӣ мафҳумҳои наздик ба “қисмҳои маъноии нутқ” –и мафҳуми объект ва қисмҳои он, ҳаракат, амал, макон ё фазо, вақт, сифат мебошанд [61;31].

Ҳамин тариқ, беҳтарин дастрасиро барои шарҳ ва баён кардани моҳияти концепт забон фароҳам меорад [62;16]. Дар баробари ин чунин ба ҳисоб меравад, ки мафҳумҳо, ки дар як калима оварда шудаанд, бояд содатарин мафҳумҳо ва мафҳумҳое, ки дар ибора ва ҷумлаҳо ифода ёфтаанд, мураккабтар доништа шаванд.

Мафҳумҳои одитарин ҳамаҷун хусусиятҳои семантикӣ ҳангоми таҳлили таркибии луғат муайян ва мушоҳида мешаванд ва чунин шуморида мешавад, ки таҳлили системаҳои луғавии забонҳо метавонад боиси кашфи шумораи ками “примитивҳо” гардад, ки минбаъд тамоми луғати забонро шарҳ карда метавонад.

Концептосфера – маҷмуи мафҳумҳоест, ки ҷаҳонбинии соҳиби забонро ба мисли матои мозаикӣ ташкил медиҳанд. Боигарии забонро на танҳо бо ғанигии луғат ва хусусиятҳои грамматикӣ, балки бо сарвати мафҳумии ҷаҳон, доираи мафҳум ва шахсияти забоншиносии миллӣ муайян мекунад [79;32].

Дар сохтори концептосфера ядро (сохтори когнитивӣ – пропозитсионалии концепти муҳим), минтақаи ядрой (дигар ифодаҳои луғавии мафҳуми муҳим, синонимҳои он ва ғ.) ва периферия (таъсисҳои ассотсиативӣ - маҷозӣ) ҷудо карда мешавад. Ядро ва минтақаи ядрой асосан донишҳои умумибашарӣ ва миллиро ифода мекунад, дар ҳоле, ки периферия дониши фардиро ифода мекунад.

Ба ақидаи Д.С. Лихачёв концептосфера маҷмуи концептҳои миллат буда, он аз тамоми имкониятҳои мафҳумҳои соҳибони забон истифода

мебарад. Маданияти халқ, фолклор, адабиёт, илм, санъати тасвирӣ, таҷрибаи таърихӣ, динӣ ҳар қадар бой бошад, доираи мафҳуми халқ ҳамоно қадар ғанитар мегардад [64;5].

Ҳарду мафҳум ва ҳамчунин концептосфера субъектҳои равонии мушоҳиданашавандаанд. Маълумоти илмӣ муосир воқеияти мавҷудияти концептосфераҳо ва мафҳумҳо, махсусан воқеияти тафаккурро, ки аз калима асос намегирад (тафаккури ғайривербалӣ), воқеан тасдиқ мекунанд.

Концептосфера як соҳаи соф равонӣ буда, аз мафҳумҳое, ки дар шакли расмҳои равонӣ, диаграммаҳо, концептҳо, фреймҳо, сценарияҳо, тасвирҳои каму беш мураккаби ҳақонӣ берунӣ, объектҳои абстрактӣ, ки хусусиятҳои гуногуни ҳақонӣ беруниро умумӣ мекунанд, иборат аст. Концептосфера инчунин таснифкунандагони когнитивиро дар бар мегирад, ки ба ташкили муайяни концептосфера мусоидат мекунанд [79;32].

Ҷазои семантикии забон он қисми концептосфера мебошад, ки ифодаҳоро тавассути рамзҳои забонӣ ба даст овардааст. Маҷмуи маъноҳое, ки бо аломатҳои забони додашуда ифода мешаванд, ҷазои семантикии ин забонро ташкил медиҳанд.

Дар ҷазои семантикӣ мо мафҳумҳои луғавӣ - фразеологӣ ва синтаксисӣ, яъне мафҳумҳое, ки аз рӯи калимаҳо, бо таркибҳои фразеологӣ ё сохторҳои синтаксисӣ объективӣ мешаванд, фарқ мекунем.

Ҷазои семантикии забонро омӯхта, мо донишҳои аслии дар бораи он қисми концептосфера, ки дар он ифода ёфтааст, пайдо мекунем. Дар ҷазои семантикии классификаторҳои когнитивӣ хусусиятҳои якҷояшудаи семантикӣ – архисемаҳо ва классификаторҳои андоза ва мазмуни гуногун нишон дода шудаанд.

Аммо дар бораи тамоми концептосфераи халқ, гурӯҳҳои одамон ё фарди алоҳида танҳо тавассути омӯзиши ҷазои семантикӣ маълумот

гирифтани мумкин нест, зеро концептосфера нисбат ба фазои семантикии забон хеле калонҳаҷм ва васеътар аст.

Дар баробари ин, динамикаи инкишоф ва тағйирёбии концептосфера, пеш аз ҳама, дар фаъолияти нутқии одамон мушоҳида мешавад ва пайдоиши номинатсияҳои нав аз пайдоиши мафҳумҳои нав дарак медиҳад. Аммо танҳо бо мурури замон навоариҳои фардӣ, ки дар соҳаи концептуалӣ ба вучуд омадаанд, метавонанд ҳамчун воситаҳои устувори забонии стандартӣ ифодаи худро пайдо кунанд, фақат дар сурате, ки ба ин зарурати коммуникативӣ мавҷуд бошад.

Қисми муҳими концептосфераи халқ дар фазои семантикии забони ӯ нишон дода шудааст, ки фазои семантикии забонро ба мавзӯи забоншиносии когнитивӣ табдил медиҳад.

Семасиология (қисми илми забоншиносӣ, ки маънои воҳидҳои забонро меомӯзад) муайян кардааст, ки семантикаи забон (фазои семантикии забон) - маҷмӯъ, номгӯи семаҳо набуда, балки системаи мураккаби онҳост, ки тавассути печубҳои зиёд ва гуногуни ассоциатсияҳои сохторӣ ва гурӯҳҳо, ки ба занҷирҳо “печонида шудаанд”, давраҳо бо майдонҳои дорой марказу ва ғайримарказ (периферия) ва ғайра ташкил шудааст. Ин муносибатҳо муносибати мафҳумҳоро дар концептосфераи забон инъикос мекунанд. Ва аз рӯи таносуби байни маъноҳо дар фазои семантикии забон метавон ба муносибати мафҳумҳо дар доираи мафҳумҳои миллӣ баҳогузори кард. Забоншиносон бо муқаррар намудани сохтори фазои семантикии забонҳои гуногун оид ба баъзе хусусиятҳои фаъолияти маърифатии инсон маълумот мегиранд, зеро маъно ва сохторҳои донишро, ки дар доираи концептуалии шахс низ қарор доранд, мушаххас кардан мумкин аст [79;37].

Байни мафҳумҳо, ки воҳидҳои фаъолияти равонӣ ҳастанд, аз рӯи аломатҳои концептуалӣ робита вучуд дорад. Онҳо ба воситаи маъноҳои забонӣ, ба воситаи воҳидҳои, ки мафҳумҳоро дар забон объективӣ

мекунанд, баррасӣ мешаванд, зеро ин робитаҳо дар забон бо умумияти морфемаҳо, қисмҳои фонетикӣ, фоносемантикӣ қайд карда мешаванд ва аз ин рӯ, аз тарафи забоншинос марида шарҳ қарор дода мешаванд.

Инсоният дар як сайёра зиндагӣ мекунад, як офтоб ба рӯи ҳама медурахшад, аммо дар гӯшаҳои гуногуни Замин тассуроти гуногун ба шуури одамон ворид мешавад, чизе, ки барои баъзеҳо муҳим ва онҳо аҳамият дорад, метавонад диққати дигаронро тамоман ҷалб накунад ва ғайра.

Концептосфераҳои халқҳои гуногун, чунончи аз омӯзиши соҳаи семантикии забонҳои мухталиф аён аст, ҳам бо таркиби концептҳо ва ҳам бо принципҳои сохтори онҳо ба таври назаррас фарқ мекунанд.

Забоншиносон ин тафовутҳоро тавассути омӯзиши назарияи тарҷума, типологияи забонҳои ҷаҳонӣ ва омӯзиши муқоисавии ду забон муқаррар карданд. Дар забоншиносӣ ақидаи он, ки як забонро аз рӯи сохтори забони дигар омӯхтан мумкин нест, чунон ки як шахр наметавонад аз рӯи нақшаи шаҳри дигар омӯхта шавад, ҳақиқати мутлақ гардид. Хусусияти миллии концептосфера дар хусусияти миллии фазои семантикии забонҳо низ зоҳир мегардад. Мафҳумҳои ба ҳам монанди халқҳои мухталифро аз рӯи аломатҳои гуногун тасниф кардан мумкин аст.

Муқоисаи соҳаи семантикии забонҳои гуногун ба мо имкон медиҳад, ки дар инъикоси олами гирду атрофи одамон универсалии умумибашарио бубинем ва ҳамзамон дар маҷмуи мафҳумҳо ва сохторбандии онҳо мушаххас, миллии ва сипас гурӯҳӣ ва фардиро ошкор созем.

Ҳам фазои семантикии забон ва ҳам концептосфера табиатан якхела буда, ҷузъҳои равонӣ ба ҳисоб мераванд. Фарқи байни маънои забонӣ ва концепт танҳо дар он аст, ки маънои забонии фазои квантсемантикӣ ба аломати забонӣ алоқаманд буда, аммо концепт ҳамчун унсури концептосфера бо аломати мушаххаси забонӣ алоқаманд нест. Он бо бисёр аломатҳои забонӣ, маҷмуи онҳо ифода ёфта метавонад ва инчунин

дар системаи забон наметавонад зоҳир гардад; он дар асоси системаҳои алтернативии аломатҳо вучуд дошта метавонад [79;12].

Хусусияти муносибатҳои системавии мафҳумҳо таҳқиқро тақозо мекунад, аммо принсипи умумии системанокӣ ба доираи концептуалии миллий низ мутааллиқ аст, зеро ҳуди тафаккур гурӯҳбандии объектҳои тафаккурро дар назар дорад, гурӯҳбандӣ бошад ба тартиб даровардани объектҳои он саруқор дорад. Ҳамин тариқ, концептосфера маҷмуи бонизоми ифодаҳои халқ маҳсуб меёбад.

Таҳлили концептҳо, ки бо ёрии дастгоҳи илмии забоншиносӣ ва омӯзиши сохтори концептуалии забони табиӣ анҷом дода мешаванд имкон медиҳад, ки маълумоти ба қадри кофӣ боэътимодно дар бораи хусусиятҳои универсалӣ ва идиоэтникии ҷаҳонбинии ҳар як халқ, яъне маълумот дар бораи чунин як падидаи нодире, ки онро руҳияи халқ меноманд, ба даст оварда шавад.

Ҳамин тариқ, забон танҳо яке аз роҳҳои ташаккули концепт дар шуури инсон мебошад. Барои ташаккули босамар ва мукаммалии концепт дар шуур, танҳо забон нокифоя аст, балки ҷалби таҷрибаи ҳисси (шунидан кай бувад монанди дидан), айёни (чизе, ки дар ҷараёни таълим равшан зоҳир мегардад), фаъолияти ашӣ бо ин ё он чиз зарур аст. Дар шуури инсон танҳо дар ҳамин гуна омезиши намудҳои гуногуни идрок концепти мукамал ташаккул меёбад.

1.2. Ҷанбаи лингвофарҳангии робитаи забон ва фарҳанг

Лингвофарҳангшиносӣ як соҳаи байнифаннии омӯзиш аст, ки робитаи байни забон, фарҳанг ва концептуаликунониро таҳқиқ менамояд. Дар ибтидо ин соҳа аз таваҷҷуҳ ба ҳамгирии забоншиносии когнитивӣ ва анъанаҳои мавҷуд дар антропологияи забонӣ, инчунин забоншиносӣ, этносемантика ва этнографияи гуфтор ба вучуд омадааст.

Дар даҳсолаи охир, лингвофарҳангшиносӣ инчунин нуқтаҳои муҳими алоқаро бо антропологияи когнитивӣ пайдо кард, зеро ҳар ду намунаҳои

фарҳангиеро, ки ба истифодаи забон алоқаманданд, меомӯзанд. Лингвофарҳангшиносӣ бисёр хусусиятҳои забонҳои инсонро доро буда, аз концептуаликунонии фарҳангӣ, аз ҷумла, амсилаҳои фарҳангӣ реша мегирад.

Лингвофарҳангшиносии имрӯза маҷмуи тадқиқотҳои иттилооти муқоисавӣ мебошад, ки дар робита ба онҳо амсилаҳои типологӣ ҳамчун метаназария амал мекунад. Барои таҳлили хусусиятҳои лингвофарҳангии забон зарбулмасалу афоризмҳо, ки дар муошират ба таври васеъ истифода мешаванд ва ба ин васила тамоюли арзишманди расонандагони фарҳанги муайяно ташкил медиҳанд, аҳамияти назаррас доранд.

Лингвофарҳангшиносӣ як соҳаи маърифати илмӣ дар бораи робитаи байниҳамдигарии забон ва фарҳанг маҳсуб ёфта, ҳоло давраи шукуфоиро аз сар мегузаронад. Дар лингвофарҳангшиносӣ ду самти бархӯрди робитаи забон ва фарҳанг вучуд дорад: аз як забон ба як фарҳанг ва аз як фарҳанг ба воҳиди забон.

Мувофиқи самти дуюм вазифаи асосии таҳқиқ ба ақидаи Г.Г.Слишкин: “якун, муқаррар намудани воситаҳои кофии забонии ифодакунандаи воҳиди фарҳангӣ дар дискурс ва дуюм, вазифаҳои асосии прагматикии истинод ба ин воҳиди фарҳангӣ дар ҳолатҳои гуногуни коммуникативӣ” мебошад [93;8].

Дар ҷараёни муошират концептҳо асосан бо аломатҳои забонӣ-калимаҳо, ибораҳо, воҳидҳои фразеологӣ, ҷумлаҳо ва ғайра ифода мешаванд, аммо номи концепт ягона воситаи фаъол кардани он дар шуури инсон ба шумор намеравад.

Тасвири ҷаҳон системаи мураккаби образҳои мебошад, ки воқеиятро дар шуури коллективӣ инъикос мекунад. Байни фарҳангҳои гуногун монандӣ ва фарқият мавҷуданд. Соҳаҳои семантикӣ вучуд доранд, ки бештар ба

универсиаликунонӣ майл доранд ва ҳамчунин соҳаҳои семантикии гуногун ба ҳисоб меравад.

Чунонки маълум аст, фарҳанг объекти тадқиқоти соҳаҳои мухталифи илм ба ҳисоб меравад. Лингвофарҳангшиносӣ як қатор хусусиятҳои хосро доро буда, ҷомеа, забон ва фарҳанг бо ҳам зич алоқаманданд ва пайваста ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Тағйирот дар ҷомеа дар ҳол инъикоси худро пайдо карда, дар фарҳанги тамаддуни мушаххас мустаҳкам мешаванд ва дар навбати худ, анъанаҳои фарҳангӣ ба рафтори фард таъсир мерасонанд.

Ҷаҳони инсонӣ хеле бузург буда, он санъат, мусиқӣ, адабиёт, театр, илм ва ғайраро дар бар мегирад.

Мусаллам аст, ки В.фон Гумболдт дар ташаккули ақидаҳо оид ба робитаи забон ва фарҳанг саҳми калон гузоштааст. Ҳар як одам бо халқи худ алоқаманд аст ва тамоми башарият, пеш аз ҳама, тавассути забон ба ҳам алоқаманд мебошад [30;65].

Муносибати фарҳангӣ оид ба забон муайян кардани намудҳои гуногуни воҳидҳои забониро дар бар мегирад:

- концептҳои, ки дар шакли мутамарказ таҳия шуда, таҷрибаи шахси истифодабарандаи забонро шарҳ мекунанд, ба онҳо номҳои шахсӣ, воқеияти фарҳангӣ ва таърихӣ, концептҳои эҳсосотӣ, ки этноси ин ё он халқро дар бар мегиранд, дохил мешаванд;

- шумораи назарраси концептҳои, ки хислати умумибашарӣ барои инсоният доранд, мавҷуд ҳастанд.

Дар байни қисмҳои хоси миллӣ ва ғайривоқеии (универсалии) луғат қисми зиёди калимаҳои хусусиятҳои фарҳангиашон сустифодаёфта мавҷуданд. Дурусттар мебуд агар бигӯем, ки барои теъдоди зиёди калимаҳои ифодаҳои ин ё он забони муайян ҷузъи миллӣ-фарҳангии маъно дуюмдараҷа аст, ки он дар заминаи махсуси тавзеҳӣ зоҳир мешавад [93;8].

Мафҳуми ҷузъи миллӣ–фарҳангӣ дар забоншиносӣ ҳамчун шакли дохилии забон, ҳамчун гурӯҳбандии махсуси ҷаҳон тавассути забони муайян баррасӣ мешавад.

Аз нуқтаи назари фарҳангӣ маводи луғавӣ (ва ҳатто грамматикӣ)-ро аз мавқеи доминантҳои аксиологии гурӯҳи муайяни этникӣ омӯхтан мумкин аст. Ин равиш на шарҳи таснифоти воҳидҳои забонӣ, балки муайян кардани навъҳои асосии рафтори хоси намояндагони як қавм ё намояндагони табақаи муайяни иҷтимоии дохили ин ё он қавмро дар назар дорад. Тадқиқоти лингвофарҳангӣ аслан муқоисаи падидаҳои таҳқиқшавандаро дар бар мегирад, аммо ин муқоиса духела буда метавонад:

- таҳлили муқоисавии воҳидҳои забонӣ, ки диди миллӣ–хусусии ҷаҳонро дар лингвофарҳангҳои муқоисашаванда ифода мекунанд;

- таҳлили типологии чунин воҳидҳо, ки дар асоси дедуктивӣ сохтани амсилаи муносибатҳои аҳамияти фарҳангидоштаро дар назар дорад.

Лингвофарҳангшиносӣ имрӯз маҷмуи тадқиқотҳои мутақобилаи хеле иттилоотӣ мебошад, ки амсилаҳои типологӣ нисбати онҳо ҳамчун метаназария амал мекунанд.

Зарбулмасалу афоризмҳои, ки дар муошират васеъ истифода мешаванд ва ба ин васила муносибатҳои арзишманди барандагони фарҳанги мувофиқро ташаккул медиҳанд, барои таҳлили вижагиҳои забонӣ ва фарҳангӣ аҳамияти зиёд доранд.

Таҳлили лингвофарҳангии забон имкон медиҳад, ки се намуди воҳидҳои забониро тасниф намоем:

- калимаҳо ва ифодаҳои, ки дар забонҳои муқоисавӣ маънояшон комилан мувофиқанд (масалан, истилоҳоти илмҳои дақиқ);

- калимаҳо ва ифодаҳои, ки дар забонҳои муқоисавӣ комилан фарқ мекунанд;

- калимаҳо ва ифодаҳо, ки дар забонҳои муқоисавӣ қисман мувофиқ меоянд (ба ин ҷо қисми зиёди луғатҳои рӯзмарра, калимаҳои сермаъно, ки аз ҷиҳати маъноӣ ба ҳам мувофиқ омада, аз ҷиҳати сохти маъно ба ҳам мувофиқ нестанд).

Тафовутҳои этнофарҳангӣ дар ифодаи муносибат ба меҳнат на ба мавҷуд будану набудани аломатҳои алоҳида, балки ба омезиши хоси аломатҳо ва басомади нишонаҳо кам карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, бартариҳои (доминантаҳои) фарҳангӣ дар забон ба таври объективӣ фарқ доранд. Хусусияти этнофарҳангии ифодаи ин ё он концептро бо роҳи муқоисаи гурӯҳҳои луғавӣ ва фразеологӣ мувофиқ, муқоисаи ақидаҳои арзишманди устувори аз қолабҳои маъноӣ калима, ибораҳо ва матнҳои собитшуда муайян кардан мумкин аст.

Чунин ба назар мерасад, ки шакли дохилии калимаҳо низ метавонад ҳамчун воситаи ёрирасон барои омӯзиши бартариҳои фарҳангӣ дар забон истифода шавад. Хусусияти этнофарҳангии муаррифии концепти муайян бояд бо хусусияти иҷтимоӣ – фарҳангӣ пурра карда шавад.

Тасвири воқеии ҷаҳон дар забон зуҳуроти як падидаи маъноист, ки аз рӯи он ашё ва падидаҳои муҳимтарини ҳаёти халқ номинатсияҳои гуногун ва муфассал мегиранд. Дар муқоисаи байнизабонии тасвирҳои воқеии олам маълум мешавад, ки фарқи тасвири мафҳумҳои алоҳида асосан на дар будан ё набудани аломатҳои муайян, балки дар басомади ин хусусиятҳо ва комбинаторикаи хоси онҳо ифода меёбад.

Концептҳои **“бойгарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** ба гурӯҳи концептҳои байни категорияҳои фалсафаи абстрактӣ ва номҳои мушаххас тааллуқ доранд. Маҳз ҳамин гурӯҳ бо сарбории фарҳангӣ, ки дар худ намунаҳои муҳими фарҳангии маъруфро ба дӯш дорад, қайд карда шудааст. “Амсилаҳои фарҳангӣ, – мегӯяд А. Вежбитская дар ҳақиқат муҳиманд, вале онҳо “омили дигари муҳими илова ба маънӣ нестанд”. Амсилаҳои фарҳангӣ бевосита дар маъно инъикос меёбанд” [20;207]. Бо ин эрод А.Вежбитская

як хусусияти хеле муҳимро таъкид мекунад, ки мо онро ҳамчун асоси дигари таҳлили хусусиятҳои лингвофарҳангии концепт дохил мекунем. Мо аз байн бурдани муҳолифати байни ҷанбаҳои денотативӣ\коннотативии маъноро дар назар дорем. Ин, ба назари мо, яке аз тафовутҳои асосии таҳлили сохторӣ-семантикӣ аз таҳлили когнитивӣ мебошад. Фарқияти фарҳангӣ ҳаммаъноӣ, ҷузъҳои иловагии калима дар сохтори маъно нестанд, балки монанди ҷузъи денотативӣ воҳидҳои ҳамон мақоми иерархӣ мебошанд.

1.3. Усулҳои дифференсиалии таърифи концепт

Айни замон дар забоншиносӣ се парадигмаи илмиро ҷудо мекунанд: муқоисавӣ–таърихӣ, тартибӣ–сохторӣ, антропосентрикӣ. Ғояи вобастагии мутақобилаи ҷузъҳои сегонаи “забон – этнос – фарҳанг” аксиоматикӣ (аксиомавӣ) мешавад.

Вазифаҳои парадигмаи антропосентрикӣ (дар он объекти таҳқиқ калима набуда, балки шахс ҳамчун соҳиби забон ва фарҳанги гурӯҳи муайяни этникӣ мебошад) дар асри XIX дар осори О.Потебня, В.Фон Гумболт, Г.Штейнтал, Ҷ.Бодуэн де Куртенэ, Э.Бенвенист ва дигарон дида мешаванд. Барои намоёндагони ин парадигма мавзӯи таҳқиқ омӯзиши робитаи забон ва фарҳанг, забон ва менталитет, забон ва ҳувияти миллӣ, вижаҳои ҷаҳонбинии миллат аз лиҳози забонӣ маҳсуб меёбад.

Парадигмаи нави илмӣ дар омӯзиши забон вазифаҳои нав гузошт, ки усулҳои нави таҳлили ин воҳидҳо ва категорияҳоро талаб мекунад. Дар рисолаи мо бештар усулҳои муосири омӯзиши тавсифи концептҳо мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Яке аз масъалаҳои баҳсбарангези забоншиносии когнитивӣ масъалаи усули омӯзиш ва шарҳи концептҳо мебошад.

Дар забоншиносии муосир бисёр методҳои таҳқиқи концептҳо ба монанди: таҳқиқи концептуалӣ, таҳқиқи таърихӣ ва муқоисавӣ, тафсири

таърифӣ, таҳлили ҷузъӣ (компонентӣ), тафсири услубӣ, таҳлили дистрибутивӣ, таҳлили матнӣ, тафсири когнитивии натиҷаҳои тасвири семантикаи воситаҳои забонӣ, тафтиши тавсифи когнитивии бадастомада бо соҳибони забон ва ғайра ба назар мерасанд.

Ин усулҳо алоқаи муштарак дошта, якдигарро пурра мекунанд, ки ин имкон медиҳад, концепт ҳамчун объекти таъсири мутақобилаи забон, шуур ва фарҳанг омӯхта шавад.

Усули когнитивӣ ба таҳияи методологияи марҳила ба марҳилаи таҳлили концептуалӣ барои омӯзиши сохтори семантикии калима, парадигматика, синтагматика ва этимологияи он, гурӯҳи калимаҳои сохташуда, истифодаи калимаҳои калидӣ - намояндагони концепт ва басомади онҳо равон карда шудааст.

Дар доираи ин равиш олим А. Качмар роҳҳои зерини шарҳи концептҳоро пешниҳод мекунад:

- таърифи калимаи калидии ифодакунандаи концепт дар забон, фаҳмиши (тасаввуроти) асосии забонии концепт;
- сохт ва таҳқиқи семантикаи калимаи калидӣ, ки концептро дар забон вербализатсия мекунад (таҳлили тафсири луғатҳо дар луғатҳои гуногуннамуд);
- таҳлили мутобиқати лексикии калимаи калидӣ барои ҷудо кардани хусусиятҳои муҳими концепти релевантӣ;
- омӯзиши раванди рушди сермаъноии калима;
- таҳлили пайдарпайии маъноҳои нави калима, ки имкон медиҳад, хусусиятҳои муайянкунандаи концепти таҳқиқшавандаро муқаррар намояд;
- сохтани майдони лексикӣ — идиоматикӣ калимаи калидӣ;
- таҳлили калимаи калидӣ синонимҳо ва антонимҳо;
- мувофиқат ва омӯзиши майдони дериватсионӣ калимаи калидӣ;
- сохти лексико–грамматикӣ майдони калимаи калидӣ;

–истифодаи методикаҳои таҷрибавӣ (ин усул аз психолингвистҳо гирифта шудааст, ки барояшон усулҳои таҷрибавӣ маъноӣ ҳалқунандаро доранд);

–таҳлили зарбулмасалу афоризмҳо, аз ҷумла калимаи калидӣ ё тафсирии концепти додашуда, ҳатто агар концепт номи худро надошта бошад (ин усул фаҳмиши одамонро дар бораи як падидаи мушаххас равшан нишон медиҳад);

–таҳлили истифодаи шифоҳӣ, гуфтугӯӣ;

–шарҳи маъно ҳамчун маҷмуи аломатҳои зарурӣ ва кофӣ барои дохил кардани он ба ягон синфи аз ҷиҳати мантиқӣ асоснок [97; 44];

Муҳаққиқ Ю.Степанов се ҷузъи концептҳоро ҷудо карда, онро ҳамчун бахши фарҳанг дар шуури одам меҳисобад:

–хусусияти асосӣ, ки ба ҳама соҳибони фарҳанг дахл дорад;

–аломати иловагии “мафъул (пассив)” (мумкин аст, ки якчандто бошад), барои гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ муҳим;

–шакли дохилӣ одатан дарк карда намешавад ва дар шакли шифоҳии берунӣ инъикос меёбад [96; 44].

Дар асарҳои З.Д.Попов ва И.А.Стернин мафҳумҳо оид ба ташкили сохтори концепт оварда шудаанд: “Концепт ҳамчун воҳиди дониши сохторикунонидашуда сохти детерминӣ (муайян), вале на қатъӣ дорад: он аз ҷузъҳо” (атрибутҳои концептуалӣ) иборат аст, ки қабатҳои гуногуни концептуалиро ташкил медиҳанд. Қабатҳо дар робитаи деритативӣ, афзоиши абстраксия дар ҳар як сатҳи оянда қарор доранд. Периферия аз предикативҳои суст сохта шуда, тафсири баъзе хусусиятҳои концептуалӣ ва таркиби онҳо дар шакли баёнот, самтҳои шуур, ки аз менталитети одамони гуногун бармеоянд, иборат аст” [79;61].

Ю.Степанов ба мураккабии сохтори концепсия ишора мекунад: “аз як тараф, вай тамоми он чизро, ки ба сохтори концепт дахл дорад, фаро мегирад, аз тарафи дигар, ба сохтори концепт ҳамаи он чизе, ки онро

факти фарҳангӣ мекунад - шакли аслий (этимология), таърихи то ба мазмуни асосии аломат фишурдашуда; ассотсиатсияҳои муосир, арзёбиҳо ва ғайра дохил мешавад” [96;40].

Г.Слишкин сохтори концептро аз чор минтақа ҷудо иборат медонад:
- минтақаи асосии дохилӣ (нишонаҳои концепт, ки хусусиятҳои шахсии денотатро инъикос мекунанд);

- аломатҳои концепт, ки аз зарбулмасалу маъноҳои маҷозӣ хориҷ шудаанд, аломатҳои концепт марбут ба иттиҳодияҳои расмӣ, ки дар натиҷаи ҳамоҳангии номи концепт бо калимаи дигар, истифодабарии эвфемизмҳо ва ғайра ба вуҷуд меоянд [93;75];

С.Воркачѐв дар мавҳум ҷузъи концептуалӣ (аломат ва сохтори дефинитсионӣ), ҷузъи образнок (истиораҳои когнитивие, ки концептро дар шуур медоранд) ва ҷузъи семантикӣ – хусусиятҳои этимологӣ, ассотсиативии концептро ҷудо мекунад, ки мавқеи онро дар системаҳои луғавӣ – грамматикӣ забон муайян мекунад [25;7].

Ба андешаи М.Пименова сохтори концептуалӣ ҳафт аломатро доро аст, яъне аз хусусиятҳои ангезандаи калимаи репрезентативии концепт, аломатҳои образнокӣ, концептуалӣ, функционалӣ, категориалӣ, рамзӣ, киноявӣ. Ин усули тадқиқот барои ҳама намуди мафҳумҳо ҳама тарафа мувофиқ меояд. Он марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- интиҳоби калимаи калидӣ, ки намояндаи (репрезентанти) концепт мебошад;

- ҷамъоварии маводи воқеӣ (ҷузъҳои калимаи ҳосилшуда, ифодаҳои озод ва устувор бо калимаи калидии ифодакунандаи концепт, матнҳо);

- омӯзиши этимологияи концепти репрезентативии калимаи калидӣ, муайян намудани хусусиятҳои ангезанда;

- таҳлили маводи забонӣ барои ошкор кардани хусусиятҳои концептуалии образнок (гурӯҳи аломатҳои табиати зинда / бечон, аломатҳои сифатӣ ва миқдорӣ, фазой – вақтӣ, аломатҳои баҳодиханда

муайян карда мешаванд), ки имкон медиҳанд мавқеи муайяни концептро дар тасвири арзиши миллии ҷаҳон ва нисбат додани он ба соҳаи муайяни ҳаёт муқаррар намояд;

- тавассути таҳлили таърифҳои луғавӣ ошкор кардани хусусиятҳои концептуалӣ;

- тавсифи хусусиятҳои рамзӣ (дар асоси луғати рамзҳо, луғатҳои тафсири, мифологӣ, этнографӣ ва дигарҳо, таҳлили маводи воқеӣ);

- дар ҳолати мавҷудият - таҳлили аломатҳои киноявӣ (баъзе мафҳумҳои кӯҳна дар сохтори худ аломатҳои баҳодиҳӣ доранд, ки бинобар тағйир ёфтани миқёси иҷтимоии арзишҳо ба мафҳумҳои киноявӣ табдил меёбанд);

- санҷиши психоллингвистӣ имконпазир аст;

- ҷамъбасти хусусиятҳо ва маълумоти миқдорӣ дар ҷадвали умумӣ [78;23].

Санҷиши ассотсиативӣ дар амсилаи таҳлили концептҳои пешниҳодшуда ихтиёрӣ, ки, ба назари мо, барои омӯзиши таркиби луғати равонӣ ва хотираи забонӣ зарур аст. Инак, таҳлили концептуалие, ки мо пешниҳод мекунем, ба усули синхронии унсурҳои диахронидошта такя мекунад. Муқоиса кардани натиҷаҳои бадастомада ҳадди аққал бо як забони дигар ҳатмист. Таҳлили концептуалӣ аз ҷониби мо ҳамчун муайян кардани каналҳои дастрасӣ ба минтақаи идеалӣ тавассути падидаҳои забонӣ фаҳмида мешавад. Ин гуна каналҳоро системаи забон дар шакли лексемаҳои ифодакунандаи майдони концептуалии додасуда, шакли дохилии онҳо, алоқаҳои хулосавию парадигматикии онҳо, инчунин дар шакли фразеологизмҳо, зарбулмасалҳо, мақолҳо ва сохторҳои когнитивии дар ҷараёни амали худ муайяншуда таъмин мекунанд.

1.4. Рочез ба моҳияти тасвири ҷаҳон

Истилоҳ ва мафҳуми “**чаҳонбинӣ**” дар асарҳои олимони Г.В.Колшанский, Ю.Н.Караулов, Г.А.Брутян, Н.И.Сукаленко ва дигарон ба таври васеъ коркард ва баррасӣ шудааст.

Омӯзиши тасвири забони ҷаҳон яке аз самтҳои афзалиятноки забоншиносии муосир ба шумор меравад. Ин масъала бо худ самтҳои гуногунро муттаҳид мекунад. Тадқиқотҳои этнолингвистӣ дар ду даҳсолаи охир маъруфияти зиёд пайдо кардаанд.

Дар натиҷаи ташкили равияи маркази антропономӣ (антропосентрӣ) дар забоншиносии тоҷикӣ дар бист соли охир доир ба ҷиҳатҳои гуногуни тасвири ҷаҳон ва тафсири забони он асарҳои зиёде ба вуҷуд омадаанд.

Тасвири олам аз “пораҳои инъикосшудаи воқеияти атроф иборат аст, ки дар шакли мафҳумҳо бо иштироки ҳама шаклҳои шуур муҷаҳҳаз гардида, қабати амиқи дарки ҷаҳон аст, зеро он дар амалҳои ҷаҳонбинӣ ва амалиёти ҷаҳонӣ ба вуҷуд омада, ташаккул меёбад ва барои донишмандони воқеияти атроф кӯмак мерасонад” [59;51].

Унсурҳои тасвири концептуалии ҷаҳон мафҳумҳои мебошанд, ки барои шуури ҳаррӯза ва маърифати илмӣ аҳамияти хоса дошта, сифатҳо, ҳолатҳо ва объектҳои ҷаҳони воқеиро мутахҳид мегардонанд. Дар ташаккули тасвири концептуалии дунё, яъне дар раванди коркарди таҷрибаи ҳаётӣ – концептуализатсиякунӣ ва гурӯҳбандии падидаҳои воқеият, намудҳои гуногуни тафаккури забонӣ ва ғайризабонӣ иштирок мекунанд [54;34].

Тасвири арзишноки (ценностная картина) метавонад дар шакли “блокҳои” категорияҳои арзбӣ, ки бо мундариҷаи муайяни концептуалӣ пур карда шудааст, пешниҳод карда шавад. Тасвирҳои табиӣ ва арзишноки ҷаҳон бо ҳам алоқаманданд. Онҳо якҷоя тасвири мукаммали ҷаҳониро аз тарафи як соҳиби алоҳидаи забон ҳамчун амсилаи концептуалии қолибии ҷаҳони ҷомеаи забонӣ, ки дар асоси таҷрибаи инфиродӣ дигаргун карда шудаанд, ташкил медиҳанд.

Тасвири олам як сохтори бисёрқабатаи иерархӣ мебошад, ки дар он сатҳҳои бо ҳам алоқамандро ҷудо кардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки дар амсилаҳои хоси омилҳои маънавий ҷаҳонбинии миллату халқиятҳо ташаккул меёбад: дин таҷрибаи шуури оммаро концептуализатсия мекунад, фаъолияти ҳаррӯза, тарзи зиндагӣ, арзишҳои ахлоқӣ, инчунин самти умумии рушди фарҳангии миллатро дар давраи аниқӣ таърихӣ муайян мекунад.

Ин падидаи умумии фарҳангӣ буда, ба таҷрибаи чандинасраи шинохти воқеият аз ҷониби одамон нигаронида шудааст, ки тавассути онҳо аз насл ба насл гузаронида мешавад.

Забон манбаи иттилооти бебаҳост, ки барои муайян кардани сохтори ҳудогоҳии соҳибонаш ва семантикаи ҷузъҳои ҷудогонаи сохторӣ истифода мешавад. Забонҳои гуногун на танҳо ба як мавзӯ муносибати гуногун доранд, балки дар бораи он ақидаҳои гуногун доранд, яъне диди миллии ҷаҳонро инъикос мекунанд.

Бинобар ин, ҳар як миллат манзараи миллии дунёи худашро дорад. Омӯзиши маъно ва шакли дохилии воҳидҳои забонии халқи муайян ба забоншинос имкон медиҳад, ки хусусиятҳои ҷаҳонбинии онро муайян кунад. Ин имкон медиҳад, ки архетипҳои фарҳангӣ, ки ҳамчун “прототипҳои фарҳангии қадимӣ, тасаввурот – рамзҳо дар бораи инсон, мавқеи ӯ дар ҷаҳон ва ҷомеа, ки аҳамияти худро дар фазои меъёрию арзишии фарҳанги муосир нигоҳ доштаанд”, аз нав барқарор карда шаванд [54;38].

Омӯзиши ифодаи лексии бахшҳои алоҳидаи тасвири концептуалии ҷаҳон имкон медиҳад, ки ҷузъҳои когнитивӣ ва аксиологии “ҷаҳонбинии махсус ва хусусиятҳои миллию маданияи забон”-ро ташкилкунанда, ки аз алоқамандии ҳаёти моддию маънавии халқ дарак медиҳанд, муайян мегардад.

Хусусиятҳои миллии тасвири забони ҷаҳон дар сатҳҳои зоҳирӣ (шаклӣ) ва мантиқӣ–семиотикӣ зуҳур меёбанд. Дар сатҳи зоҳирӣ (шаклӣ) хусусияти тасвири ҷаҳон ба воситаи луғат, фразеология, грамматика ва услуби забон эҷод мешавад.

Забон барои дарк кардани олами атроф нақши муҳим дорад, бинобар ин мафҳуми тасвири олам дар ҷаҳони забоншиносӣ вучуд дорад. Тасвири забони ҷаҳон – ҷузъи ҷудонашавандаи тасвири ягонаи ҷаҳон маҳсуб меёбад, ки системаи қатъиян муташаккил буда, ба ҷаҳон аз нуқтаҳои назари гуногун имкон медиҳад. Сарчашмаи маърифат бебаҳо буда, дар асоси он сохтори ҳудогоҳии соҳибонаш муайян карда мешавад ва аҳамияти баъзе қисмҳои таркибии он ошкор мегардад.

Тасвири забони ҷаҳон ин тақсимои ҷаҳон ва мустақкам шудани ин тақсимои, пеш аз ҳама, тавассути воситаҳои лафзии забони табиӣ мебошад. Тафсири ҷаҳонро воҳидҳои ҷудогонае анҷом медиҳанд, ки аз ҳамдигар фарқ мекунанд, аз ин рӯ, муҳаққиқон (Гуревич, Вежбитская, Апресян, Телия, Арутюнова) эътироф мекунанд, ки тасвири лингвистии ҷаҳон хусусияти фаъолияти миллию маънавии мардумро инъикос мекунад.

Дар қатори тасвирҳои умумибашарӣ, минтақавӣ ва миллии ҷаҳон ҳар як шахс тасвирҳои шахсӣ, инфиродии тасвири ҷаҳонро доро мебошад, ки бисёртар аз тааллуқ доштани ба фарҳанги мушаххас вобаста аст. Ин ифодаи мураккаби мунтазам ташкилфтои ғояҳо дар бораи воқеияти атроф ҳам воситаҳои универсалӣ ва ҳам мушаххаси амалӣ намудани ин ғояҳо дарбар мегардад. Тасвири лингвистии ҷаҳонро “дар робитаи зич бо одам, мансубияти фарҳангии ӯ, шуур, фаъолияти маънавий- амалии ӯ” бояд омӯхт.

Аммо, ҷаҳон рамзгузори (кодирование) шуда истодааст, ки дар натиҷа семантикаи забонӣ метавонад дар ин ё он дараҷа муаррифӣ шавад. Тағйир ёфтани тасвири забони ҷаҳон метавонад натиҷаи аз нав дида

баромадани калимаҳо дар робита бо инкишофи муносибатҳои иҷтимоӣ, инкишофи илму техника, технологияҳо, робитаи фарҳангии забонҳо, таъсири мутақобила ва номдиҳии воҳидҳои луғавӣ бошад.

Дар солҳои охир, бисёре аз муҳаққиқон концептҳои ҳамчун воҳидҳои минималии тасвири забонии ҷаҳон баррасӣ кардаанд.

Чунин муносибат ба таснифи манзараи ҷаҳон шубҳанок менамояд. Мувофиқи он ҳар як вожаи забон - гӯё номи мафҳум аст. Аз ин рӯ, мо бояд эътироф кунем, ки шумораи унсурҳои тасвири забонии ҷаҳон - шумораи калимаҳои забон аст, мафҳумҳо аз ҷиҳати мураккабии худ хеле фарқ мекунад. Ғайр аз ин, дар байни мафҳумҳои гуногун муносибатҳои нобаробар вуҷуд доранд.

Дар баробари тасвири умумибашарӣ, минтақавӣ ва миллии ҷаҳон тасвири забонии ҷаҳон ҳам воситаҳои умумибашарӣ ва ҳам воситаҳои махсуси татбиқи ин ақидаҳо дар бар мегирад. Онро “дар робитаи зич бо инсон, муносибати фарҳангӣ, шуур, фаъолияти маънавӣ ва амалии ӯ” омӯхтан лозим аст [54;12].

Аз ин рӯ, масъалаи омӯзиши тасвири забонии ҷаҳон бо масъалаи омӯзиши тасвири забонии ҷаҳон алоқаи зич дорад.

Тасвири ҷаҳон хусусиятҳои инсон ва ҳаёту фаъолияти ӯ, муносибат ба муҳити атроф, шароити зиндагонӣ ва маҷудияти ӯро нишон медиҳад. Тасвири забонии ҷаҳон манзараҳои гуногуни ҷаҳони инсониро шарҳ дода, манзараи умумии ҷаҳони инсониро нишон медиҳад.

Ба ақидаи Таггард навъҳои асосии тафаккури равонии когнитивӣ қоидаҳо, мафҳумҳо, аналогияҳо ва образҳо мебошанд [133;33].

Ғайр аз ин, адабиёти муосир на ҳамеша байни репрезентатсияҳои равонӣ (дар шуур) ва репрезентатсияи “объективишуда” (зеҳнӣ) - ро дар забон фарқ мекунад.

Ба илми когнитивӣ мафҳуми репрезентатсия аз психология омадааст, ки аз нуктаи назари он маънои тангтар дошт. Олим Бейтс мафҳуми

“репрезентатсия”–ро ҳамчун “дар хотира ба вуҷуд овардани расмияти амалҳои гуногун барои кор бо объект дар сурати мавҷуд набудани тақвият аз тарафи объект” муайян мекунад [14;95].

Коршиносони интеллекти сунъӣ қайд кардаанд, ки дониш ва муаррифии он мушкилоти асосии илми когнитивӣ мебошанд, ки дар намуди саволҳо ба монанди “кадом шаклҳои маълумот барои муаррифии дониш мувофиқанд” ва “кадом амалиётҳо дар ин сохторҳои когнитивӣ барои таъмини рафтори оқилонаи инсон заруранд” таҳия шудаанд [14;18].

Р.Таггард дар асари “Муқаддимаи илми когнитивӣ” таъкид кардааст, ки аксари олимони маърифатӣ мувофиқанд, ки “Дониш дар зеҳни инсон аз тасвирҳои раванӣ иборат аст” ва “илми когнитивӣ тасдиқ мекунад, ки одамон дорои қоидаҳои (проседураҳои) раванӣ ҳастанд, ки барои амалӣ кардани тафаккур ва амалҳо аз репрезентатсияҳои раванӣ истифода мекунанд” [133;32].

Ба андешаи Таггард навъҳои асосии муаррифии равонии когнитивӣ: қоидаҳо, концептҳо, аналогияҳо, тасвирҳо ва алоқаҳои конвексионистии (яъне, шабакаҳои нейронии сунъӣ) муаррифии раванӣ мебошанд ва илми когнитивӣ таъкид мекунад, ки одамон қоидаҳои равониро дороанд, ки муаррифии равониро барои амалӣ намудани тафаккур ва амал идора мекунанд [133;33]. Ба гуфтаи Таггард навъҳои асосии муаррифии равонии когнитивӣ қоидаҳо, мафҳумҳо, аналогҳо, тасвирҳо дар бар мегиранд.

Илова бар ин, адабиёти муосир на ҳамеша байни репрезентатсияҳои раванӣ (дар шуур) ва репрезентатсияҳои “объективӣ” (раванӣ) дар забон фарқият нишон дода мешавад. Истилоҳи “репрезентатсия” истифодаи тимсолӣ (прототипӣ) ва маҷозӣ дорад.

Ба маънои прототипӣ, репрезентатсия – ифодаест дар баъзе метазабон (на ҳатман забони шифоҳӣ), ки дорои хосиятҳои зерин аст:

- он аз ҷиҳати синтаксисӣ нисбат ба забон – объект хеле содатар буда, дар идеал ба якчанд қоидаҳои синтаксисӣ ихтисор шудааст;

- ифодаҳои он каму беш ба таври якхела тафсир шуда, мувофиқи нияти эҷодкорони ин метазабон аз идиома холи мебошанд.

Ба маънои ғайрипрототипӣ, репрезентатсия, ба ақидаи муҳаққиқ, чизе аст, ки дар репрезентатсияи (яъне, ба маънои аввал, маъмулӣ) шуури забони модарии соҳибони забон -объект инъикос ёфтааст.

Асарҳои бадеие, ки инсон бо забони табиӣ офаридааст, ифодаи забонии репрезентатсияи ҷаҳони ҳаёли мебошад, ки аввал дар шуури муаллифи асар ба вучуд меояд. Дар баробари ин, азбаски репрезентатсияҳои ин навъ, ҷаҳони ҳаёлиро, ки дар воқеият вучуд надорад, нишон медиҳанд, онҳоро танҳо бо ёрии равандҳои забонӣ, яъне бо ёрии амалҳо аз болои аломатҳои забони табиӣ офаридашуда ҳисоб кардан мумкин аст. Ва, аз ин ҷиҳат, асарҳои бадеӣ ба тасвирҳои прототипии метазабон шабоҳат дорад.

Ба гуфтаи Бейтс, аини замон баррасиҳои умедбахштарин ин аст, ки репрезентатсия чӣ гуна тартиби амалро муқаррар мекунад, яъне, ба таҷдиди донишҳои амалиётӣ дар шуур, - “дониш, ҳамчун” бар хилофи дониши декларативӣ - “дониш, чӣ” нишон медиҳад. Ба ақидаи дар боло зикршудаи маънои мафҳуми репрезентатсия ва идиомаи васеъшавии он асарҳои марбут ба репрезентатсияи ҳуди забон дар шуури инсон мусоидат карданд. Ин ҷо далели дарки аҳамияти калони забон ва маълумотҳои забониро барои илми когнитивӣ қайд накардан мумкин нест, ва мо ба он барои он ишора хоҳем кард, ки ҳуди мантиқи истинод ба мафҳуми репрезентатсияро, ки аллакай дар доираи забоншиносии когнитивӣ ҳамчун як бахши илми когнитивӣ нишон дода шудааст, нишон диҳем [14;34].

Бояд гуфт, ки дар доираи забоншиносии когнитивӣ ва лингвофарҳангшиносӣ шумораи зиёди самтҳои рушд вучуд доранд. Масалан, дар солҳои 90- уми асри XX асосан дар заминаи забоншиносии когнитивӣ ва сиёсатшиносӣ як дискурси сиёсӣ ба вучуд омад. Тахминан

дар ҳамон вақт дар лингвофарҳангшиносӣ самти нави фалсафавӣ бо номи “Забоншиносии аксиологӣ” пайдо шуд, ки мавзуи омӯзишиашон арзишҳо унвон дошт.

Аз ин рӯ, лингвистикаи когнитивӣ ва лингвофарҳангшиносӣ чунин шабоҳат пайдо мекунад: аз як тараф, муносибати интегративӣ ба забон бо таваҷҷӯҳҳои зиёд ба ифодаи “шахсияти забонӣ”, кӯшиш дар омӯзиши концептҳо ва ҷаҳонбинӣ. Аз тарафи дигар, равшан аст, ки ин мафҳумҳо гуногунанд.

Дар ҷаҳони муосир инсон шахсияти худро пайдо мекунад ва шахсияти инсон арзиши олитарин маҳсуб меёбад. Дар асоси мавқеи авлавияти омили инсонӣ ва хусусиятҳои фардии он дар забоншиносии муосир баъзе ҷиҳатҳои дахлдори тасвири миллии забонии ҷаҳон дахл кардан лозим меояд. Ҳар як усули нав дар забоншиносӣ ҳудуди мафҳуми тасвири забонии ҷаҳонро васеъ мекунад. Ҳар як қадами таърихи тафаккури забонӣ аз тағйири парадигмаҳо вобастагии пайдарҳам ва қонунӣ дорад. Имрӯз дар забоншиносии амрикоиву аврупоӣ таваҷҷӯҳи муҳаққиқони забон ба азнавтақсимкунии заминаҳои иҷтимоии нутқ ва як қадар беаҳамиятӣ ба усули анъанавӣ (сохторӣ) мушоҳида мешавад, ки натиҷаи мантиқии рушди тафаккури забоншиносӣ мебошад.

Мо бояд рушди тасвири умумии ҷаҳонро пайгирӣ кунем, то “ба оянда назар андозем ва барои ташаккули назари ягона ба роҳи ҷаҳони муосир” дар зери таъсири прагматизми муосир ва мероси таърихӣ замина гузорем.

Дар даҳсолаи охир яке аз масъалаҳои маъмули забоншиносии тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ масъалаи инъикоси мафҳуми тасвири илмии ҷаҳон, ва бахусус - тасвири забонии ҷаҳон ба ҳисоб меравад, ки яке аз мафҳумҳои бунёдӣ буда, мавҷудият ва ҳислатҳои инсон, муносибати ӯро бо ҷаҳон инъикос мекунад. Таҳқиқи концептуалӣ шаклҳои тавассути забон ифода кардани дониш дар бораи ҷаҳон ва роҳҳои татбиқи онҳоро баррасӣ мекунад.

Системаи мафҳумҳо меҳвари тасвири забонии ҷаҳон мебошад. Фарҳанг тасвири маърифатии инфиродӣ ва коллективии ҷаҳонро ташкил медиҳад, ки унсури асосии он мафҳум мебошад. Дар илмҳои гуманитарӣ таърифҳои зиёди мафҳуми “консепт” вучуд доранд: консептро метавон ҳамчун як ҳуҷайраи фарҳанг дар тафаккури фард, асоси тасвири забонии ҷаҳон, воҳиди асосии маъноии ин воқеияти ҷомеафарҳангӣ муайян кардан мумкин аст.

Як забон ва таҷрибаи иҷтимоӣ–таърихӣ дар байни аъзоёни ҷомеаи муайян, тасвири забонии якхелаи ҷаҳонро ташаккул дода, имкон медиҳад, ки дар бораи як навъ матни умумӣ ва суҳбати фарҳангӣ сухан ронем. Маҳз тасвири забонии ҷаҳон рафтори коммуникативиро муайян мекунад. Манзараи когнитивии миллии ҷаҳон, ки бо забон ифода ёфтааст, ба тафаккур, арзишҳо ва қоидаҳои рафтори аъзоёни ҷомеа таъсир мерасонад.

1.5. Ташаккули забоншиносии когнитивии хориҷиву ватанӣ

Забоншиносии когнитивӣ ҳамчун як соҳаи илмӣ дар асарҳои забоншиносони амрикоӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Илми когнитивӣ ин марҳалаи нави омӯзиши робитаи мураккаби забон ва тафаккур, нақши инсон дар забон ва нақши забон барои инсон мебошад.

Илми когнитивӣ аз илми когнитивии англисӣ бармеояд ва онро когнитология низ меноманд. Мавзӯи омӯзиши он аз сохтор ва фаъолияти донишҳои инсонӣ иборат мебошад.

Мақони ташаккул ва инкишофи забоншиносии когнитивӣ маъмулан Иёлоти Муттаҳидаи Амрико буда, таҳаввули он ба номҳои Г.Лакофф, Р.Лангакер, Р.Чеккендофф, М.Чонсон, Ч.Миллер, Ф.Чонсон–Лэрд, И.Свитер ва дигар олимони алоқаманд аст. Таърихи инкишофи илми когнитивии хориҷи кишварро муҳаққиқони ватанӣ муфассал тасвир кардаанд.

Яке аз мушкилоти асосие, ки олимони дучори он шудаанд, дарк кардан ва гирифтани маълумот аз матн, инчунин, масъалаи луғати равонӣ (донистани калимаҳо), семантикаи когнитивӣ, ки дар он семантикаи прототипӣ ва семантикаи фреймӣ дар самти ягона рушд меёфтанд, маҳсуб меёфт.

То ибтидои солҳои 1990–ум забоншиносии когнитивии хориҷӣ маҷмуаи алоҳидаи барномаҳои тадқиқотии Ч.Лакофф, Р.Ланганкер, Т.Ван Дайк, Ч.Хейман ва дигаронро ташкил меод.

“Тавлиди” расмии забоншиносии когнитивӣ ба замони баргузории Симпозиуми байналмиллалии забоншиносӣ, ки баҳори соли 1989-ум дар Дуйсбург (Олмон) доир гардид, рост омад. Иштирокчиёни симпозиум Ассотсиатсияи байналмиллалии забоншиносии когнитивӣ (International Cognitive Linguistics Assosiftion), маҷаллаи Cognitive Linguistics – ро таъсис доданд ва инчунин силсилаи Cognitive Linguistics Research- ро таҳия карданд, ки баъдан дар он асарҳои намоёндагони барҷастаи соҳаи мазкур, инчунин маҷмуаҳои мақолаҳо дар мавзӯҳои муҳимтарин нашр шуданд.

Вале дастовардҳои забоншиносии когнитивӣ ба аввал ва охири солҳои 1980-ум рост меояд, лекин ин давраи тавлиди он набуда, балки аллакай давраи гулгулшукуфии он аст ва дар ин вақт асарҳои зиёде дар руҳияи идеологияи нав нашр мешаванд. То замони ташаккули забоншиносии когнитивӣ аллакай монографияҳои пайдо шуданд, ки баъдан ҳамчун классика дар ин соҳа эътироф гардида буданд (Lakoff, Johnson 1980, Johnson – Laird 1983, Fauconnier 1985, Lakoff 1987, 4. Langacker 1987).

Олимони зиёд пайдоиши усули когнитивиро дар забоншиносӣ бо наشري китоби машҳури Чорч Миллер ва Филип Чонсон–Лэрд “Забон ва дарк” алоқаманд мекунанд.

Ч. Лакофф мушкилоти анъанавии когнитивӣ, яъне дарки ҷаҳон аз тарафи инсон, инъикоси донишҳо оид ба ҷаҳон дар забон тавассути системаи бо ҳам пайваستاи мафҳумҳо–категорияҳо, ки системаи

концептуалиро ташкил медиҳанд, ба мафҳуми “категоризатсия”, ки он тарзи муайяни ташкили таҷрибаи инсон мебошад, тавачҷуҳ зоҳир мекунад. Усули анъанавии категоризатсияро, ки онро Ч.Лакофф “объективӣ” ифода мекунад, бо усули нави таҳиякардааш “экспериментализм” (аз англисӣ “experience”) муқоиса карда, олим воситаҳои образноки тафаккур–истиора, метономияро бинобар хусусиятҳои когнитивии инсон ҳамчун мавҷудоти биологӣ ва иҷтимоӣ буданашон, асоси тадқиқот қарор медиҳад.

То лаҳзаи ба тартиб даровардани забоншиносии когнитивӣ аллакай як қатор монографияҳои олимони ба монанди Ч.Лакофф, Р.Лангакери ва дигарон аз нашр баромаданд, ки баъдан ҳамчун классикаи самти мазкур арзёбӣ шуданд.

Бисёр олимони тавлиди усули когнитивиро дар забоншиносӣ бо нашр шудани китоби машҳури Чорч Миллер ва Филип Чонсон Лэрд “Забон ва дарк” алоқаманд мекунанд. Пайдоиши забоншиносии когнитивиро аз ду ҷиҳат баррасӣ кардан мумкин аст:

- ҳамчун марҳилаи рушд дар забоншиносӣ;
- дар натиҷаи ташаккули парадигмаи когнитивӣ дар илм.

Яке аз масъалаҳои асосии тадқиқоти лингвокогнитивии аврупоӣ дарк ва истихроҷи иттилоот аз матн ва ғ. мебошад.

Бино ба гуфтаҳои боло, қайд менамоем, ки аҳамияти гузаштани ғояҳои когнитивистҳои амрикоӣ ба рушд ва ҳолати ҳозираи забоншиносии когнитивии ватанӣ аз ҷониби мо инкор намешавад. Аммо маҳз мавҷудияти заминаи хусусӣ, на риояи тамоюлҳои мӯдӣ, ба гуфти баъзе таҳқиқгарон, имкон дод, ки забоншиносии когнитивӣ на танҳо устувор гардад, балки бештар тараққӣ ёбад.

Дар марҳилаи ҳозира забоншиносии когнитивӣ дар ҷараёни ташаккул аст, ки набудани базаи ягонаи истилоҳот аз он дарак медиҳад.

Барои забоншиносӣ масъалаҳои зерин: репрезентатсияи механизмҳои равонии инкишофи забон ва принципҳои сохторбандии онҳо; дифференциатсияи намудҳои шуури когнитивӣ, забонӣ, коммуникативӣ ва диг.; ошкор намудани намудҳои тобеияти тафаккури миллӣ аз фарҳанги миллӣ ва тафаккур бисёр муҳим аст.

Ба андешаи мо, муҳимтарин вазифаҳои забоншиносии когнитивии муосир инҳоянд:

- муқоисаи муайяни забоншиносии когнитивӣ ва когнитология, концептосфера ва соҳаи забонӣ (фазои семантикии забон), концепт ва воситаҳои забонии ифодаи он;

- муайян кардани мафҳумҳои асосӣ, пеш аз ҳама мафҳуми концепт;

- типологияи концептҳо;

- коркарди усули марҳилавии таҳлили лингвокогнитивӣ, ки бо истинод ба амалҳои забонии шахсӣ ва методҳои забоншиносӣ ахбороти когнитивӣ ва фарҳангиро, ки паҳлуҳои гуногуни концептҳои дар забон таҷассумшударо мекушояд, медиҳад. Таҳқиқотҳои когнитивӣ дар айни замон хеле васеъ паҳн шудаанд. Таҳқиқотҳо дар соҳаи равоният, этноконцептҳо дар забоншиносии муосир маъмул ва мӯд шудаанд. Муаллифони ин гуна асарҳо бештар онҳоро когнитивӣ меноманд.

Ҳамин тариқ, мафҳумҳои концепт ва когнитивӣ айни замон аз ҷониби таҳқиқгарони равияҳои гуногун ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Забоншиносии муосир воқеан ҳам бештар ба омӯзиши системаҳои концептуалии забонҳои миллӣ тавачҷуҳ зоҳир кардааст. Шубҳае нест, ки ин гуна тадқиқотҳо шавқовар ва муҳиманд. Онҳо дар самти умумии инкишофи забоншиносии муосир – самти антропосентризм, муаммои омӯзиши забон на ҳамчун система, балки фаъолияти забонии “вобаста ба шахс”, “вобаста ба мардум” ҷойгир шудаанд. Аммо зарур аст, ки мавзӯи забоншиносии когнитивӣ муайян ва аз дигар илмҳои аз ҷиҳати масъала ва маводи тадқиқот наздик, ҷудо карда шавад.

Аз ҳам ҷудо кардани мавзӯ ва мақсадҳои забоншиносӣ, забоншиносии когнитивӣ, психолингвистика ва когнитология низ мувофиқи мақсад мебуд.

Забоншиносӣ сохти системавии забонро меомӯзад, ва он дар забон мавҷудияти воҳидҳо, сохторҳо ва тамоюлҳои рушдро мавриди пажӯҳиш қарор медиҳад. Вай ҳамчун предмети омӯзиши система дар статика ва динамикаро ифода мекунад. Мақсади забоншиносӣ ба роҳ мондани баёни системавии забон буда, амсилаи маъноҳои системавии, умумии воҳидҳои забониро созмон медиҳад. Предмети когнитология ин амсиласозии концептҳо дар шуури мардум, дар шуури гурӯҳҳои иҷтимоӣ, синнусолӣ ва ғайраҳо ба шумор меравад. Когнитология на илми забоншиносӣ, балки илми фалсафавӣ - равоншиносӣ аст.

Этнопсихология – асосан илми равоншиносӣ буда, психология ва рафтори гурӯҳҳои этниқиро дар ҳолатҳои гуногуни муоширати байни миллатҳо ва таъсири мутақобилаи стереотипҳо меомӯзад.

Забоншиносии когнитивӣ ба сифати предмети худ омӯзиши воситаҳои забонӣ (калимаҳо, ибораҳо, матнҳо), концептҳои муайяни дар забон ва нутқ репрезентатсияшуда (объективишуда) – ро дорад.

Забоншиносии когнитивӣ мафҳуми концептро ҳамчун объекти омӯзиш (концепт ҳамчун воҳиди концептосфера омӯхта ва амсиласозӣ карда мешавад) аз як тараф ва аз тарафи дигар, ҳамчун воситаи маҳдуд кардани маводи таҳқиқшавандаи забонӣ, инчунин дар мавриди ошкор намудани ягонагии ботинӣ ва сохтори бахшҳои муҳими системаи луғавӣ – фразеологӣ ва синтаксисии забон, ки бо ифодаи як концепт дар вазифаҳои гуногуни он муттаҳид шудаанд, истифода мебарад.

Таҳқиқотҳо дар доираи забоншиносии когнитивӣ мавзӯҳои ба монанди “Концепти озодӣ (ирода, ишқ, таҳаммул, табиат, дӯст, душман, маърифат ва ғайра) дар забонҳои русӣ (англисӣ ва ғайра)” – ро дар назар

дошта, дар ин гуна корҳо ҳама воситаҳои имконпазири забони ин концепт бо тамоми гуногунии мундариҷаи он таҳқиқ мешаванд:

1. бо номинатсияҳои мустақим (лексемаҳо ба маънои мустақим);
2. бо номинатсияҳои ғайримустақим, маҷозӣ (лексемаҳо дар маънои маҷозӣ);
3. бо воситаҳои синонимии забон, аз ҷумла эвфемизмҳо;
4. бо воҳидҳои ҳиссаҳои гуногуни нутқ, ки ба таври калимасозӣ бо воситаҳои асосии луғавии вербализатсияи концепт (калимаҳои якреша) алоқаманд мебошанд;
5. бо номинатсияҳои ба қисмҳо ҷудошудаи устувор (ибораҳои устувор);
6. бо воҳидҳои фразеологӣ;
7. бо сохторҳои синтаксисӣ;
8. бо паремияҳо (зарбулмасал, мақолҳо);
9. бо афористика (афоризмҳои мавҷуда, ки ҷанбаҳои гуногуни концептро ошкор мекунад);
10. бо таърифҳои субъективӣ;
11. бо матнҳои публицистӣ ва бадеӣ;

Дар баробари ин, концепт ҳамчун заминаи аввал барои инъикоси маҷмуи муайяни воситаҳои забонӣ, ки бо концепт дар муносибати репрезентатсионӣ (вербализатсия, объектизатсия) мебошанд, амал мекунад.

Дар забоншиносии токогнитивӣ мафҳумҳо, майдони луғавӣ, майдони луғавӣ-фразеологӣ истифода мешуданд, аммо ин навъҳои гурӯҳбандӣ бо ин ё он навъи воҳидҳои забонӣ ба онҳо дохилшуда маҳдуд буданд, онҳо баррасии зарбулмасалҳо, матнҳо, афористика, матнҳои фардӣ–муаллифӣ ва дефинисияҳо, истифодаи усулҳои таҷрибавӣ барои муайян кардани мундариҷаи воҳидҳои гурӯҳи забонӣ ташкилкунадаҳоро дар назар надоранд.

Дар чаҳорчӯбаи забоншиносии когнитивӣ ҳамаи воситаҳои ифодаи шифоҳии концепти муайяне, ки дар забон имконпазиранд, омӯхта мешаванд ва он барои ҷузъҳои гуногуни мазмуни концепт ошкор шудан, имкон медиҳад ва мо бояд дар бораи мазмуну сохтори ҳамин концепт ҳамчун воҳиди тафаккури ҷомеаи додашуда мулоҳиза намоем.

Илмҳои забоншиносӣ, психолингвистика, этнолингвистика, этнопсихология, фарҳангшиносӣ метавонанд шарҳи ин ё он концептро дар асоси натиҷаҳои таҳлиле, ки бо усулҳои ба ин илмҳо хосбуда гузаронида шудаанд, пешниҳод кунанд.

Забоншиносии когнитивӣ аз ҷумлаи ин илмҳо буда, дар муайян кардан ва шарҳи концептҳо тавассути воситаҳои забонӣ, ва семантикаи воҳидҳои забонӣ саҳм мегузорад. Натиҷаҳои, ки аз ҷониби забоншиносии когнитивӣ ба даст оварда шудаанд, ҳарчанде онҳо бо маводи таҳқиқшаванда ва усулҳои истифодашуда маҳдуд бошанд ҳам, дар шарҳи концептҳои концептосфераи миллӣ саҳми бузург доранд. Дар баробари ин, ғановати маводи забонӣ забоншиносии когнитивиро дар байни илмҳои муосир, ки концептосфераи миллиро меомӯзанд, дар мавқеҳои пешсаф мегузорад.

Забоншиносии когнитивӣ ҳамчун соҳаи мустақили илми забоншиносии муосир аз илми когнитивӣ ба вучуд омадааст.

Дар мавриди омӯзиши масъалаҳои забоншиносии когнитивӣ, пеш аз ҳама, ба омӯзиши моҳияти мафҳум таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад, зеро тавзеҳҳои гуногуни чунин истилоҳҳо, ба монанди концепт, мафҳум ва маънӣ вучуд доранд. Муҳаққиқоне, ки концептҳоро меомӯзанд, ба онҳо таърифҳои гуногун медиҳанд, аз ин рӯ, дар забоншиносии когнитивӣ дар ҳалли ин масъала ҳар чӣ муҳаққиқон бештар бошанд, ҳамон қадар нуқтаи назари гуногун мавҷуд аст.

Самти тадқиқотҳо дар соҳаи забоншиносии когнитивӣ айни замон аз ҷониби як гурӯҳ муҳаққиқоне, ки таҳти роҳбарии профессор Д.Искандарова кор мекунанд, мавриди баррасӣ қарор дорад.

То имрӯз масъалаҳои сершумори соҳаи забоншиносии когнитивӣ дар самти таҳияи мафҳумҳои гуногун: **тақдир, нон, хушбахтӣ, боигарӣ, дил, дурӯғ, хиёнат, ғизо** ва ғайра дар асоси маводи тоҷикӣ, русӣ, чинӣ, фаронсавӣ ва дигар забонҳо бо истилоҳҳои муқоисавӣ омӯхта мешаванд.

Тадқиқотҳо чунин мавзӯҳои муҳим, аз қабيلي менталитет, шахсияти забонӣ (аз он ҷумла дузабонӣ), бартариҳои арзишӣ, қолабҳо ва ғайраро дар бар мегиранд, замонавӣ будани чунин тадқиқотҳо ба тамоюли муосири ҳамгирой вобаста аст, ки бо зарурати истифодаи маълумот дар бораи равандҳои когнитивӣ дар омӯзиши ҷиҳатҳои гуногуни фаъолияти дискурсивӣ, психо-, этно- ва сотсиолингвистика асоснок карда мешавад.

Зимни таҳлили ин самти тадқиқотҳо бояд қайд намуд, ки он дар илми забоншиносии тоҷик нисбатан ҷавон аст, вале босуръат инкишоф меёбад, ки сабаби дар самти когнитивӣ кам будани асарҳои илмӣ хатмшуда мегардад.

Аз ҷумлаи таҳқиқотҳои ин соҳа асари О.Қосимовро дар мавзӯи “Луғатномаи “**Шоҳнома**”-и Абулқосим Фирдавсӣ” қайд кардан мумкин аст. Дар он воҳидҳои луғавӣ, ки дар “**Шоҳнома**” номҳои ҳайвонот ва рустаниҳоро ифода мекунанд, баррасӣ шудаанд ва дар вазъиятҳои гуногун ба шарҳи функционалӣ ва эстетикӣ табиат ва муҳити атроф нигаронида шудаанд. Дар он хусусиятҳои семантикӣ воҳидҳои луғавӣ ифодакунандаи дарахтони бутта-мевагӣ ва ороишӣ, ғалладона, сабзавот, буттаҳо, гулҳо, наботот ва атриёт, гиёҳҳои шифобахш ва захрнокро ошкор мекунад; маъно ва хусусиятҳои корбурди воҳидҳои луғавӣ – номи махлуқҳои асотирӣ, афсонавӣ ва динӣ-асотирӣ таҳқиқ карда мешаванд, хусусиятҳои семантикӣ воҳидҳои луғавӣ ифодакунандаи эҳсосот, ки бо воқеаю расму оинҳои динӣ алоқаманданд, муайян карда шуда, хусусият

ва фарқияти номи гурӯҳҳои ҳайвонот ва наботот ошкор карда мешавад; уфуқҳои маъноии воҳидҳои луғавии “Шоҳнома”, ки олами ҳайвоноти рӯизаминӣ, орнитофауна ва ихтиофаунаро ифода мекунанд, муқаррар мешаванд (паррандаҳо ва моҳиҳо) [41;6].

Рисола дар ташаккули назарияи семасиология ва робитаи мутақобилаи он бо параметрҳои функционалии истифодаи воҳидҳои луғавӣ дар матн, инчунин дар таҳияи назария ва методологияи омӯзиши ҳамаҷонибаи луғат, дар ҳалли масъалаҳои мубрами марбут ба этимологияи воҳидҳои таърихӣ, усули таърифи матнии воҳидҳои луғавӣ саҳми муайян мегузорад. Дар рисола таҳлили муназзами таркиби луғавии “Шоҳнома” ба роҳ монда шудааст, ки имкон медиҳад таркиби луғати бемисли тоҷикӣ (форсӣ) таҷдид карда шавад ва ҳамчунин усули морфологияи калимасозӣ дар ташаккули исм дар “Шоҳнома” мавриди таҳлил қарор гирифтааст [41;71].

Тадқиқоти Х.Х. Мирзоев дар мавзӯи “Майдони лексикӣ-семантикии horse\асп дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” ба таҳлили таърихӣ–муқоисавии хосиятҳои луғавӣ-семантикӣ ва сохторӣ, ошкор намудани механизмҳои инкишофи категорияи зерин дар ҷанбаи қиёсӣ – таърихӣ бахшида шудааст.

Муқоисаи луғати гиппологияи ЗТ ва ЗА асоси ҷанбаи лингвофарҳангии омӯзиши комплекси яке аз ҷузъҳои номҳои ҳайвонот дар забонҳои муқоисашаванда мебошад.

Муаллиф бори нахуст дар забоншиносии тоҷикӣ ва англисӣ масъалаҳои робитаи системавии истилоҳоти гиппологияро дар ҷанбаи муқоисавии типологӣ баррасӣ намуда, таърихи ташаккули луғавии ин самтҳо дар ЗТ ва ЗА муайян карда, хусусияту тафовутҳои умумиро дар самти умумии инкишофи генетикӣ ва истилоҳоти ЗТ ва ЗА ошкор мекунад.

Омӯзиши системаи истилоҳоти гиппологӣ барои лексикологияи муқоисавӣ, семантика, сохти грамматикӣ ва таърихи ташаккули лексикаи забони тоҷикӣ маводи арзишнок медиҳад [69;16].

Асари М.М. Имомзода “Хусусияти миллии объектофикатсияи забонии концепти “**оила**” дар системаҳои луғавӣ–фразеологӣ ва паремиологии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ” низ ба пажӯҳиши илмии мавриди назар шабоҳат дорад.

Дар рисола таркиб ва семантикаи воситаҳои забоние, ки концепти “**оила**”–ро дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ объективӣ мегардонанд, мавриди баррасӣ қарор дода, инчунин воситаҳои лингвистии объектикунонии концепти “**оила**” дар асоси маълумоти лексикографӣ, фондҳои фразеологӣ ва паремиологии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ таҳқиқ намуда, дар асоси амсилаҳои сохта таҳлили муқоисавии концепти “**оила**” гузаронида, хусусияти миллии концепти “**оила**”-ро дар мафҳуми тоҷикӣ ва чинӣ ошкор месозад.

Дар пажӯҳиши М.М. Имомзода бори аввал мазмун ва сохтори концепти “**оила**” дар бахшҳои концептосфераҳои тоҷикӣ ва чинӣ, хусусияти объективикунии забонии концепти таҳқиқшаванда дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ баён шудаанд [40;6].

Таҳқиқоти М.Б. Давлатмирова “Универсалӣ ва этноспесификӣ дар репрезентатсияи макроконцепти “**сарнавишт**” ” (аз рӯи маводи гурӯҳҳои забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва шуғнонӣ - рушонӣ) ба таҳлили макроконцепти “**сарнавишт**” бахшида шудааст [33;16].

Бо истифодаи маводи бузурги луғавӣ, Давлатмирова М.Б. таҳлили лексикографии макроконцепти “**сарнавишт**”–ро анҷом додааст.

Дар рисола сохтор ва майдони семантикии ин макроконцепт дар забонҳои муқоисашаванда ошкор карда шуда, марҳилаҳои ташаккули забоншиносии когнитивӣ, типологияи концептҳо, хусусиятҳои миллию хоси концептҳо, усулҳо ва методҳои омӯзиши концептҳо муайян карда

шуда, таърихи пайдоиши мафҳуми “сарнавишт” дар забоншиносӣ, инчунин доминантаҳои аксиологӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ ва хоси тоҷикон дар маводи зарбулмасалҳо ва мақолҳо, афоризмҳо, қисматҳои канории майдони номинативии концепт ва макроконцепт дар забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва забонҳои гурӯҳи шуғнонӣ–рӯшонӣ омӯхта шудаанд [33;16].

Концепти “сарнавишт” дар фарҳанги забоншиносии тоҷикӣ низ баррасӣ шудааст (дар осори Н.Хусрав, Ҷ.Румӣ, Умари Хайём).

Ҳангоми таҳлили макроконцепт бо маънои “сарнавишт” дар зарбулмасалҳо ва мақолҳо, фразеологизмҳо ва афоризмҳои забони тоҷикӣ муайян карда мешавад, ки “сарнавишт” – ин тақдир, амри Худованд буда, таъкид мешавад, ки ҳикмат, фарҳанг, арзишҳои ахлоқии мардум дар зарбулмасалу мақол, афоризму ибораҳо инъикос ёфтааст.

Аз ин рӯ, муаллиф лексемаҳо, ибораҳо ва ифодаҳоро дар маводи луғатҳои гуногун таҳлил намуда, дар забонҳои муқоисашуда майдони ғании семантикии макроконцепти “сарнавишт”-ро қайд кардааст [33;18].

Ш.К. Фозилова “концепти “бойигарӣ”-ро дар фарҳангҳои англисӣ, русӣ, тоҷикӣ (аз рӯи маводи фразеологизмҳо, зарбулмасалҳо ва мақолҳо) баррасӣ намуда, бори аввал дар забоншиносии ватанӣ таҳлили мукаммали муқоисавии паремияҳоеро, ки концепти “бойигарӣ”-ро амалӣ мегардонанд, аз рӯи маводи забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ гузаронидааст [111;5].

Дар рисола амсилаи раванӣ–забонии концепти “бойигарӣ” дар оинаи психолингвистикаи иҷтимоӣ, дар фразеологизмҳо ва паремияҳои забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ баррасӣ мешавад.

Майдони ассотсиативии концепт ва ғояҳо дар бораи тасвири забонии ҷаҳон, ҳамчунин мавзӯи баҳсҳои сершумори илми филологияи ватанӣ мебошад ва аз мавҷудияти як қатор масъалаҳои баҳснок, ки омӯзиши ҳаматарафаро талаб мекунанд, шаҳодат медиҳад.

Аз ин рӯ, тадқиқотҳои баррасишуда оид ба омӯзиши луғату концептҳои лингвофарҳангӣ нишон медиҳанд, ки даҳсолаи охир дар забоншиносии тоҷик давраи фаъоли илмӣ дар таҳқиқи соҳаи лингвофарҳангшиносӣ ва забоншиносӣ мебошад. Дар тадқиқотҳо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, чинӣ, англисӣ, арабӣ ва дигар забонҳо ба таври муқоисавӣ таҳлил карда шудаанд.

Хулосаи боби якум

Забоншиносии когнитивӣ яке аз самтҳои илми байнисоҳавии когнитивӣ мебошад. Марҳилаҳои ташаккули забоншиносии когнитивӣ дар Россия самтҳои когнитивизми классикии амрикоӣ ва тадқиқотҳои русӣ буданд, ки инкишофи дифференсиалӣ ва истифодаи гуногуни истилоҳотӣ доранд, аммо категорияҳое, ки дар натиҷаи ин тадқиқотҳо пайдо шудаанд, аксаран якхела нестанд.

Айни замон аз тарафи олимони оид ба таҳияи усулҳои когнитивии омӯзиши забон корҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Бисёре аз категорияҳо ва мафҳумҳои когнитивӣ бо истилоҳоти лингвокогнитивӣ тавсиф шудаанд ва усулу методҳои лингвокогнитивии таҳлили забон таҳия гардидаанд.

Мафҳумҳои концепт, типологияи концепт, сохтор ва мазмуни концепт, чузъи тасвири концепт ва таносуби чузъҳои концепт дар сохтори он, концепсияи ташкили майдони концепт муайян карда шуда истодаанд.

Чунин мафҳумҳои когнитивӣ, ба монанди майдони номинативии концепт, рекурсивияти концепт, маъноҳои лексикографӣ ва психоллингвистӣ, тасвирҳои когнитивӣ, минтақаи майдони тафсири, таснифоти когнитивии зухурот ва аломати когнитивӣ–дифференсиалӣ муайян ва тасвир карда шудаанд.

Ғояи мурағбатшуда дар бораи табиати интегралӣ концепт, бар хилофи маъноҳое, ки бо қонуни алоқамандии коммуникативӣ концепт асоснок карда шудаанд, ба таври назаррас такмил ёфта, методҳои таҳлили забонии мафҳум ва концепт дифференсиатсия шуда, истифодаи усулҳои таҷрибавӣ оид ба таҳлили концептосентрӣ нишон дода шудааст.

Постулатҳои асосии назариявӣ ва усулҳои таҳқиқоти забони когнитивӣ аниқ ифода шудаанд.

Илми когнитивӣ дорои вазифаҳое мебошад, ки муаррифии дониш ва равандҳои коркард ва аз нав кор карда баромадани маълумот, инчунин омӯзиши принципҳои умумии ташкили қобилиятҳои маърифатии инсон, муқаррар кардани робита ва таъсири мутақобилаи онҳоро эзоҳ ва муайян мекунад.

Забоншиносии когнитивӣ як қатор усулҳои назариявӣ ба таври васеъ ба маъно ва сохтори забонӣ мувофиқро, ки заминаи умумӣ доранд: фаҳмиши он, ки забон як ҷузъи ҷудонашавандаи маърифат буда, таъсири мутақобилаи омилҳои фарҳангӣ, равонӣ ва коммуникативиро инъикос мекунад, ки танҳо дар қаринаи нуқтаи назари воқеӣ ба концептуализатсия ва моҳияти равонӣ фаҳмида мешавад, дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, забон ҳамчун як хазинаи дониш дар бораи ҷаҳон, маҷмуи сохтори категорияҳои муҳим, ки барои нигоҳ доштани иттилоот кӯмак мекунад, баррасӣ карда мешавад.

Зимни таҳлили миқдори зиёди мақолаҳои илмӣ маълум гардид, ки забоншиносии когнитивӣ яке аз шохаҳои ҷолиб ва баҳсталаби забоншиносӣ буда, равандҳои равонӣ ва инъикоси забонии онҳоро дар

ҳаёти ҳаррӯзаи одамон меомӯзад. Ин илм, пеш аз ҳама, ба забон ҳамчун воҳиди коммуникативӣ, ки на танҳо аз лиҳози халқу фарҳанг, балки аз нуқтаи назари як шахс ба шахси дигар низ фарқ мекунад, мусоидат мекунад. Ҳар як шахс мақсади коммуникативии худ ва хусусиятҳои прагматикии забонии худро дорад, ва тасаввуроти ӯро дар бораи ҷаҳон, ки дар ҷараёни синтези муҳити атрофаш дар шуури ӯ ба вуҷуд меояд, инъикос менамояд.

Татбиқи арзишҳои фарҳангии забоншиносӣ имкон дод, ки фарҳангии забон дар чанд самтҳои пажӯҳишӣ самаранок асоснок карда шуд. Дар асоси ин мушоҳидаҳо мисолҳои воқеии таҳқиқотҳои забоншиносӣ оварда мешаванд.

Лингвофарҳангшиносӣ ҳамчун як соҳаи мураккаби донишҳои илмӣ дар бораи робита ва таъсири мутақобилаи забон ва фарҳанг айни замон давраи шукуфониро аз сар мегузаронад. Дар лингвофарҳангшиносӣ ду самти асосии робитаи забон ва фарҳанг вуҷуд дорад: аз як забон ба як фарҳанг ва аз як фарҳанг ба воҳиди забон.

Тасвири арзишманди ҷаҳон дар забон зуҳуроти як падидаи маъноист, ки аз рӯи он ашё ва падидаҳои муҳимтарини ҳаёти мардум номинатсияҳои гуногун ва муфассал мегиранд. Аз муқоисаи байнизабонии тасвирҳои арзишманди ҷаҳон маълум мешавад, ки фарқияти тасвири ин ё он мафҳумҳо асосан на дар мавҷудият ё набудани ин ё он аломатҳо, балки дар басомади ин хусусиятҳо ва комбинаторикаи хоси онҳо ифода меёбад.

Ҳангоми омӯзиши масъалаҳои забоншиносии когнитивӣ, пеш аз ҳама, ба омӯзиши моҳияти мафҳум диққат дода мешавад, зеро истилоҳоти ба монанди концепт, мафҳум ва маъно тавзеҳоти зиёди гуногун доранд. Муҳаққиқоне, ки концептҳоро меомӯзанд, таърифҳои гуногунро медиҳанд, барои ҳамин дар забоншиносии когнитивӣ ҳангоми ҳалли ин муаммо чӣ қадар таҳқиқгарон зиёд бошанд, ҳамон қадар нуқтаи назар зиёд мебошад.

То имрӯз масъалаҳои зиёди соҳаи забоншиносии когнитивӣ дар самти коркарди концептҳои гуногун: сарнавишт, нон/хлеб, хушбахтӣ, боигарӣ, қалб, дурӯғ, хиёнат, хӯрокворӣ ва ғайра аз рӯи маводҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ, чинӣ, фаронсавӣ ва дигар забонҳо бо истилоҳи муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор доранд.

БОБИ 2. КОНСЕПТҲОИ “БОЙИГАРӢ” ВА “ҚАШШОҚӢ” ДАР СИСТЕМАИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

2.1. Шакли дохилии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”

Дар марҳилаи аввал таҳлили шакли дохилии концепт омӯзиши сохтори морфемикии онро аз ҷиҳати маҳсулӣ\ғайримаҳсулӣ (ё тақсимшавандагӣ\тақсимнашавандагӣ) инчунин таҳқиқи этимологиро нисбати унсурҳои тақсимнашаванда дар бар мегирад.

Чунин тадқиқот, тавре ки дар боло зикр гардид, аз асоси пайвастании ҷанбаҳои диахронӣ ва синхронӣ бунёд ёфтааст ва чунин робита дар осори забоншиносии назариявӣ ва амалӣ торафт бештар эътироф мегардад. Масалан, муаллифони монографияи “Калимаҳои дискурсии забони тоҷикӣ: таҷрибаи тавсифи матнӣ-семантикӣ”, ки маҷмуи қисми назариявӣ ва як қатор мақолаҳои луғатӣ буда, дар онҳо андешаҳои муҳаққиқон амалӣ мегарданд, қайд мекунанд, ки тафсири дурусти калимаро на танҳо дар фаҳмиши дигар суҳанварон ва забоншиносон, ки дар луғатҳо, грамматикаҳо ва таҳқиқотҳо сабт шудаанд, балки дар “муносибатҳои хешовандӣ”- и калима–синхронӣ (воқеан калимаҳои ба

ҳам алоқаманд) ва диахронӣ (решаҳои этимологии калима) ҷустуҷӯ кардан лозим аст.

Бо ақидае, ки дар худӣ ҳамон асар баён шудааст, розӣ нашудан мумкин нест, ки “таърихи калима, шакли ботинии он ба нақшаи мазмуни он дар забони муосир бетараф нест”.

Дар баробари ин, бори дигар таъкид кардан лозим аст, ки вазифаи мо на пайгирӣ кардани таҳаввулотӣ концепт, балки аз нав сохтани он дар шуури забоншиносии муосир бо муроҷиати ҳаққи имкон ба пайдоиши он мебошад, то ки чунин бозсозӣ эътиборноктар бошад.

Шакли дохилии концептро бо пайдарпайии дар сарлавҳаи боб пешниҳодшуда таҳлил мекунем: “**бойигарӣ**”, “**қашшоқӣ**” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Асоси тоҷикии лексемаи *бойигарӣ* ҳосила ва тақсимшаванда буда, дар таркиби худ морфемаи решаи *бой* ва пасванди *-игарӣ*–ро ҷудо мекунад. Асоси лексемаи *қашшоқ* низ ба решаи қашшоқ ва пасванди *-ӣ* тақсим мешавад. Ҳамин тавр, аз нуқтаи назари таркиби морфемикӣ лексемаҳо, ки сарҳади майдони когнитивиро пешбарӣ мекунанд, сохти симметрии доранд: реша+пасванди исмҳои абстрактии *-гар(ӣ)* ва *-ӣ*, ки муродиф мебошанд.

Сохтори семантикии калимаи қадимаи ҳиндии бойигарӣ “дорой, хушбахтӣ, тақдир; бахшанда, хоҷа”, инчунин як қатор мисолҳо аз дигар забонҳои ҳиндуаврупоии аз ҷониби М.Фасмер [147;182] овардашуда ба мо имкон медиҳанд, ки дар сатҳи этимон ҷузъҳои концептуалии зеринро фарқ кунем: 1. дорой, вазъият; 2. барор, хушбахтӣ; 3. хоҷа, қудрати илоҳӣ, Худованд.

Чунин тафсирро мо дар луғати Н.М.Шанский низ, ки ба асли умумиславянии калимаи богатый тавассути пасванди - ат- аз исми богъ ишора мекунад, мушоҳида мекунем. Н.М.Шанский қайд мекунад, ки “маънои аввали калимаи бог – “диҳанда; дорой, хушбахтӣ, тақдир,

қисмат”, аҳамияти динӣ дуҷумдараҷа буда, баъдтар дар забонҳои славянӣ инкишоф ёфтааст” [152;50].

Вожаи бедный, ҳамчун вожаи богатый умумиславянӣ аст [152;50] ва аз исми беда бо воситаи пасванди - н- сохта шудааст. Беда низ калимаи умумиславянӣ, ки аз решаи ҳиндуаврупоӣ бармеояд ва маънояш “мӯҳтоҷӣ”, “ғамхорӣ”, “ташвиш” мебошад.

Инак, таҳлили чузъи этимологии концептҳои тоҷикии “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” имкон медиҳад, ки хусусияти ҳосилавии номҳои концепт, сохти симметрии онҳо (асоси сифат+пасванди исми абстракт) баён карда шавад. Асосҳои ҳосилавии аз ҷиҳати синхронӣ тақсимнашаванда асосҳои сифатҳои пайдоиши умумиславянӣ доштаро ифода мекунам, ки ҳамчунин изоморфизмро нишон медиҳанд: реша+пасванди сифат бо маънои “дар захира доштани он чизе, ки дар бунёди истеҳсолкунанда ё марбут ба он чӣ, ки дар пояи истеҳсолкунанда ном дорад”. Решаҳои аввали бог- ва бед-и хусусияти ҳиндуаврупоидошта дар худ, баръакс, муқобилият, оппозитсия ба “хушбахтӣ”, “ғам, бадбахтӣ”, дорой, молу мулк”, “мӯҳтоҷӣ” доранд. Ғайр аз ин, решаи бог – маънои “қудрати оӣ”-ро дорад, ки (дар этимологияи ҳиндуаврупоӣ) маънои серию пурӣ ва хушбахтиро дорад.

Номи концепти англисии richness ба монанди концепти тоҷикии “бойигарӣ” ҳосила буда, деривати аз сифати rich бо ёрии пасванди абстрактии исм - ness ҳосилшударо ифода мекунад. Дар навбати худ, rich решаи умумиолмонӣ мебошад: мувофиқи луғатҳои гуногун, ин реша дар забони готӣ – reiks, забони фризии қадим – rike, забони саксонии қадим – rike, олмонии болои қадим – riche (муқоиса кунед: дар забони муосири олмонӣ – riche, ҳолландӣ - rijk). Дар забони англисӣ номи концепт дар забони қадими англисӣ дар шакли rice ва англисии миёна – riche мушоҳида мешавад. Дар ҳар ду давра омонимияи сифатҳои rice, riche бо маъноҳои “бой”, “саршор, фаровон” ва исмҳои бо маънои “идора кардан”,

“ҳукмронӣ, ҳокимият, қудрат”, “салтанат, қудрати салтанат” мавриди қарор ҳастанд.

Аз ин рӯ, метавон ба хулосае омад, ки этимони англисӣ бо компонентҳои семантикии зерин: “саршор, фаровон” ва “ҳокимият, қудрат” баён карда мешавад.

Ҳамзамон дар забони англисӣ боз як исми абстрактӣ бо маънои ‘бойигарӣ’-riches мавҷуд аст. Мувофиқи луғати Грэбб riches аз калимаи франсавии кӯҳнаи richesse - ‘бойигарӣ’, аз калимаи олмони миёнаболоии (средневерхненемецкого) rīche, ки айнан калимаи англосаксонии (англисии қадим) gīe мебошад, сарчашма мегирад [155;213].

Ҳамин тариқ, концепти англисии “бойигарӣ” ба ду исм - richness ва riches таъя мекунад, ки бо сохтори морфологиашон (пасванди мунтазами исми абстрактӣ – ness ва ҷузъи боқимондаи хусусияти пасвандӣ дошта ё унификсӣ- es, ки аз рӯи шаклаш бо аффиксӣ шаклсоз, ки барои сохтани шакли шумораи ҷамъ хизмат мекунад, мувофиқат дорад) ва тобишҳои маъноии калима фарқ мекунанд.

Концепти англисии “қашшоқӣ” ҳамчунин ба ду исм таъя дорад – poorness ва poverty, ки аввалинаш исми абстрактиро ифода мекунад, ки аз сифати poor бо ёрии пасванди исми абстрактӣ – ness сохта шудааст. Сифати poor аз калимаи роуеге, роу(е)ге, роге забони франсавии кӯҳна ибтидо гирифтааст, ки дар навбати худ аз – pauper – қашшоқ, бенаво, кам асос мегирад. Исми poverty дар забони англисии муосир ғайресохта, лекин тақсимшаванда буда, дар таркиби худ пасванди исми абстрактӣ – ty ва унсури боқимондаи poor-и хусусияти решагӣ дошта ё радикасодро ҷудо мекунад. Аз ҷиҳати этимологӣ poverty аз калимаи англисии миёна poverte бармеояд, ки он иқтибос аз забони франсавии кӯҳна poverte мебошад (аз paupertas- и лотинӣ). Дар забони муосири англисӣ лексемаҳои poorness ва poverty аз ҷиҳати услуб фарқ доранд:

лексемаи якум тобиши услуби китобӣ дошта, дуомаш аз ҷиҳати услубӣ бетараф аст.

Аз ҷиҳати сохтор шакли номҳои тоҷикӣ ва англисии концептҳои таҳқиқшаванда ба дараҷаи баланд изоморфӣ аст: исмҳои *бойигарӣ* ва *қашшоқӣ*, инчунин *richness* ва *poorness* ҳосилаи сифатҳои бо пасвандҳои исмҳои абстрактӣ сохташуда мебошанд. Дар ин мувофиқат (коррелятсия) исмҳои *riches* ва *poverty*, ки тақсимшаванда, вале ғайрисохта мебошанд, чудо шуда, то андозае симметрияро вайрон мекунад. Дар баробари ин, решаҳои *poor* ва *pover* ба монанди исмҳои *riches* ва *richness* аз ҷиҳати этимологӣ шакли якхела доранд. Сифатҳое, ки аз онҳо исмҳои таҳқиқшаванда сохта шудаанд, робитаҳои раднашавандаро дар гурӯҳи забонҳои ба ҳам наздик нишон медиҳанд (богатый, бедный - умумиславянӣ, *rich* - умумиолмонӣ) ё решаи қадимтари ҳиндуаврупоӣ доранд (богатый - бог, бедный - беда, *poor* - фаронсавии *pauvre* ва сониян – *pauper*–и лотинӣ).

Ҷустуҷӯҳои этимологӣ дар соҳаи муносибатҳои семантикии шакли дохилии концептҳои таҳқиқшаванда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисиро метавон дар намуди квадрати зерин ифода кард:

дорой, молу мулк, қудрати олий	ташвиш, ғам, муҳтоҷӣ	фаровонӣ, бисёрӣ, бартарӣ, қудрат, бенаво, нокифоя, кам
--------------------------------	----------------------	---

Агар метазабони дар таҳлили қисматӣ қорбаривандаро истифода барем, квадрат шакли зеринро дошта метавонад:

+Poss +domin Super -felic - poss	+abun +domin Poss
--	-------------------------

Дар ин ҷо:

Poss – соҳибӣ, соҳибикунӣ

Domin – бартарӣ, ҳокимият, қудрати олий

Felic – хушбахтӣ, бахт

Abun- фаровонӣ

Super- олі

Ҳамин тариқ, дар муносибатҳои семантикии шакли ботинии концептҳои тоҷикӣ ва англисӣ баъзе тафовутҳоро қайд кардан мумкин аст. Мо мебинем, ки ғояи қудрат ҳам дар этимонҳои тоҷикӣ ва ҳам англисӣ мавҷуд аст. Аммо дар забони тоҷикӣ ин қувваи олі, қудрати олі аст, ки ҳам аз одами одӣ ва ҳам аз подшоҳ болотар меистад, вале дар забони англисӣ ин қудрати заминӣ (подшоҳӣ) мебошад. Дар забони тоҷикӣ қашшоқӣ бо мусибат, ғам, бадбахтӣ ассосиатсия мешавад, дар ҳоле, ки дар этимони англисӣ ин гуна робитаҳо мушоҳида намешаванд.

Таҳқиқи шакли дохилии концептро ҳамчун таҳлили сохтори полисемант – номи концепт метавон низ гузаронд. Сохтори калимаи сермаъно, ки бештар аз нуқтаи назари синхронӣ омӯхта мешавад, натиҷаи густариши (тангшавии) маъноро, ки дар раванди рушди таърихӣ ба амал меояд, ифода мекунад.

2.2. Шарҳи концептҳои “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар луғатҳои этимологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Масъалаҳои омӯзиши моҳияти концепт зерин таваҷҷуҳи бештари забоншиносони муосир қарор доранд. Ба ғайр аз таърифҳои асосии концептҳо олимони асосан ба сохтор ва семантикаи концептҳои алоҳида аҳамияти аввалиндараҷа зоҳир менамоянд.

Масалан, олимони Г.В. Токарев ва Ю.С. Степанов сохтори концептро дар шакли қабатҳо муайян намуда, ҳар кадоми ин забоншиносон дар алоҳидагӣ номинатсияҳои ин қабатҳоро пешниҳод мекунанд.

Олимони дигар А.И. Стернин ва З.Д. Попова ба дурустии тасвири майдонии сохтори концепт, яъне ба воситаи истифодаи истилоҳотҳои “ядро” ва “периферия” мӯътақиданд.

Муҳаққиқ Г.В. Токарев дар раванди таҳқиқи концепт дар сохтори он якчанд қабатро ҳаммонанд (идентификация) мекунад: универсалӣ,

миллӣ, гурӯҳӣ ва ё шахсӣ [103;17]. Донишҳои умумибашарӣ ё ба ибораи дигар, квантҳои донишҳои барои ҳамаи фарҳангҳо умумӣ, қабати универсалии концептро ба вуҷуд меоранд.

Донишҳое, ки маҳсул, натиҷаи фаъолияти равонии як этнос мебошад, ба қабати махсуси сохтори миллӣ дохил мешаванд. Пас, ҷузъи якуми он – объективӣ буда, аз эҳсосот, дарк, тасаввурот иборат аст; системаи аксиологӣ ва мақсадҳои фарҳангии ба он вобаста унсури дуюм, яъне аксиологӣ (ратсионалӣ ё оқилона) мебошад; ҷузъи сеюм – модусӣ, ки арзёбӣ, эҳсосот ва ассотсиатсияҳоро дар бар мегирад, натиҷаи таносуби ҷузъи объективӣ ва ратсионалӣ мебошад [103;17].

Ҳамин тавр, қабати миллӣ қисми алоҳидаро ташкил намуда, барои аз нигоҳи фарҳангшиносӣ таҳлил намудани воҳидҳои забонии қабатҳои гуногуни концепт, яъне репрезентатсияҳои забонӣ аз нуқтаи назари хусусиятҳои беназир ва универсалии онҳо имконият медиҳад.

Аккумулятсияи (ҷамъоварии) донишҳо маҳсули фаъолияти равонии гурӯҳи иҷтимоӣ ё шахсияти алоҳида, дар навбати худ, дар қабати гурӯҳӣ ё шахсӣ ба амал меояд. Ва, ба гуфтаи А.А. Леонтев маъно бо мансубияти касбӣ, иҷтимоӣ ва гурӯҳии фард алоқамандии бевосита дорад [63;342].

Ҷузъҳои воқеии мундариҷаи концепт ҳангоми муоширати одамон дар доираи танҳо як гурӯҳи касбӣ сарфи назар аз он, ки дар муқоиса бо хусусияти репрезентатсияшуда дар қабати концепт ҳамчун аломатҳои “пассив” баён мегарданд, аҳамияти худро гум намекунанд.

Қабатҳои муайян прототипи бештар ҳиссӣ-аёнӣ дошта, махсусан образҳои равшани аввалин ба минтақаи ядрой тааллуқ дошта, периферияи (канори) концептро асосан аломатҳои абстрактӣ ташкил медиҳанд.

Муҳаққиқон З.Д. Попова ва А.И. Стерин таъкид мекунанд, ки “мақоми периферии ин ё он аломати концептуалӣ умуман аз қамаҳамиятии он дар майдони концепт шаҳодат намедиҳад, мақоми

аломат ба андозаи дурии он аз ядро мувофиқи дараҷаи муайяни ва аёнияти тасаввуроти образӣ ишорат мекунад” [79;60].

Ю.С. Степанов дар сохтори концепт се қабатро ҷудо намуда, тасвири мазмунӣ ҳар яки онро нишон медиҳад:

1. Актуалӣ. Дар он концепт ҳамчун яке аз воситаҳои алоқаи байни соҳибони забон (фарҳанг) амал мекунад. Концепт айнан дар ҷаҳорҷӯбаи ҳамин қабат ба сохтори муошират ва категорияҳои иртиботи фикрӣ дохил мешавад.

2. Иловагӣ, ғайрифавол. Ҷузъҳои ба ном “ғайрифаволи” мундариҷаи концепт, ки фақат барои баъзе гурӯҳҳои соҳибони забон воқеӣ мебошанд, ба қабати иловагӣ дохил мешаванд.

3. Этимологӣ. Ю.С. Степанов концептҳоро ҳамчун унсурҳои фарҳангӣ муоина намуда, махсусан зарурати ба ҳисоб гирифтани ҷанбаи диахронӣ, яъне таърихро қайд мекунад. Аз ин лиҳоз, қабати сеюм- этимологияи концепт- дастраси “танҳо муҳаққиқон” буда ва “танҳо аз тарафи муҳаққиқон” кушода шудааст. Аммо ин маънои умуман набудани ин қабати забонро барои соҳибони қатории он надорад. “Он, бевосита, ҳамчун асоси пайдоиши қишрҳои дигари маъно барои онҳо вуҷуд дорад” [96;45].

Минбаъд, мувофиқи мантиқи падидаи мо, дар асоси тадқиқотҳои назариявӣ кӯшиши дида баромадани тағйирпазирии таърифи концепти “бойгарӣ” дар фарҳангҳои этимологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” карда мешавад.

Ба он диққат додан муҳим аст, ки маводҳои маълумотҳои дар луғатҳои этимологияи забони русӣ оид ба истилоҳи “богатство”(бойгарӣ) тақрибан якхелаанд: вожаи русии қадим “богатый”(бой) ҳосилаи пасвандии калимаи умумиславянии bog[^], яъне бойгарӣ, беҳбудӣ атоқунанда мебошад. Сифат бо ёрии пасванди –ат сохта шудааст. Богъ – калимаи аслии ҳиндуаврупой буда, ба калимаи қадими ҳиндии bhaga –

«господин» (хӯчаин), вожаи забони форсии қадим бага – “господин, бог”(хӯчаин, Худо) наздик аст. Маънои аввалинаш “хӯчаини диҳанда, бахшанда; қисмат, бахт, бойигарӣ” мебошад. Дар баробари ин, маънои динӣ ба сифати дуумдараҷа ифода ёфтааст.

Калимаи “богатый”(бой) дар муқоиса бо вожаи лотинии fortunatus, яъне “хранимый богами”(нигаҳбони худо) аз исми fortuna (“богатство”(бойигарӣ), “счастье” (бахт), “судьба”(тақдир) сохта шудааст. Ин ҳолат дар лексемаҳои зерин низ мушоҳида мешавад: вожаи қадими ҳиндии “bhagas” маънои “достояние (моликият), счастье (бахт), доля (қисмат)”; “наделяющий господин (хӯчаини бахшанда)”-ро дорад, вожаи лотинии “dives” (“богатый”бой) бо исми “deus”(“бог” Худо) [100, с. 49; 51, с.40; 109, с. 27; 106, с. 98-99].

Ҳамин тариқ, дар забони тоҷикӣ воҳиди луғавии “бойигарӣ”, аз нуқтаи назари этимологӣ бо вожаҳои “ҳукмфармой”, “хӯчаин” ва аз ин лиҳоз бо калимаи “ҳокимият”алоқаманд аст: хӯчаин, бахшандаи ҳукмфармой ^ қудрат. Дар як вақт бояд ба назар гирифт, ки ҷузъи теологияи калима дуумдараҷа шуда, лексемаи “бог (Худо)” ҳамчун “аз боло ҳукмронанда” маънидод мешавад.

Сифати англисии “rich (бой)”-ро таҳқиқ намуда, далелҳои зеринро ошкор менамоем: вожаи англисии қадимии rice маънои “пуриқтидор, бой(сарватманд)”-ро дорад. Он пайдоиши олмонӣ дошта, бо вожаҳои ҳолландии rijck ва олмонии reich алоқаманд аст. Таҳлили гурӯҳи олмонии забонҳо нишон дод, ки калимаи бой ва деривати он “бойигарӣ” дар забони англисӣ (rich, riches\richness) семаи умумии “афзалият, бартарӣ, ҳокимият, қувва, қудрат” доранд.

Ба фикри мо, репрезентатсияи ҷадвалии мувофиқатҳои вобаста ба аз забони готикӣ ба забони англисӣ гузаштани лексемаҳо(ҷадвали2.1), имконияти ягона кардани маълумоти дар рафти таҳлил бадастомадаро медиҳад. Илова бар ин, дар рисолаи диссертатсионии мо ҷадвалбандӣ яке

аз шаклҳои муаррифии мавод мегардад, зеро он имконият медиҳад, ки диққати асосӣ ба ҳаҷми маҳдуди маводи воқеӣ (ин ҷо паремияҳои концепти “бойигарӣ”-ро амалӣ гардонанда”; таассури пурсидашавандагон ба вожа-омили “бойигарӣ” ва ғайра), ки дар натиҷаи таҳлили он ҷамбасти ҷанбаҳои барои зоҳир кардани ин далелҳо хос мумкин аст.

Мувофиқати маъноҳои вожаҳои забонҳои готикӣ ва англисӣ дорои семаи “ҳокимият”, “ҳукмронӣ”

Забони англисӣ	Забони готикӣ	Мувофиқати тоҷикӣ
Power(rule,power,kingdom)	reiki	ҳукм(ҳукмронӣ)
Powerful	reikeis	пуриқтидор
Prestigious	reikeis	бонуфуз
Ruler	reiks	ҳоким
Rule(noun)	reiki	ҳукмфармой
Rule (verb)	reikinon	идора кардан

Вожаи готикии reiks ду маъно дорад: якум- mighty (тавоно), noble (олиҳиммат), honorable (бовиҷдон) мебошад, ки ба калимаи англисии қадим (powerful, mighty- бонуфуз, пуриқтидор, мансабдор) мувофиқ аст. Дар забони англисии миёна mk, mch (англ. – powerful / тавоно) бо ГОИ саксонии қадим тафсири умумӣ дорад, ки аз он занҷири mhi (забони қадими немисии боло)^ mche (немисии миёнаи боло), (барои муқоиса вожаи фаронсавии riche, ки аз забони франкӣ иқтибос шудааст *riki “зӯр, пурқувват” (немисии нави боло) reich пайгирӣ мешавад.

Маънои дуоми вожаи готикии reiks бо лексемаҳои “ҳоким, шаҳзода” ифода ёфтааст. Решаи умумиолмонии *rik- (ҳоким) бо решаи келтии *wg- (ҳоким), инчунин решаи латинии rex (ҳоким), regis алоқаманд аст. Аз гуфтаҳои боло ба хулосае меоем, ки асоси семантикии сифати “бой”(rich) дар забони англисӣ семаи “ҳокимият, қудрат”(power, might) мебошад.

Аммо бо назардошти мувофиқати вожаи готикии *reiks* бо маъноҳои “олиҳиммат” ва “бовиҷдон”, мо тахмин мекунем, ки ин маъноҳо метавонанд мутаносиби маънои “бой” дар забони англисӣ бошанд. Сифати *rich* (“бой”) дериватҳои *riches* ва *richness* дорад. Исми *riches* (“бойигарӣ”) аз калимаи қадими фаронсавии *richesse* ва *richese* (“бойигарӣ, шукӯҳ”)- (“бой”) пайдо шудааст.

Исми англисии *wealth* (дар забони миёнаи англисӣ- *welthe*) аз *well* ё *weal* ба вуҷуд омадааст. Калимаи англисии қадима *wel(l)* решаҳои олмонӣ дорад. Луғатҳои этимологӣ воҳиди луғавии *well*-ро бо вожаи *will* (хостан) алоқаманд мекунад, ки он дар навбати худ аз решаи ҳиндуаврупоӣ пайдо шудааст. Масалан, дар забони латинӣ *velle*—«*will, wish*» (ба маънои “хостан, хоҳиш доштан”), дар англисии қадим – *wyllan*, дар забони олмонӣ – *wollen*. Сарчашмаи этимологии *weal* калимаи англисии қадими *wela* ба маънои «*wealth, well-being*» (“бой, сарватманд”) мебошад. Ҳамин тариқ, бойигарӣ бо беҳбудӣ ва дорой алоқаманд мебошад.

Вожаи тоҷикии сарват аз исми феълии “сарватун”-и арабӣ ба вуҷуд омадааст. Дар луғатҳои этимологии арабӣ якҷанд маънои калимаи “сарват”–бойигарӣ дода шудааст. Вале асоси аз рӯи маъно наздиктарини лексемаи сарват (бойигарӣ), ки аз феъли арабии “сарватун” бармеояд, имкон медиҳад, ки феъли зерин ба маънои “иваз, мубодила” пешниҳод шудааст. Мувофиқи маълумоти таърихӣ, арабҳои кӯчманчӣ ҳангоми мубодилаи молу сангҳои қиматбаҳо асосан истилоҳи “сарват”-ро истифода мебарданд, ки аз мавҷуд будани молҳои ивазшаванда дар дасташон шаҳодат медиҳад. Аз ин рӯ, вожаи “бойигарӣ” моликият, мол ва сарватмандро ифода мекунад.

Синоними “сарват” дар забони тоҷикӣ лексемаи “бойигарӣ” мебошад, ки асосашро вожаи туркии “бой” бо иловаи пасвандҳои тоҷикии “гар” ва “ӣ” ташкил медиҳад. Калимаҳои аслан тоҷикӣ низ мавҷуданд, ки

“бойигарӣ”-ро ифода мекунад: давлат, бойигарӣ, дорой (дорам), сарватмандӣ, ғановат, серобӣ, давлатманд [146; 213].

Таҳлили қиёсии этимологии истилоҳи “бойигарӣ” дар фарҳангҳои забони англисӣ ва русӣ аз мавҷудияти хусусиятҳои муайяни умумӣ дарак медиҳад.

Муқоисаи этимологияи истилоҳи “бойигарӣ” дар фарҳангҳои забони англисӣю тоҷикӣ

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
Deity\god (Худо)	Сарват; боигарӣ; давлат; серобӣ
Power(ҳокимият)	
Honesty,honor (бовиҷдонӣ,олиҳимматӣ)	(ҳокимият)
Fortune (тақдир)	
Худодода happy (хушбахт)	доранда (ҳукмрон)
Беҳбудӣ well-being (беҳбудӣ),	бойигарӣ
Хоҳон будан wish (хостан)	сарватун (иваз, мубодила)

Бояд қайд кард, ки аз нуқтаи назари этимологӣ “бойигарӣ” дар забони тоҷикӣ ва забони англисӣ бо ҳокимият алоқаманд аст. Бо вучуди ин, ҳокимият натавонад дар дасти одами пурқудрат ё доро, балки олиҳиммату бовиҷдон низ буда метавонад. Гузашта аз ин, якчанд омилҳои вучуддоранд, ки бо бойигарӣ алоқаманданд:

- 1) бойигарӣ бо ҳокимият ва ҳукмфармоӣ алоқаманд аст (тарзи фикрронии варварҳоро мисол меорем: сарвар дорои ҳокимият аст; ӯ саховатманд; бахшиш - аломати ҳокимият, бойигарӣ ва сифатҳои шахсӣ; сарвар ҳасис нест- аз рӯи виҷдон сарватҳояшро тақсим мекунад, аз ин ҷо: ҳокими ҳақиқӣ- ҳокими бовиҷдон);
- 2) бойигарӣ бо дорой ва хоҳиши бой будан алоқаманд аст;
- 3) одами бой хушбахт аст, зеро асоси маъноии вожаи “камбағал”-ро ғояи бадбахтӣ ташкил медиҳад;

Дар охир бояд дараҷаи муайяни монандии этимологияи концепти “бойигарӣ”-ро дар фарҳангҳои забоншиносии англисӣ ва тоҷикӣ қайд кунем. Қисми зиёди маъноҳои ибтидоӣ ва ҳамчунин решаҳои, ки вожаҳо аз онҳо сарчашма гирифтаанд, ба ҳам монанданд, ва ин аз асос гирифтани ин забонҳо аз як забони мабдаъ ва монандии семаҳои вожаҳои онҳо сарфи назар аз тафовути тафаккури миллатҳо шаҳодат медиҳад.

2.3 Ифодаи маҷозии концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Таваҷҷуҳи таҳқиқотӣ оид ба паҳлуҳои мухталифи лингвофарҳангшиносӣ назаррас мебошад. Аз ин рӯ, ҳама гуна зухуротҳои фарҳанг дар забон объект ва предмети омӯзиш гардида истодаанд. Аз ҷумла, олимони фаъолона тасвири олам ва воқидҳои онро ташаккулдиҳанда – концептҳо, инчунин воситаҳои забонии онҳоро репрезентатсиякунанда – фразеологизмҳо, паремияҳо, этнонимҳо, стереотипҳо, рамзҳо ва истиораҳои мавриди омӯзиш қарор медиҳанд. Дар доираи ин параграф истиора ба худ диққати махсус ҷалб менамояд.

Дар забоншиносӣ таърифи маъмултарин ва умумишудаи истиора чунин мебошад:

“Истиора (амсилаи истиоравӣ) ин муқоисаи як падида бо падидаи дигар дар асоси наздикии семантикии хосиятҳо, амалҳо, ҳолатҳои ин падидаҳо тавсифкунанда, ки дар натиҷа калимаҳои (ҷумлаҳо, ибораҳо), ки барои ифодаи маънои як объектҳо (ҳолатҳо)–и воқеӣ муқаррар шудаанд, барои номгузориҳои объектҳои (ҳолатҳои) дигар, ки дар асоси монандии шартии аломатҳои предикативӣ ба онҳо дахлдор карда мешаванд, истифода бурда мешаванд” [33;18].

Истифодаи истиора таъсири мутақобилаи ду афкор (ду мафҳум)-ро оид ба ашёҳои гуногун дар доираи як ифода ё калима, ки маънояш натиҷаи ҳамин таъсири байниҳамдигарӣ аст, дар назар дорад.

Истиора аломатҳои муҳими як синфи ашӯҳоро “аз они худ” карда, онҳоро ба синфи дигар ё фард – субъекти воқеии истиора “ҳамроҳ мекунад”. Муносибати ду синфи гуногуни хосиятҳои объектҳо хусусияти асосии истиора- дугонагии онро ба вуҷуд меорад. Марҳилаи ташаккул ва дарки истиораи зинда таъсири бевоситаи мутақобилаи ду денотатро муайян мекунад ва маъноӣ маҷозӣ пайдо карда, номинатсияи денотати дуюм ба номи якум табдил меёбад. Истиораи забонӣ ҳамчун омили муҳим дар инкишофи забон ишора шудааст.

Худи истиора асоси бисёр равандҳои забонӣ, аз қабилӣ инкишофи воситаҳои синонимӣ ва луғатӣ эҳсосотӣ- экспрессивӣ, ба вуҷуд овардани полисемия (бисёрмаъноӣ), пайдоиши маъноҳои тамоман нав ва тобишҳои онҳоро ташкил медиҳад.

Истиора имкон медиҳад, ки тасаввурот дар бораи ҷаҳони ботинии шахс ифода карда шавад. Муҳаққиқ Р. Хоффман, аз ҷумла, таъкид мекунад, ки истиораро метавон ҳамчун воситаи тавсиф ва тафсир дар ҳама соҳа истифода бурд: “дар забони барномасозӣ ва гуфтугӯи байни ҳавонавардони хатсайрҳои ҳавоӣ, дар суҳбатҳои психотерапевтӣ ва рақсҳои маросимӣ, дар механикаи квантӣ ва тарбияи бадеӣ. Дар қучо, ки истиора мавҷуд аст, он ҳамеша фаҳмиши амалҳои инсон, дониш ва забонро ғанӣ мегардонад” [130;152].

Олими англис Э. Ортони се шартҳои асосии истифодаи маҷозро дар ҳаёти ҳаррӯза муайян кардааст:

- ифодаи мухтасари фикр;
- имконияти баён кардани баённашаванда;
- истиораҳо сухани моро возеҳ мегардонанд” [76;18].

Маъруфияти истиораҳо ба мухтасар, равшан ва фаҳмо будани онҳо вобаста мебошад.

Забоншиносон ҳангоми таҳлили забон ҳамчун натиҷаи инъикоси дониши инсон дар бораи воқеияти атроф барои самтҳои дигар маводҳои

пуарарзиш пешниҳод мекунад. Тадқиқотҳои забоншиносии когнитивӣ, ки дар ибтидои асри XXI васеъ паҳн шудаанд, нақши беназири забонро дар раванди концептуализатсия ва гурӯҳбандии ҷаҳон равшан нишон медиҳанд. “Ҳеҷ гуна ҷамъбасти таҷрибаи инсонӣ бе забон ва бидуни забон имконнопазир аст: аз як шахс ба шахси дигар, муҳимаш аз як насл ба насли дигар гузаштани ҳам дониш, ҳам малака ва ҳам тамоми таҷрибаи робитаи одамон бо олам ғайриимкон мебуд” [37;40].

Олимони когнитивист раванди шифоҳии шинохти воқеиятро таҳқиқ намуда, муқаррар кардаанд, ки қисми зиёди системаи концептуалии ҳаррӯзаии мо табиати маҷозӣ дорад (Гак, А.Н. Баранов, Н. Д. Арутюнова, И. М. Кобозева, А.П. Чудинов, В.Н. Телия, М. Блэк, Дж. Лакофф, М. Джонсон, М. Тернер, Ж. Фоконье ва диг.).

Истиораро ҳамчун “таҳаммул ва дарки моҳияти як намуд дар моҳияти истилоҳотии навъи дигар” тафсир намуда, муаллифон нақшаи таҳлили концептуалии истиораро пешниҳод кардаанд, ки барои фаҳмидани механизми ба ҳам пайвастании ду концепт ё “блендинг (омехташавӣ)” ёрӣ мерасонад.

Ба ин намуди таҳлил дучор мешаванд: а) майдони ибтидоии концептуалӣ (дар истилоҳҳои дигар – соҳа-сарчашмаи тафаккур, манбаи экспансияи маҷозӣ соҳа-донор); б) майдони нави концептуалӣ (дар истилоҳҳои дигар – фазои тафаккур (соҳаи равоният) - нишон, самти густариши маҷозӣ, минтақаи денотативӣ, соҳаи қабулқунанда); в) ҳар як фрейми марбут ба ин амсила ҳамчун тасвири соддалавҳонаии забонии ҷаҳон фаҳмида шуда, соҳаи мувофиқи концептуалиро (майдони концептуалӣ) пайдо мекунад; г) слотҳои маъмулие, ки ҳар як фреймо ташкил медиҳанд, яъне унсурҳои ҳолате, ки қисмҳои муайяни фреймо ташкил медиҳанд, ҷанбаи муайяни мушаххасгардонии он; д) ҷузъе, ки маъноҳои ибтидоӣ ва дуумдараҷаи воҳидҳои дар ин амсила

фарогирифташударо мепайвандад, асоси истифодаи маҷозии концептҳои мувофиқ.

Дар тӯли таърихи мавҷудияти ҷомеаи башарӣ бойигарӣ яке аз муҳимтарин категорияҳои мавҷудияти инсон буда, на танҳо дар маркази таваҷҷуҳи муаррихону равоншиносон, иқтисоддонҳо, ҷомеашиносон ва файласуфон, балки забоншиносон низ қарор гирифтааст, ки маҳз онҳо ба маҷозигардонии концепти “бойигарӣ” мароқи ҳақиқии илмӣ зоҳир мекунанд.

Мисоли назарраси амсилаи маҷозӣ лексемаи бой/rich мебошад. Баъди камтар аз сад соли ба забон дохил шудан ин воҳид аллакай маънои маҷозӣ пайдо намуд [69;35]. Концепти бой/rich ба сифати соҳаи гузариш аломати фарқкунандаи когнитивии худро медиҳад: “ба миқдори зиёд доштани чизе, ягон сифате”, масалан:

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
<i>Rich in natural resources</i>	<i>Бойигарии зеризаминӣ</i>
<i>Enriched vocabulary</i>	<i>Луғати бой ва ғанӣ доштан</i>

Дар забони англисӣ худи ҳамин аломат ба сифати ҷузъи маҷозӣ доираи васеътари истифода дорад:

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
<i>Rich cake, rich colour, rich fruit, rich language</i>	<i>Серғизо, банур, сероб, забони бой (ғанӣ), адабиёти бой</i>

Масалан, истиораи пули бисёр ҳамчун мавҷудияти бойигарии моддӣ, маҷозии концептуалӣ буда, ба қатори воҳидҳои фразеологӣ, ки мазмуни пурраи онҳо ғояи миқдори зиёди пул ва фаровониро ифода мекунад, дохил карда шудааст.

Дар фразеологизмҳои, ки бойигарии моддиро воқеӣ мегардонанд, бойигарӣ, пули зиёд ба воситаи образҳои зерин баён мегарданд:

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
<i>In funds be in the money in the chips in cash money money bags roll in money float in</i>	<i>Пулдор будан халтаи пул, дар даруни пул будан</i>

Мазмуни фразеологизмҳои интихобшуда маънои “бисёр”-ро дар назар дошта, бо аломати “much money” (пули бисёр) алоқаманд аст. Дар

истиора сарвати моддӣ – зари зиёд, боигарӣ бо воҳидҳои фразеологӣ зерин фаҳмида мешавад:

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
<i>Shower of golden rain, shower of gold golden rain, the mountains of gold, gold mine, crock of gold, pots of gold</i>	<i>Хуми нур аз тилло</i>

Ҳатто дар истиораи (ифодаи) эзопӣ тилло ҳамчун манбаи ғанигардонӣ чунин собит мешавад: the goose laid golden eggs. Гурӯҳи калони воҳидҳои фразеологӣ мавҷуд аст, ки маҷозӣ концептуалии бойигарии моддӣ – ҳаёти хуб – ро объективӣ гардонид, фаҳмиши бойигарии моддиро ба воситаи образҳои зерин инъикос мегардонанд:

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
<i>In easy circumstances, on easy street to live in a big great good way on a grand scale, in grand high style, the high life</i>	<i>Зиндагии осон, зиндагии осуда бурдан, дар мартабаи баланд будан</i>

Масалан, ифодаи “place in the sun”\”ҷойи зерин офтоб” низ бойигариро маҷозӣ мегардонад.

Бойигарии моддӣ – ашӯҳои хуб метавонад бо ёрии фразеологизмҳои зерин ба сифати маҷозӣ концептуалӣ ифода шавад: one's worldly goods, this world's goods. Ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ, ки ба маҷозӣ концептуалӣ мувофиқат мекунад, воҳидҳои зерин дохил мешаванд: deep pockets, well-heeled, all dressed up, well – lined pocket. Маҷозӣ концептуалӣ бо ёрии ифодаҳои фразеологӣ зерин баён мегардад: in bed of roses/in the clover.

Истиораи бойигарии моддӣ – шукуҳ бо фразеологизмҳои зерин ифода мегардад:

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
<i>To live in the lap of luxury/to live in the luxury</i>	<i>Бо карру фар зиндагӣ кардан</i>

Маъноҳои фразеологизмҳои ин гурӯҳ бо аломати мувофиқи концептуалӣ – “luxuries” муқоиса карда мешаванд.

Истиораи “ақл – тӯҳфа\ҳадя (ато)”нишон медиҳад, ки ақл ҳамчун миқдори муайяни сарвати зеҳнӣ, ки ба одам дода мешавад, дарк карда мешавад: Чунин сарват пас аз андӯхтани таҷрибаи муайяни зиндагӣ (бадбахтии кас боақл намекунад), берун аз ватан мондан (давлати бегона ақлро зиёд мекунад), латуқӯб шудан (ин задан нест, тарбия аст) ба даст меояд.

Ақли инсон ҳамчун бойигарии асосӣ пазируфта шуда “ҷамъкуни”- и он дар муқоиса бо ҷамъ намудани арзишҳои моддӣ (ҳама сарват дар ақл аст// всё богатство (от) ума) авлотар доништа мешавад. Истиораи моддӣ андешахоро дар бораи сарвати зеҳнӣ ҳамчун яке аз хусусиятҳои муҳимтарини олами ботин ифода мекунад. Ин маҷоз фаҳмиши духела ва муносибати духеларо нисбати бойигарии моддӣ дар назар дорад: 1) бойигарии моддӣ ин сарчашмаи ақл (бойигарӣ аз ақл аст\марди бе китоб мисли подшоҳи бе хазина аст); 2) камбағалӣ низ сарчашмаи ақл шуда метавонад (Зарар дидан – боақлтар шудан).

Репрезентантҳои (намояндаҳои) моддии пул (тангаҳо, сӯмҳо, металлҳои нодир) бо тақозои мавҷудияти доимии визуалӣ ва аҳамияти худ аксар вақт сарчашмаи маҷозигардонии пораҳои гуногуни фаъолияти инсон мешаванд. Бештар арзиши номиналии ин ашёҳои ҷисмонӣ (грош, монета, золото, сребро, клад \ penny, coin, gold, silver, treasure/танга, тилло, нуқра, ганҷ) ҳамчун ченак, воҳиди арзиш таҷдиди назар мегарданд:

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
<i>To be ten at penny; Silence is gold whereas a word is silver</i>	<i>Ба як тини зард баробар набудан; Хомӯшӣ хазинаи ганҷи ниҳонист; Агар сухан нуқра бошад, хомӯшӣ зар аст;</i>

Истиора воситаи забониест, ки барои нутқро рангинтар гардонидан, имкон медиҳад образро фаҳмотар кунад, ва шакли тафаккур ба ҳисоб меравад. Мувофиқи назари когнитивӣ ба табиати тафаккури инсонӣ асоси системаи концептуалии одамро таҷрибаи ҷисмонии ӯ ташкил медиҳад, дар ҳоле, ки тафаккур образнок мебошад, яъне барои ифодаи

мафҳумҳое, ки аз таҷрибаи шахсии одам вобаста нестанд, инсон қиёс, маҷозро истифода мебарад. Чунин қобилияти тафаккури образноки инсон имконияти тафаккури абстрактиро муқаррар мекунад.

Баъдан, дар муқоиса лексемаҳои англисии rich, richness ва riches-ро баррасӣ мекунем (замимаи 3). Мебинем, ки лексемаи richness дар луғат rich омадааст ва дигар маъноҳо қайд нашудаанд, аз ин рӯ, richness шакли транспозитсионии (ба гуфтаи М. Докулил) rich мебошад. Лексемаи richness ба мисоли луғати Longman, дар маълумоти луғавии rich бо маънои 'quality or state of being rich (but not sense of I above) дода шудааст.

Дар рисола, ки ба ғайр аз ҷиҳати назариявӣ забонӣ, тарафи муқоисавӣ низ аҳамият дорад, мо истифодаи луғатҳои дузабонаро, ки аслан дар шакли мутамарказ инъикоси масъалаҳои муоширати байнифарҳангиро ифода мекунанд, имконпазир мешуморем. Чунин як нашрияи бонуфуз ба монанди “Луғати нави калони англисӣ ба русӣ” комилан барои мақсадҳои омӯзиши хусусиятҳои лингвофарҳангии концепт мувофиқ аст.

Маводи луғавӣ имкон медиҳад, ки бояд схемаҳои типологии лексемаҳои англисии rich, richness ва riches сохта шаванд.

Муқоисаи схемаҳои типологии номи концепти тоҷикии “бойигарӣ” ва англисии rich ба хулосае меорад, ки сохтори полисеманти англисӣ сершохатар, алоқаҳо радиалӣ-занҷирӣ, омехта аст; сохтори шакли полисеманти тоҷикӣ ҳам аз рӯи миқдори ҷузъҳо ва ҳам аз рӯи намудҳои алоқа хурдтар мебошад (схемаҳои радиалӣ бартарӣ доранд).

Луғатшиносии англисӣ ба таҳаввулоти идеологӣ ба дараҷаи луғатшиносии тоҷик он қадар дучор нашудааст. Дар баробари ин, маънои якум чун дар луғатҳои забони тоҷикӣ, - “дорои арзишҳои моддӣ” аст. Дар сурате, ки дар забони англисӣ дар ҷойи аввал пул ва баъдан амвол меистад, дар забони тоҷикӣ ин тартиб баръакс аст. Самти асосии инкишофи маъноҳо - васеъ шудани онҳо, шакли асосии интиқол (гузариш) бошад, маҷозӣ ё ассотсиативӣ мебошад. Баъзе маъноҳо,

масалан, 'ҷолиб, аҷоиб, хандаовар' ба навъҳои маъмули интиқоли маъноӣ (семантикӣ) мувофиқат намекунанд, лекин ин гуна дар канор будани (периферия) маъно аз доираи тадқиқот берун аст.

Номҳои концепти англисии poverty дар луғатҳо чунин ифода ёфтаанд (Замимаи 7).

Лексемаи poorness дар луғатҳои Longman ва Hornby ҳамчун моносемант дода шудааст:

Poorness – lack of some desirable quality or element (Hornby) poorness-
lowness(of quality); lack of desired quality(Longman).

Ҳар ду сарчашма ба обуранги китобии ин лексема ишора мекунанд: note that poverty is usual for being poor (1) (Hornby); rather formal (Longman).

лексемаи poorness-ро сермаъно тафсир мекунанд: 1. камбағалӣ, нодорӣ; 2. камӣ, камбизоатӣ; 3. қаноатманд набудан.

Акнун схемаҳои типологии номҳои англисии концепти таҳқиқшавандаро месозем.

Концепти англисии “камбағалӣ” аз нуқтаи назари топологияи сохтори семантикӣ манзараи на он қадар ҳамвор нишон медиҳад. Миқдори маъноҳояш дар луғатҳои гуногун аз 3 то 9 адад буда, маънои асосиро лексемаи poor ба худ гирифтааст; poverty ва poorness бошад, як ё ду маъноро ифода мекунанд (ба ғайр аз луғати НБАРС). Дар забони англисӣ инчунин маъноҳои зерин ба монанди “бад, нофорам, разил”; “ганда, паст”; “заиф, хароб, лоғар” ҷой доранд, ки дар забони тоҷикӣ нестанд.

Баррасии топологияи сохтори семантикии номҳои концептҳои таҳқиқшавандаро ҷамъбаст намуда, бояд қайд кунем, ки маънои марказии концепти “бойигарӣ” ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ “дорои арзишҳои бузург” аст. Дар ҳоле, ки дар забони тоҷикӣ дар ҷои аввал арзишҳои моддӣ, молу мулк ва баъдан пул меистад. Дар забони англисӣ бошад, баръакс, дар ҷои аввал пул ва сониян амвол меистад, инро мо хусусияти муҳими иътикоскунандаи тафаккури тоҷикӣ мешуморем. Дар баробари ин, сохтори номи концепти англисии rich дар муқоиса бо

номи концепти тоҷикии “бой” мураккабтар ва сершоҳатар мебошад. Агар таркиби номи тоҷикӣ асосан радиалӣ, сеузва (сечузъа) бошад, пас сохтори номи англисӣ радиалӣ- занҷирӣ ва аз ҷиҳати шумори маъноҳо ду баробар зиёд аст. Сохтори номи концепти тоҷикии “камбағалӣ”, ба монанди “бойигарӣ”, ҳамчунин асосан радиалӣ мебошад ва ҳамагӣ дар ду сарчашма ба занҷири шоха ба як маъно ҷудо мешавад. Миқдори маъно ба ҳисоби миёна 3-4 адад аст. Маъноӣ вожаи камбағалӣ одатан интиқоли маъноӣ камбағал-ро дар самти “аломат-воқеият” ифода мекунад. Бар хилофи концепти тоҷикӣ, номҳои ибтидоии концепти англисӣ бо системаи сеузваи “poor- poverty- poorness” ифода шудаанд, ки дар он узви сеюм аз рӯи услуб китобӣ қайд шудааст. Сохтори концепти додасуда хеле ноҳамвор ва вобаста ба сарчашма бисёртар фарқ мекунад; ва дар як вақт метавон тасдиқ кард, ки сохтори номи концепти poverty ҳадди ақал ду баробар нисбати сохтори номи концепти rich камҳаҷм мебошад. Ҳамзамон номи тоҷикии концепти камбағалӣ бо схемаҳои се-чорузва (танҳо дар як сарчашма схема ду узва аст) ифода шудаасту, вожаи англисии poorness – якмаъно ва poverty – думаъно аст. Умуман, таҳлили гузаронидашуда барои сохтани схемаҳои концептуалие, ки асосан шакли дохилии концептҳои таҳқиқшаванда мебошанд, имконият медиҳад.

Бойигарӣ

1. Миқдори зиёди захира (пул, амвол), ки шахсро ҳамчун субъекти соҳибияти ин захира дар назар дорад.
2. Миқдори зиёди захира (сарватҳои бадастомада), ки субъекти ғайришахсии (давлатӣ- маъмурӣ) соҳибиятро дар назар дорад.
3. Миқдори зиёди захира дар объекте, ки мусбат баҳогузори мешавад.
4. Баҳои эмотсионалии мусбат артефакт вобаста ба миқдори зиёди захираи дар он кардасуда.

Richness

1. Миқдори зиёди захира (пул, моликият), ки шахсро ҳамчун субъекти соҳибияти ин захира дар назар дорад.
2. Миқдори зиёди захира, ки субъекти ғайришахсии соҳибиятро дар назар дорад.
3. Дар объект ба миқдори зиёд ҷамъшавии ҷузъҳои муҳими таркиби он.
4. Баҳои эмотсионалии мусбат артефакт вобаста ба миқдори зиёди захираи дар он кардашуда.

Қашшоқӣ

1. Нокифоягии захира нисбати субъекти соҳибият – шахс.
2. Нокифоягии захира нисбати субъекти соҳибият - ғайришахс.
3. Баҳои манфии эмосионалӣ вобаста ба нокифоягии захира дар он.
4. Баҳои эмпатикӣ манфии объект, ки хусусияти нокифоягии захира дорад.

Poverty

1. Нокифоягии захира (пул), нисбати субъекти соҳибият - шахс.
2. Мавҷуд будани хусусиятҳои миқдории назар ба стандартҳои қабулшуда дар объект.
3. Ба миқдори кам ҷамъшавии ҷузъҳои муҳими таркибӣ дар объект.
4. Арзёбии эмпатикӣ эмотсионалии объекте, ки бо нокифоягии захира аз нуқтаи назари субъект тавсиф мешавад.
5. Арзёбии манфии эмотсионалии объект бинобар мавҷудияти сифатҳои аз сатҳи қабулшуда поён.

Зухуроти концептуалии мафҳумҳои мавриди омӯзиш қарор гирифта ро бо истифода аз унсурҳои метазабони семантикии зерин тавсиф кардан мумкин аст: Res – захира, Obj – объект, Sub – субъект, Poss – соҳибият, Stand – стандарт, Person – шахс, - Person – ғайришахс, Plus-мусбат, Min-манфӣ, Art-артефакт, Emot –эмотсионалӣ, Emph- эмпатикӣ, Norm – меъёр, Magn- калон.

Ченаки дериватсионии концепти “қашшоқӣ” дар забони англисӣ чунин ифода ёфта метавонад:

the poor Тарчумаи калимаҳоро менавиштед

poorness

poor-box

poor-house

poorly

poor-mouth

poor-spirited

Дар мавриди мафҳуми “қашшоқ” мо ҳолати монандро мушоҳида мекунем: таносуби шумораи зинаҳои дериватсия 3:1, миқдори дериватҳо 4:1. Агар дар забони русӣ теъдоди вожаҳои равшание, ки ба шахсияти забонӣ дастрасии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро таъмин мекунанд, тақрибан якхела бошад, дар забони англисӣ концепти “қашшоқӣ” нисбат ба мафҳуми “бойигарӣ” бо вожаҳои ҳосилавӣ васеътар ифода шудааст.

Ин муқоиса имкон медиҳад тахмин кунем, ки сохтори забон дар робита бо воситаҳои номгузории концепт омили релевантӣ (дахлдор) аст: имкониятҳои калимасозии забони русӣ, ки забони навъи синтетикӣ аст, нисбат ба қобилияти калимасозии забони англисӣ, ки забони навъи аналитикӣ мебошад, ҳадди ақал дар доираи номинатсияи концепти таҳқиқшаванда воситаи фаъолтар мешаванд.

Таҳқиқи муносибатҳои парадигматикӣ оид ба сохтори концептҳои додашударо аз тасвири анатомия оғоз кардан мақсаднок аст, зеро худи мухолифати “бой-камбағал” аз нуқтаи назари мантиқ муқобилатро ифода мекунад. Ғайр аз ин, дар ин муқобилгузори дигар ҷанбаҳои ин ҷо баррасишуда, аниқтараш, калимасозӣ ва синонимия алоқамандии зич пайдо мекунанд.

Пеш аз баррасии хусусиятҳои семантикии парадигмаҳои антонимӣ дар баъзе ҷанбаҳои назариявии муносибатҳои мухолифат таваққуф кардан мувофиқи мақсад аст. Тавре маълум аст, аз рӯи мантиқ ду намуди мухолифат мавҷуд аст: зид (контрарӣ), ки байни ду мафҳум мавҷудияти

сеюм ва миёнаро низ имкон медиҳад, ва комплиментарӣ, ки байни мавҳумҳои муқобилгузошташаванда будани ягон аъзои дигар ғайриимкон аст. Дар асоси чунин таснифоти мантиқӣ Л.А. Новиков таснифоти семантикии зерини антонимҳоро пешниҳод мекунад:

1. Антонимҳое, ки мухолифати сифатиро ифода мекунанд (онҳо дар забон мухолифати контрариро ба амал меоранд ва зиддиятҳои градуалӣ пайдо мекунанд).
2. Антонимҳое, ки иловагӣ–ро ифода мекунанд (ба мухолифати комплементарӣ така мекунанд).
3. Антонимҳое, ки мухолифии амал, хусусият ва аломатҳоро ифода мекунанд (ин мухолифати вектории антонимҳо мебошад, ки аз мавҳумҳои мантиқан зид асос мегирад) [75;51].

Гурӯҳҳои калонтарини синонимиро ҷуфтҳои антонимии маъноӣ аломат (аломати соф) дошта: бой- камбағал: бой- гадо, бой-қашшоқ, бой-бенаво, доро-нодор, сарватманд-фақир, пулдор (серпул)- камбағал (бечора) ва ҳамчунин дорои маъноӣ абстрактии аломат: бойигарӣ-камбағалӣ, шукуҳ-бенавоӣ, бойигарӣ-фақирӣ, бойигарӣ- бенавоӣ, серию пурӣ- камӣ (7 адад ҷуфти антонимӣ) ташкил медиҳанд.

Баъд аз ин аз миқдори ҷуфтҳои антонимҳои маъноӣ аломати протсессуалидошта: бой шудан-камбағал шудан, бой шудан-қашшоқ шудан (бо таносуби намуд) ва маъноӣ аломати шахс дошта: одами бой - шахси камбағал, одами бой - шахси қашшоқ меистанд. Аломати тартиботи дуҷум бо як ҷуфт дода шудааст: давлатмандона - камбағалона.

Ҳамин тариқ, концепти таҳқиқшаванда дар забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, аз нигоҳи атрибутӣ, ҳамчун аломати соф ё абстрактӣ тасаввур карда мешавад: таҳлили гузаронидашуда боз як далели ин ҳолатро ифода мекунад.

Концепти омӯхташаванда маводи ҷолибе мебошад, ки на фақат алоқаи антонимияро бо синонимия, балки бо дериватсияро низ нишон

медиҳад. Антонимияи инъикосгардидаро метавон дар намуди гурӯҳҳои калимасозандаи антонимӣ нишон дод:

<i>Бой (изгарӣ) I,</i> <i>(муайянқунанда)</i>	<i>Қашишоқ (ӯ) I,</i> <i>(муайянқунанда)</i>
<i>сарват, II (мубтадо)</i>	<i>қашишоқ II, (мубтадо)</i>
<i>сарватманд</i>	<i>фақр</i>
<i>пулдор</i>	<i>камбағалӣ</i>
<i>соҳиби пулу чиз</i>	<i>абгор шудан</i>
<i>боҳиммат</i>	<i>бе чизу чора мондан</i>
<i>саховатманд</i>	<i>бе пул будан</i>
<i>киссаи пур</i>	<i>нодорӣ</i>
<i>сердаромад</i>	<i>тиҳикисса шудан</i>
<i>бадавлат</i>	<i>гадоӣ</i>
<i>соҳибмансаб</i>	<i>гадоӣ кардан</i>
<i>бой шудан</i>	<i>гуруснагӣ</i>
<i>давлатманд</i>	<i>камбизоатӣ</i>
<i>аз ҳад зиёд</i>	<i>кам, ночиз</i>
<i>пуриқтидор</i>	<i>ноилоч</i>
<i>инсонӣ олиҳиммат</i>	

Чунин баррасии калимаҳои масъалаи парадигмаи калимасозиро ба миён меорад. Масалан, Е.А. Земская парадигмаи калимасозиро чун “маҷмуи ҳосилаҳои, ки асоси ягонаи созанда дошта дар зинаи ягонаи калимасозӣ ҷойгиранд”, маънидод мекунад [43;334]. Худи маводи барои тасвири антонимияи инъикосшуда ба қисмҳои дар намуди гурӯҳҳои калимасозандаи ҷудокардашуда, гӯё ба муҳаққиқ қадами навбатиро, ки ҳар ду концепти таҳқиқшавандаро дар намуди парадигмаи калимасозанда ифода кардан ва бо ин асоси тасвири ҳодисаҳои муҳолифро муқаррар карданро талқин мекунад.

Ҷадвали тасрифи калимасозии мафҳумҳои бойгарӣ/қашишоқӣ дар забони тоҷикӣ

Ҳиссаи нутқи ҳосила	Маънои калимасозанда	Мисолҳо
Сифат	Аломат Дараҷаи аломат Арзёбӣ	<i>Қашишоқ, бой</i> <i>Қашишоқтарин, бойтарин,</i> <i>бағоят қашишоқ, бағоят бой</i>

	Аломати протсесуалӣ	<i>Андак-мундак (калон, бисёр); дасткӯтоҳ будан (камбизоат будан)</i> <i>Камбағалишуда, бойкардашуда</i>
Исм	Аломати муҷаррад	<i>Аз гов ғадуд (кам, ночиз)</i>
	Соҳиби аломат	<i>Бо ёфту бечорагӣ</i>
Феъл	Соҳиби аломат шудан, аломатро дарёфт кардан	<i>Аз даҳон равшан шоридан (бою бадавлат будан);</i>
	Аломат гирифтган	<i>Дастба пул даромадан</i>
	Соҳиби аломат кардан	<i>қашшоқ кардан, бой кардан</i>
	Соҳиби аломат шудан	<i>бой гаштан, қашшоқ шудан</i>
	Аломати просессуалӣ	<i>камбағалишуда, бойкардашуда</i>
Зарф	Аломати аломат	<i>Аз бева орд гадоӣ (аз ноилоҷӣ)</i> <i>Пеши бозор (гаронбаҳо)</i>

Масалан, дар сленги амрикоӣ чамъшавии гурӯҳҳои синонимҳо дар атрофи концептҳои на арзишҳо, балки зиддиарзишҳои иҷтимоиро инъикоскунанда муайян гардид. Муқоисаи қаторҳои синонимии ба доираи таҳқиқшавандаи концептуалӣ дохилшаванда имконият медиҳад, ки индекси мундариҷаи фарҳанг аз як тараф дар қиёси “бойгарӣ\қашшоқӣ”, аз тарафи дигар – забонҳои тоҷикӣ ва русӣ муайян карда шаванд. Чунин индексикунонӣ метавонад ҷузъҳои бештар муродифшавандаи номҳои концептҳои таҳқиқшавандаро муайян кунад.

Муносибатҳои синонимӣ-антонимии лексемаҳои бойигарӣ, бой-ро метавон дар намуди ҷадвали зерин пешкаш кард:

Бойигарӣ			Бой		
Маъно	синоним	Антоним	Маъно	синоним	антоним
Амволи калон	дорой серию пурӣ	камбағалӣ Камӣ Гадойӣ Бенавой	1. соҳиби амволи бисёр	сарватманд, бобизоат, доро (китобӣ), бадавлат, мустаҳкам, пулдор, дуруст (шевагӣ)	камбағал, нодор, гадо
миқдори зиёд, сершумории (ягон чиз)	фаровонӣ, фаровон, серию пурӣ, зиёдӣ, саховат		2. дар худ доштан, (киро, чиро) ба миқдори зиёд доштан	фаровон, зиёд, босаховат	камбағал, кам, гадо, гадоёна, бенаво
шукӯҳи зоҳирӣ	шукӯҳ, ҳашамат, фар		3. бо зебу зиннат, бисёрии чизҳои ороишӣ ба худ диққат ҷалб намудан	бошукӯҳ, боҳашамат, бо карру фар	

Дарки маводи ҷадвал ва ҳамчунин хулосаҳои марҳилаҳои пешинаи таҳлил имконият медиҳанд, ки ақидаи зерин мустаҳкамтар шавад.

Концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” байни худ алоқаи зич дошта, соҳаҳои зиёди интерконцептуалии гуногунро ташаккул медиҳанд. Дигар ин, ки маънои асосии забонӣ аломат ва қобилияти баланди аттраксионии синонимӣ антонимӣ дар муқоиса бо аломати абстрактӣ мебошад: аз рӯи маънои якум таносуби синонимҳо\антонимҳо 7\3 ва 2\4; мувофиқи маънои

дуюм – 3\5 ва 5\0; сеюм – 3\0 ва 3\0 (аввал миқдори синоним-антонимҳо)-и аломат нишон дода шудааст).

Камбағалӣ			Камбағал		
маъно	синоним	антоним	Маъно	синоним	антоним
набудани неъмат, серию пурӣ, ризқу рӯзӣ	камӣ гадойӣ бенавой	бойигарӣ, дорой серию пурӣ	ризқу рӯзӣ надошта	нодор, гадо	бой, доро, сарватманд, бобизоат, осудаҳол
маҳдудият ё норасоии чизе	камӣ гадойӣ бенавой		2. бо камбағал ӣ фарққуна нда	кам, бенаво, гадоёна	
одамони ризқу рӯзӣ, воситаҳои зиндагонӣ надошта (ҷомеъ)	камбағалон, гадоён, бенавоён		3. аз ягон чиҳат маҳдуд	камбағал, бенаво, гадо	

Қайд кардан мумкин аст, ки парадигматикаи аломат дар забон нисбат ба парадигматикаи аломати абстрактӣ бештар коркард шудааст. Инро ҳам аз маводи синонимӣ-антонимӣ ва ҳам аз парадигмаи семантикии номҳои концепт дидан мумкин аст. Падидавист, ки дар луғати синонимҳо маънои дар луғатҳои тавсирӣ омадаи “ҳузрангез, бадбахт” мавҷуд нест.

Номи шахс (бенаво, фақир) дар ҷадвали лексемаи бой (сарватманд, доро) тасвир шудааст.

Луғати А. Зоҳидов, Б. Осимова воситаҳои услубӣ ва фразеологиро ҳангоми муродифкунонии лексемаҳои қашшоқ-қашшоқӣ васеъ истифода бурдааст.

Қашшоқӣ - 1. таъмин набудан, маҳрумият, бенавоӣ, эҳтиёҷ, гадоӣ, гадоён; норасоиҳо (гуфтуг.); бараҳнагӣ ва пойлучӣ, ноилоҷӣ, қашшоқии аён (кӯҳна), инчунин ниг. Бепулӣ.

2. камӣ, норасоӣ, нопуррагӣ, ночизӣ, бенавоӣ, фақирӣ.

Камбағалон - ниг. камбағал.

Камбағал – 1. Гадо\ (оид ба ҳаёт, вазъият: бенаво, гадоёна, кам), \ оид ба хоҷагӣ: камбағалона, камқудрат\ оид ба ҳаёт, одам: камбизоат, бебизоат, эҳтиёҷманд, бенаво; луч, ба мисли муш (ё калламуши) калисо қашшоқ (гуфтуг.); синабараҳна, урён, бараҳна (оддӣ, безътиной); нокифоя (кӯҳна); ятиму бечора (кӯҳна)//дар афсона.: луб луч; мисли Ир қашшоқ (ё мисли Иов) (кӯҳна. китобӣ.); гӯё луч, гӯё не (гӯё чизе нест) (кӯҳна. шӯхиомез).

2. кам, нокифоя, нопурра, бенаво, ҳузнангез, ночиз.

3. ниг. бадбахт

4. ниг. камбағал

Лексемаи камбағал-ро дида мебароем.

Камбағал – қашшоқ, нодор, гадо; луч, чулҳундипӯш, луччак, бешалвор (шевагӣ.) – паупер – бенаво (кит.); \ (ҷомеъ: камбағалон, чулҳундипӯшон, лучу урёнҳо, қашшоқон, мардуми ниҳоят бенаво.

Таҳлили гузаронидашуда имкон медиҳад дар сохтори концепт муҳолифати зерин ҷудо карда шавад:

“Бойигарӣ”

“Камбағалӣ”

1. Соҳиби арзишҳои моддӣ будан.....набудани арзишҳои моддӣ
2. Фаровонии чизекамии чизе
3. Шукӯҳбенавоӣ.

Самтҳои муҳолифати нишондодашуда имкон медиҳанд, ки асоси муқоиса ворид карда шавад; ин асосро, ба фикри мо, идеяи стандарт ифода мекунад, (ниг. дефинитсияҳои лексемаи poor дар луғати Longman:

1. Having very little money and therefore a low standard of living
2. Far below than usual standard
3. Less than is needed or expected).

Идеяи стандартро ҳамчун асоси муқоисаи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар баробари муқоисаи маънои дохили концептҳо инкишоф дода, метавон системаи зерини муҳолифатҳоро пешкаш намуд:

	“Бойигарӣ”	“Қашшоқӣ”
1.	>стандарт.....	<стандарт
2.	»стандарт.....	«стандарт
3.	»стандарт+зебой.....	«стандарт – зебой

дар ин ҷо: > - зиёдтар аз;

» - хеле зиёдтар аз.

Ҳамин тавр, баррасии муносибатҳои парадигматикии концептҳои тоҷикии “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар заминаи таҳлили шакли дохилии онҳо имкон дод, ки тасвири каму беш ҷиддии маъноҳои асосии ин концептҳоро муайян кунем. Дар ҳоле, ки идеяи асосиро мо аз метазабони дефинитсияи лексемаи англисӣ гирифтаем ва ин тасдиқи фикри моро оид ба константаҳои фарҳанги аврупоӣ асоснок мекунад.

Таҳлили як қатор синоними доминантаҳои англисии wealth, money, property, riches, rich, well-being, welfare дар луғатҳои NDESA, PDESA, CES, SF як қадар маъноҳои дигарро дар минтақаи марказии концепти “бойигарӣ” нишон медиҳад. Аз як тараф, синонимҳо ба монанди affluence (affluent) - фаровон, фаровонӣ (серию пурӣ, фаровон), wealthy – (яке аз маъноҳо фаровон, бисёр) имкон медиҳанд оид ба монандии маъноҳои зерин дар синонимияи концепти русӣ сухан ронем. Аз тарафи дигар, он ба

маъноӣ калимаҳои ба қатори синонимии синонимҳои англисӣ тааллуқдошта ду ҷузъи ба концепти тоҷикӣ хос набуда дида мешавад.

Якум, ин ақидаест, ки метавонад аз ҷиҳати метазабонӣ бо вожаи захира (ресурс) ифода шавад. Масалан:

wealth – means (воситаҳо), wherewithal (воситаҳои зарурӣ), resources (захираҳо), funds (захираҳо, эҳтиёт, фондҳо), assets (пул, мол, даромад; амвол, сарват, маблағ) (SF)

riches - assets, funds, means, resources (PDESA) wealth – capital; assets, resources, means (PDESA)

property - assets, capital, goods (молҳо, ашёҳо, амвол), estate (мулк, амвол), effects (амвол, моликият), belonging (ашёҳо, лавозимотҳо) (PDESA).

Дуюм, ин идеяи некӯаҳволӣ, шукуфонӣ, хушбахтӣ. Мисол:

rich – prosperous (1. шукуфон, комрон; 2. бой, сарватманд; 3. бобарор, бомуваффақият).

Ба ақидаи мо сохтори семантикии лексемаи prosperous қобили таваҷҷуҳ аст: дар он ғояҳои шукуфӣ, бойгарӣ ва муваффақият ба ҳам пайваستاанд, ки хоси маъноӣ концепти бойгарӣ мебошанд.

Welth – prosperity (шукуфӣ, комронӣ, муваффақият), fortune (бахт, барор, бойгарӣ, сарват). Дар ин қисми қатори синонимӣ лексемаи fortune пайдоиши лотинӣ дошта, қобили қайд аст, ки дар худ идеяҳои бойгарӣ ва бахтро мепайвандад.

Ҳамин тавр, синонимии англисӣ бо назардошти имконияти тасниф кардани ғояҳои асосӣ ҷойгоҳи марказии концепти “бойгарӣ” ишора мекунад:

афзоиши стандарт (вобаста ба арзишҳои моддӣ)

1. соҳибият ба захираҳо
2. ҳолати хушбахтӣ

Менталитети англисӣ саломатӣ, некӯаҳволӣ, шукуфӣ ва хушбахтиро ба ҳам алоқаманд мекунад. Айнан сохтори зерин дар қатори луғати синонимии Грэбб ҷой дорад: well-being, welfare, prosperity, happiness

(CES). Ба ин маъно сохтори семантикии вожаи well-being хос аст: 1. саломатӣ; 2. некӯаҳволӣ, (некӯаҳволии моддӣ); шукуфой.

Концепти “қашшоқӣ” дар забони англисӣ ба тариқи зерин синонимизатсия мешавад:

poor – needy, necessitous, indigent, penniless, straitened, moneyless, impecunious, pinched, reduced, distressed, destitute.

poverty – want, need, impoverishment, indigence, destitution, beggary, pauperism, penniless, penury, impecuniousness, privation, distress, hardship (PDESA)

poverty – want, penury, indigence, need (CES)

Чунонки мебинем, маъноҳои асосии дар забони англисӣ синонимизатсияшуда инҳо мебошанд: 'норасоӣ, нокифоя будани чизе'; 'норасоӣ ё набудани пул'; 'ниёз'. Дар ҳоле, ки барор ва хушбахтӣ низ норасида ё кам буда метавонанд (ниг. яке аз қаторҳои (NDSA): luckless, unlucky, wretched, miserable, unfortunate).

Дар як қатор луғатҳои англисӣ, ҳамчунин дар бисёр луғатҳои забони русӣ ғояи умумии қатори синонимӣ бо як антоним хеле равшан нишон дода шудааст. Масалан, мафҳуми норасоӣ, нокифоягӣ, камӣ бо маънои “фаровонӣ” возеҳ мегардад: scarcity, dearth, lack, shortage, deficiency – plenty (PDESA); мафҳуми камҳосилӣ, бемаҳсулӣ - бо маънои ҳосилнокӣ, фаровонӣ: barren, unfruitful, unproductive, unfertile – fertile (NDESA).

Қатори синонимии poverty дар “Луғати синонимҳои англисӣ ба русӣ ” хеле муфассал дода шудааст. Дар ин луғат таснифи маънои силсила(ё қатор), яъне қисми мувофиқаткунандаи маъноҳои ҳамаи синонимҳо: “ҳолате, ки дар натиҷаи набудани воситаҳои зарурии ҳаёти ё набудани шароитҳои одии рӯзгор ба вучуд меояд”(APCC) мавқеи муҳим дорад. Ба қавли мураттибони луғат, синонимҳо аз якдигар бо дараҷа, хусусият ва сабаби ҳолати маънидодшаванда фарқ мекунанд. Масалан, poverty (қашшоқӣ муҳолифи richness) калимаи аз рӯи маъно бештар умумӣ буда, метавонад ҳам таъминоти нокифоя, маҳдудияти имкониятҳои моддӣ ва

ҳам қашшоқӣ ва ниёзмандии сахтро ифода намояд. Indigence (имкониятҳои маҳдудшуда муҳолифи affluence - 'фаровонӣ') душворихоӣ моддӣ, таъминоти нокифоя барои бурдани ҳаёти хоксоронаро дар назар дошта, ҳеч гоҳ маъноӣ қашшоқии ҷиддиро ифода намекунад; он дар адабиёти иқтисодӣ ҳамчун истилоҳ ба кор бурда мешавад. Вожаҳои want ва destitution дар муҳолифӣ ба indigence, маъноӣ ниёзмандии сахтро доранд, дар мавриде, ки want бар хилофи poverty ҳолатеро ифода мекунад, ки натиҷаи набудани ризқу рӯзӣ, набудан ё норасоии захираҳои моддӣ барои ҳаёти муқаррарӣ мебошад. Destitution марҳилаи охирини қашшоқиро ифода мекунад, ки ҳаёти нимгурӯсна ва набудани сарпаноҳ бо он дар як қатор меистанд. Privation (муҳтоҷӣ) нисбат ба дигар синонимҳои ин қатор маъноӣ васеътар дорад ва ҳама гуна норасоии шароитҳои зиндагиро, новобаста аз он, ки натиҷаи шароити вазнини зиндагӣ ё надоштани захираҳои моддӣ ҳаёт аст, ифода мекунад. Penury бошад, баръакс, аллакай аз рӯи маъно, назар ба дигар синонимҳои қатор, одатан қашшоқии ҷиддиро, ки на натиҷаи умуман набудани воситаҳои зиндагӣ, балки натиҷаи нарасидан ё тамоман набудани пул мебошад, ифода мекунад (АРСС).

Чунин коркарди муфассали маъноҳои синонимҳо, ки ҳар як маънидодкунии луғат аслан кори мустақилонаи илмиро менамояд, мутаассифона дар лексикографияи рус ҳанӯз кам аст.

Ҳамин тариқ, маъноӣ асосе, ки ядроӣ соҳаи концептуалии “қашшоқӣ”- ро дар забони англисӣ ташкил медиҳад, маъноӣ соҳибияти чизе ба дараҷаи аз миқдори зарурӣ камтар ё набудани чизи зарурӣ мебошад. Ва ин чизи зарурӣ, дар ҳолати баррасии ҷиҳати антропосентрикии концепти “қашшоқӣ” - амвол, хӯрок, пул, хона буда метавонад. Ҳамзамон метавонад ҳосилнокӣ, қобилияти истеҳсолкунӣ, мавҷудияти ин ё он захираҳо низ бошад, ки инро мо ҷиҳати ғайриантропосентрикии концепти “қашшоқӣ” меҳисобем.

Хулосаи боби дуюм

Номҳои тоҷикӣ ва англисии концептҳои таҳқиқшаванда аз ҷиҳати сохтор асосан изоморфӣ мебошанд: исми аз сифат бо ёрии пасвандҳои исми абстрактӣ сохта шудаанд. Сифатҳое, ки аз онҳо исми таҳқиқшаванда сохта шудаанд, алоқаи бевосита дар гурӯҳи забонӣ нишон медиҳанд ё ин ки аз забони қадимтари ҳиндуаврупоӣ реша мегиранд.

Аз лиҳози семантикӣ низ унсурҳои шабоҳат ва тафовут мушоҳида мешаванд. Аввалан, ғояи асосии соҳиб будан/набудан(доштан/надостан) ба миқдори зарурӣ барои ҳар ду забон хос аст. Дуюм ин ки концептҳои таҳқиқшавандаи тоҷикӣ ва англисӣ бо ғояи “қудрати олий” ишора шудаанд. Ҳамзамон дар забони англисӣ – ин ғояи ҳокимияти “заминӣ”(шоҳ), дар забони тоҷикӣ бошад, ин – ҳокимияти илоҳӣ (Худо) аст. Ғояи тақдир, барор низ дар этимон бо баъзе тафовут дар ҳар ду забон ишора шудааст. Агар дар забони тоҷикӣ ғояи тақдир бештар бо концепти “қашшоқӣ” алоқаманд бошад, дар забони англисӣ барор бештар ба концепти “бойигарӣ” хос аст.

Муқоисаи эпидигматикии номҳои концепти тоҷикӣ ва англисии “бойигарӣ” нишон дод, ки сохтори семантикии номи концепти англисӣ сершоҳатар буда, омехта аст. Сохтори семантикии номи концепти тоҷикӣ ҳам аз рӯи шумораи ҷузъҳо ва ҳам аз рӯи намуди алоқа хурдтар мебошад; схемаҳои радиалӣ зиёдтаранд. Маънои марказии ҳам концепти тоҷикӣ ва ҳам англисии “бойигарӣ” маънои доштани арзишҳои зиёд ва ҳамзамон, дар забони тоҷикӣ дар ҷойи аввал арзишҳои моддӣ, амвол ва баъдан пул меистад; дар забони англисӣ - акси ин ҳол.

Сохтори номи концепти тоҷикии “қашшоқӣ” низ бештар радиалӣ аст. Асоси номҳои концепти англисӣ дар тафовут аз концепти тоҷикӣ бо системаи сеҷузъаи “poor – poverty - poorness” ифода мешавад, ки дар он ҷузъи сеюм аз лиҳози услуб китобӣ қайд карда шудааст.

Ченакҳои (андозаҳои) дериватсионӣ ва парадигматикии концептҳо ба мавҷудияти бештар аломатии онҳо дар ҳар ду забон ишора мекунад. Хусусиятҳои синтетикӣ забони тоҷикӣ ва аналитикӣ забони англисӣ ба миқдори дериватҳо таъсир мерасонанд. Дар баробари ин, маъноҳои асосӣ аз ҷиҳати аломати забонӣ аксаран изоморфӣ мебошанд: ин ғояи доштан/надостани(соҳиб будан/набудан) захира, ки дар навбати худ, ҳаҷми захира бо стандарт муносиб аст.

Дар концептҳои таҳқиқшаванда ҷудо кардани минтақаҳои антропосентрикӣ ва ғайриантропосентрикӣ зарур аст. Доштан/надостан(соҳиб будан/набудан) дар ҳолати нисбат ба одам баррасӣ шудан қабати антропосентрикӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳолати нисбат ба инсон баррасӣ нашудан ғайриантропосентрикӣ мебошад. Ғояи тақдир ва қудрати оӣ низ соф антропосентрикӣ мебошад.

Аҳамияти лексемаҳои, ки концептҳои таҳқиқшавандаи забони тоҷикии охири асри XX-ро ифода мекунад, қайд карда мешавад. Ядроии концептҳо тағйир намеёбад, ки ин аз муносибатҳои бардавоми системавӣ ва алоқа дар номҳои концепт дарак медиҳад. Дар баробари ин, дар концепти “бойигарӣ” маънои доштани сарвати бисёр, ки хоси шуури забонии тоҷикӣ дар асри XIX буда, дар концепти англисӣ ҳамчун устувор (бардавом) қайд мешавад. Агар ғояи стандарт истифода бурда шавад, бойигарӣ ҳамчун сарвате фаҳмида мешавад, ки аз ин стандарт ба таври назаррас зиёдтар аст. Ҳамзамон, муносибати манфӣ нисбати бойигарӣ бартараф карда шуда, бо муносибати бетарафӣ иваз карда мешавад: бойигарӣ ва қашшоқӣ дар шуури забони тоҷикӣ бештар бо ғояҳои захира ва стандарт алоқаманд мегардад.

Амсилаҳои когнитивии концептҳои тоҷикӣ ва англисии “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро муқоиса намуда, мо гуногунии бештари мундариҷаи слотҳои англисиро дар ҳар ду концепт, ба истиснои слоти “категоризатсияи забонӣ”, қайд мекунем. Дар ҳоле, ки номҳои слотҳо дар ҳар ду забон фарқияти назаррас надоранд. Ҳамин тавр, ба ақидаи мо, танзими компесатори мазмуни (мундариҷаи) ба ҳам монанд ба воситаҳои гуногун ба амал оварда мешавад: забони тоҷикӣ, ки асосан сохтораш флективӣ аст, имкониятҳои муносибатҳои мухталифро ба воситаҳои луғавӣ-грамматикии гуногун ифода карданро дорост; забони англисӣ, ки бештар аналитикӣ аст, тобишҳои гуногуни маъноро ба таври луғавӣ ифода мекунад.

БОБИ Ш. Фразеологизатсияи консептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

3.1. Таҳлили мувофиқати номҳои консептҳои таҳқиқшаванда аз ҷиҳати лингвофарҳангӣ

Таркиби луғавии ҳар як забон тамоми тараққиёти таърихӣ аҳли ҷамъияти бо он забон гуфтугукунандаро равшан месозад. Дар таркиби луғавии забон фразеология низ мавқеи муайян дорад, ки ҳолат ва инкишофи таърихӣ забонро аз бисёр ҷиҳат равшан мекунад. Нақши фразеологизмҳо дар тарзи баён ва ва услуби ифодаи фикр ниҳоят калон аст. Онҳо ба суҳан, ба тасвири ҳодиса ва воқеаҳо нисбат ба дигар воситаҳои нутқ бештар обурани бадева қувваи таъсирбахш медиҳанд. Таҳқиқоти масъалаҳои мухталифи фразеология дар ҷанд даҳсолаи охир хеле пеш рафт.

Воҳидҳои фразеологии (ВФ) забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сохту таркиб, маъно ва обурани ба гуруҳҳои зиёде ҷудо мешаванд. Онҳо дар шакли ифодаҳои ниҳоят мухтасар таҷрибаи ҳаётии бисёрсолаи одамон, таъбу кайфият ва урфу одати онҳоро инъикос кардаанд. Онҳоро дар мавридҳои офаридани образҳои дилчаспи бадеӣ, портрет ва лавҳаҳои ҷудогонаи зиндагӣ, баҳодихӣ ба ҳодисаю воқеаҳои ҳаёт ҳамчун воситаҳои муҳиму тайёри забон ба қор мебаранд.

Доир ба фразеологияи тоҷик асарҳои А.Мирзоев, Д.Т. Тоҷиев, Ш.Ниёзӣ, Н.Маъсумӣ, С.В.Хушенова ба таъб расиданд. Дар асари Ю.А. Рубинчик «Асосҳои фразеологияи забони форсӣ» доир ба дастоварди эроншиносон низ дар ин бобат ҷамъбасти карда шудаанд. Дар соҳаи илми фразеологияи тоҷик хизмати профессор Ҳ.Мачидов хеле калон аст. Ӯ дар китоби худ «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» доир ба ин мавзӯ

ибрози акида кардааст ва минбаъд фикрашро доир ба мавзӯи фразеологияи тоҷик дар китоби дигарихуд «*Фразеологическая система современного таджикского литературного языка*» такмил медиҳад.

Таснифоти семантики ВФ аз таснифоти машҳур аст. Дар забоншиносии шӯравӣ таснифоти семантики академик В.В.Виноградов аз ҳама маъруфттарин аст. Ба ҷуз он боз таснифоти профессорон Б.А.Ларин, С.И.Ожегов, И.И. Чернышева, Н.Н. Амосова ва дигаронро номбар кардан мумкин аст. Барои он, ки фарқи таснифоти семантикӣ аз аз структурӣ маълум гардад, дар ифодаи гуруҳҳои семантикӣ истилоҳоти анъанавии байналмилалба кор бурда шудаанд. Ба ҳамин тариқ табиати духурагии ВФ боиси ба вучуд омадани ду хел таснифоти фразеологӣ гардид. Онҳо аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ яклухт ба **идиомаҳо, фраземаҳо** ва **фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ** ҷудо карда мешаванд. Дар ин маврид идиомаҳо ифодаҳои ба дараҷаи олии рехтаи забон, идиоматика, дараҷаи олии фразеологизатсияро ифода мекунанд.

Аз рӯи ифодаи семантика идиомаҳо (юн. **idioma** – ифодаи махсус), ё худ ифодаҳои идиоматикӣ чунин ВФ-ии махсуси забонамонро ташкил медиҳанд, ки бо мазмуни яклухту пуробуранг ва сохти ба қисмҳо ҷудонашавандаи худ ба калимаҳо наздикӣ доранд. Чунончи, ифодаҳои серистеъмоли «**гули сари сабад**» (*азиз, сара*), «**харчи бодо бод**» (*таваккал*), «**салмаи сақат**» (*нолозим, барзиёд*), «**нури дида**» (*фарзанд*), «**арақи ҷабин**» (*меҳнати сахт кардан*), «**аз роҳ задан касеро, чизеро**» (*фиреб додан*) ва ибораҳои ҷумлаҳои зиёди дигари ба инҳо монанд ба гуруҳи ифодаҳои идиоматикӣ дохил мешаванд.

Дар аксари мавридҳо ҷузъҳои таркиби ифодаҳои идиоматикӣ тартиби доимии ҷойгиршавдошта, ивазнашавандаанд. Муносибатҳои синтаксисии ҷузъҳои дохили идиома ё батамом аз байн рафтаанд, ё ки то андозае хира шудаанд. «Хар қадар ки семантикаи ин хели гуруҳҳои фразеологяклухттар ифода шуда бошад, онҳоро ҳамон андоза аз ҷиҳати синтаксисӣ тақсимнашаванда доништан лозим меояд», навишта буд В.В.Виноградов дар хусуси қисми аз ҳама рехтаи идиомаҳо.

Яклухтмаъноии идиомаҳо дар ҳаммаъногии онҳо бо калима ва ибораҳои оддии синтаксисӣ зоҳир мегардад. Дар ҷумлаҳои зер **идиомаҳои «бедарди миён», «ду даст дар бинӣ», «тухми анқо»** бо калимаҳои «муфт», «холӣ» ва «кам» дар як матн ҳамчун синоним ба кор бурда шудаанд:

Абдуллоев баъд аз ба мактаби мазкур директор таъин шудани дарҳол роҳҳои ба даст овардани пули бедарди миён ва муфтро ёфта гирифт («Маориф ва маданият»). – Мо аз ҳамин қадар роҳ хароҷот ва таъшиш кашада омада магар ду даст дар бинӣ холӣ баргардем? – гуфт як гуломҷаллоби дигар (С.Айнӣ, Гуломон).

Дар байни забоншиносони ғарб истилоҳоти **Phraseological units, or idioms** истифода бурда мешаванд. Дар байни забоншиносони муосир нофаҳмие оид ба истилоҳи ВФ номҳои гуногунро истифода мебаранд. Аксарияти олимони рус истилоҳи **“phraseological unit”** (“фразеологическая единица”)-ро, ки бори аввал аз тарафи академик В.В.Виноградов пешниҳод шуда буд, истифода мебаранд. Истилоҳи **“idiom”** аз тарафи олимони ғарб ба таври васеъ истифода бурда мешавад, солҳои охир ба фразеологияи русӣ дохил карда шуд, ки танҳо як гурӯҳимуайяни ВФ-ро бо он маҳсуб доништаанд.

Фарқи ибораҳои озод аз идиомаҳо дар он аст, ки ҳар маротиба ҳангоми истифодабарии онҳо дар нутқ бо тағйирот истифода шаванд, аммо идиомаҳо ҳамчун воҳидҳои тайёри устувор ва сохти доимиашон истифода бурда мешаванд. Ибораҳои озодро дар забони англисбо якҷанд истилоҳот истифода мебаранд: Free word-Groups, semi-fixed or semi-free word-groups, non-phraseological word groups, ки онҳоро аз ҷиҳати устувории сохт бо ВФ мубодилаи афкор мекунанд ва як медонанд, аз нарасидани ягонагии маъно ва маҷозӣ онҳо фарқ мекунанд. e.g. to go to school, to go by bus, to commit suicide).

Барои ҷудо кардани ВФ аз ибораҳои озод ду критерияи асосӣ мавҷуд аст: семантикӣ (маъноӣ) ва сохторӣ (структурӣ). Ду мисолро муқоиса мекунем:

A. *Cambridgedon: I'm told they're inviting more American professors to this university. Isn't it rather carrying coals to Newcastle? (To carry coals to Newcastle чунин маъно дорад "чизеро ба ягон-чо бурдан, ки дар он ҷо аллакай фаровон аст ва лозим нест)". Ояро бо ибораи русӣ муқоиса мекунем: В Тулу со своим самоваром. Бо тоҷикӣ: Лаълро ба Бадахшон бурдан).*

B. *This cargo ship is carrying coal to Liverpool.*

Чизи авале, ки дар ин ду гурӯҳи ибораҳо ба чашм мерасанд, он аст, ки фарқияти маъноии онҳо мебошад, ки аз ҷузъҳои асосии ин ду ибора аз онҳо таркиб ёфтаанд. Дар ҷумлаи дуюм ибораи озода **is carrying coal** бо маънои аслиаш истифода мешавад, яъне калимаи **coal** – англишт дар ҳақиқат саҳт, сиёҳ ва калимаи саггубарои кашондани ягон чиз аз як ҷо ба ҷои дигар аст. Аммо дар мисоли аввал ягон маънои **coal** – англишт ва кашондани он ба ҷое алоқае надорад, яъне дар он маънои маҷозӣ истифода шудааст.

Профессор А.В.Кунин доир ба фразеологияи забони англисӣ корҳои татқиқотӣ бурдааст. Ҳамин тавр тағйироти маъноӣ метавонад ба ибораи пурра ё ин ки ба яке аз ҷузъҳои он таъсир расонад. Масалан, дар ҷунин ВФ ҳолати аввал, яъне пурра тағйироти маъноӣ дида мешавад: *to skate on thin ice* (быть в затруднительном, щекотливом положении; рисковать; ба забони тоҷикӣ дар ҳолати ногувор мондан, таваккал кардан); *to have one's heart in one's mouth* (- быть очень напуганным; душа в пятки ушла; ба забони тоҷикӣ: гурдакаф шудан).

Профессор А.В.Кунин зарбулмасалҳоро ба таснифоти ВФ худ ба онҳо дохил мекунад ва онҳоро *communicative phraseological units* меномад. Аз нуқтаи назари ӯ яке аз критерияҳои ВФ устувории он мебошад. Таркиби ин гурӯҳ аз гурӯҳи калимаҳо ё ҷумла сохта шудааст бемаврид аст. Ҳаминро бояд илова кард, ки миёни зарбулмасалу ВФ ягон ҳудуди доимӣ мавҷуд нест, чунки ВФ мавҷуданд, ки пайдоиши онҳо аз зарбулмасалҳоянд.

Ҳамин тариқ, ВФ *the last straw* аз зарбулмасали зерин пайдо шудааст: *The last straw breaks the camel's back*, ВФ *birds of a feather* аз зарбулмасали

Birds of a feather flock together, ВФ *to catch at a straw* (straws) аз *A drowning man catches at straws*. - Аз чони набаромада умед аст; *Одами гарқишуда ба ҳар хасу хошок мечаспад. Кто тонет, и за соломинку хватается.*

Ҳамин тарик, хулосабарорӣ намуда, қайд кардан мумкин аст, ки профессор А.В.Кунин зарбулмасалҳою мақолҳоро ба яке аз гурӯҳҳои ВФ ворид намудааст. Аммо ба фикри мо ин тавр нест.

Доир ба сохти маъноии ВФ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баҳсҳо хеле зиёданд. Дар ин самт корҳои зиёде иҷро шудаанд ва ҳоло ҳам татқиқотҳо давом доранд. Идиомахоро ба таври зарурӣ дар ҳар ду забон бояд донист. Ҳангоми тарҷумаи идиомаҳо бисёр душвориҳо пеш меоянд, ки аз тарҷумон маҳорати калонро талаб мекунад. Чунки идиомаҳо аз як забон ба забони дигар айнан тарҷума намешаванд. Барои тарҷумаи дуруст айнияти онро ба забони тарҷумашаванда ёфтган зарур аст.

Ҳамчун як фанни алоҳидаи забоншиносӣ ба вучуд омадани фразеологияро бо асарҳои В.В. Виноградов, ки дар нимаи дуюми солҳои 40-уми асри ХХ нашр шудаанд, алоқаманд мекунад. Муқаррароти асосии ин асарҳо аз инҳо иборат мебошанд: 1) ба озод ва ғайриозод тақсим кардани ибораҳо; 2) ба мавзӯи фразеология вобаста кардани ибораҳои ғайриозод; 3) аз рӯи меъёри қувваи ҷамъбастагӣ, пайваस्ताгии ҷузъҳои онҳо ба иттиҳодияҳои фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва таркиби фразеологӣ ҷудо кардани ибораҳои ғайриозод. Ин консепсияро В.В. Виноградов дар ду мақола: “Мафҳумҳои асосии фразеологияи русӣ ҳамчун фанни забоншиносӣ” (1946) ва “Дар бораи навъҳои асосии воҳидҳои фразеологии забони русӣ” (1947) баён кардааст. Мақолаи аввалро мавсуф бо ихтисорот дар китоби худ “Забони русӣ”, ки соли 1947 нашр шудааст, аз нав таҷдид намуд.

Оид ба дараҷаи навоварии В.В. Виноградов дар ин равиҷ аз нуқтаҳои назари гуногун мавҷуданд. И.Е. Аничков баъди таҳлили матнии дақиқи асарҳои В.В.Виноградов ва Ш.Балли, даъво мекунад, ки “В.Виноградов ба муқаррароти Ш.Балли чизе илова накардааст” [5;187]. В.Н.Телия,

баръакс, дар бораи “навовари конceptionsи фразеологии В.В.Виноградов дар муқоиса бо конceptionsи Ш.Балли” сухан меронад [100;14].

Вай ба таъсири ин ақидаҳо дар рушди илм ишора мекунад: “Дар ин росто тафовути тақрибан ним асраеро, ки байни китоби машҳури Ш. Балли “Услубшиносии фаронсавӣ”, ки якумин бор аломатҳои пайвастагии устувори калимаҳо ва асосҳои ба гурӯҳҳо ва хелҳо тасниф кардани онҳо ба таври возеҳ ифода карда шуда буданд ва аввалин асарҳои акад. В.В.Виноградов, ки ба муайян кардани навъҳои воҳидҳои фразеологӣ бахшида шудааст, қайд кардан бамаврид аст. Ва аҷиб он аст, ки дар ин маврид мактаби фразеологӣ дар Ғарб инкишоф наёфтааст. Дар забоншиносии советӣ бошад ақидаҳои В.В.Виноградов дар ҳол пайравони асил пайдо кард, ки ба шарофати асарҳои онҳо (дар асоси маводҳои забонҳои русӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ ва забонҳои халқҳои СССР) дар миёнаҳои солҳои 60-уми асри ХХ фразеология тарҳи комилан аниқро маҳз ҳамчун фанни забоншиносии мустақил ба даст овард [85;12].

Дар тӯли ин давра ва ҳатто баъд аз он, илми забоншиносӣ қатъиян конceptionsи дигари мувофиқати калимаҳоро, назарияе, ки беш аз бист соли нашр шудани асарҳои В.В.Виноградов, аз ҷониби И.Е.Аничков пешниҳод шуда буд, ба назар намегирифт. Ва агар инро ба замоне вобаста кунем, ки В.Виноградов забоншиносии русро сарварӣ мекард, дарк кардан душвор аст, ки ҳатто се даҳсола баъд аз марги ӯ низ назари алтернативӣ ба ин масъала воқеан хомӯш буд. Қобили қайд аст, ки дар асари В.Н.Телия “Фразеологияи русӣ” ҳатто номи И.Е.Аничков зикр нашудааст.

Зимнан, нахуст соли 1927 дар асари “Идиоматика ва семантика” (Аничков 1997), сипас, соли 1937 дар рисолаи номзадии “Идиоматика дар қатори илмҳои забоншиносӣ” (Аничков 1997) И.Е.Аничков изҳор намуд: “Идиоматикаро ман ҳамчун илм дар бораи пайвастшавии (мувофиқати)

калимаҳо, дар тафовут аз синтаксис, ки мувофиқати шаклҳои калимаро баррасӣ мекунад, муайян мекунам” [5;103].

Азбаски устуворӣ ба андозаи каму беш вижагии умумии ҳамаи ибораҳост, ҳар як ибораро метавон ба маънои васеъ ҳамчун идиома баррасӣ кард...”(ҳамон ҷо, 108).

Муҳаққиқ Ю.Д.Апресян комилан асоснок қайд мекунад: “Муаррихони забоншиносиро мебояд зиндагиномаи илмии ӯро навишта, зарари зехнӣ ва маънавиеро, ки илми мо дар натиҷаи то ин дам дар шакли асли чоп нашудани асарҳои муҳими назариявии И.Е.Аничков, ки акнун нашр шуданд, ба илми мо расонида шуд, шарҳ кунанд” [6;105].

Мо ақидаи И.Е.Аничковро доир ба омезиши идиоматикии калимаҳои дараҷаи гуногуни ҳамбастагидошта истифода бурда, мувофиқати хоси номҳои концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро ҳамчун қадами аввалини концептҳои фразеологияшуда дида мебароем.

Таҳлили мутобиқатро аз рӯи маводи луғатҳои махсуси мутобиқат, инчунин бо истифодаи маводҳои луғатҳои тафсири гузаронидан мумкин аст.

“Луғати мутобиқати калимаҳои забони русӣ” ба мо имкон медиҳад, ки таркиби зерини сохтори хосро фарқ кунем (маъноҳо мувофиқи луғати таҳрири П.П.Денисов, В.В. Морковкин дода шудаанд).

Богатство (Бойигарӣ)

1. Миқдори зиёди арзишҳои моддӣ, пул

Adj (Pron) +богатство (бойигарӣ) V+богатством (5)

богатство +N2 N+ благодаря богатству + V

Богатства (N2 sing) в богатстве + V₀

V +богатство (N4) богатстве + V

V +богатства (N2 sing)

от богатства + V

S((богатство) +N2 + Pred [V]

(V + N5)(V+N3)

2. Сарватҳои модии табиӣ, захираҳои табиӣ

Adj + боғатство
боғатство + N2 N

V+ (Adj) боғатствами на (Adj)
боғатства + V₀ (Adj)

+ (Adj)боғатств V

боғатствах + V

+ (Adj)боғатства

(Adj)боғатства + (V; V кому чему)

Дар нақшаҳои боло ва зер аломатҳои шартӣ истифода мешаванд:

N – исм; N (рақам падежро нишон медиҳад, масалан N2 – исм дар падежи родителний); V – феъл; Adj – сифат; Adv – зарф; Pron – ҷонишин; sing – шумораи танҳо; plur – шумораи ҷамъ; S – субъект (мубтадо); Pred – предикат (хабар); Cop – бандак.

Мутобиқати номҳои англисии концепти “бойигарӣ”-ро дида мебароем.

Дар асоси “Луғати мутобиқати англисӣ ба русӣ”-и С.К.Фоломкина, инчунин луғатҳои НБАРС схемаҳои мутобиқати зеринро метавон фарқ кард:

- 1) Rich + V
- 2) Rich in smth.
- 3) link-verb of becoming + rich

Дар схемаи якум чунин арзишҳои умумии ҷузъҳои омехта ҷудо карда мешаванд: шахс (man, person, banker); артифактҳо (clothes, jewels, furniture, gift); озуқаворӣ (fruit cake, milk diet, Christmas cake, wine); овозҳо, рангҳо ҳамчун маводи эҷодиёти бадеӣ (colours of begonias/ tones, voice of the baritone); ташкилотҳои минтақавии давлатӣ (city, country); коллективҳо (family, farm); маҷмуа, коллексия (library, collection); замин, хок (land, soil, fish); забон, гуфтор, фикр (words, language, theme, suggestion); ҳосил (\leq crop); ҳодиса, воқеа, саргузашт, шӯҳӣ (incident, scene, joke).

Схемаи дуум имкон медиҳад, ки дар бораи чунин мутобиқати луғавӣ сухан ронда шавад: захираҳои табиӣ, канданиҳои ғоиданок (rich in

minerals, woods)-моддаҳои ғоиданок, сифатҳои пураарзиш, ашёҳо (The mackerel fish is in oil, An art gallery is rich in paintings by the Dutch masters).

Схемаи сеюм метавонад ба сифати бандаки феълӣ калимаҳои маъноӣ тағйир додани ҳолат, пайдо кардани аломатро дошта бошад (to become, to grow, to get) rich.

Дар вазифаи предикат дар ифодаи устувори That's rich! лексемаи rich то андозае маъноӣ энантиосемикиро дарк мекунад: "They've made John the captain" "That's rich! Even I can play football better than him!" (Ҷонро ба вазифаи капитан таъин карданд. – Ин чӣ сафсата! Ҳатто ман аз ӯ беҳтар футболбозӣ карда метавонам).

Лексемаи riches мувофиқати зеринро дорад:

- 1) adj + riches, ки дар он сифат ба соҳаи мавҷудияти бойигарӣ ишора мекунад (spiritual) ё онҳоро аз рӯи миқдор тафсир мекунад (vast)
- 2) riches of N, ки дар он исм макони воқеъ будани бойигариро ифода мекунад (riches of the earth (of the soil) – ганҷҳои зери замин)
- 3) to have + riches – бой будан (айнан – доштани бойигарӣ).

Ҳамин тариқ, муқоисаи мувофиқати номҳои концептҳои "богатство" ("бойигарӣ") дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба мо имкон медиҳад, ки як хусусияти хосро қайд кунем: мутобиқати сохтори лексемаҳои русӣ назар ба англисӣ гуногунтаранд, дар ҳоле ки аз ҷиҳати мутобиқати луғавӣ акси ҳол ба назар мерасад.

Концепти "бедность" ("қашшоқӣ") дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати синтагматика метавонад тавассути таҳлили мувофиқат, пеш аз ҳама, лексемаҳои қашшоқ ва қашшоқӣ омӯхта шавад. Қашшоқ мувофиқати зеринро нишон медиҳад:

1. Ҳамоне, ки барои зиндагӣ ризқу рӯзии кофӣ надорад, камбағал
 - 1.1. Бедный +N
 - 1.2. АБУ + бедный
 - 1.3. Усор + бедным

1.4. 5'' + бедный/беден

2. Ҳамоне, ки ягон чиро кам дорад, дар ягон чиз танқисӣ дорад, нокифоя, якшакла.

2.1. Бедный + N

2.2. Бедный + N5

2.3. АсБ + бедный

2.4. £ + бедное/бедно

3. Бадбахт, ҳузнангез (дар бораи мавҷудоти зинда)

3.1. N + бедный

Параметрҳои семантикии схемаҳои сохтори мувофиқати лексемаи бедный (қашшоқ)-ро тасвир мекунем.

Дар схемаи 1.1 чунин маъноҳои умумиро ҷудо кардан мумкин аст: чехра (инсон, деҳқон, бевазан, пиразан); сершумории ҷома (оила), синфи деҳқон), локативҳо (давлат, кишвар, деҳа, қишлоқ, кварталҳо).

Схемаи 1.2 ба сифати пурракуни маъноҳои дараҷаро дорад: хеле, анча, нисбатан, бениҳоят, фавқулодда, бештар.

Схемаи 1.3 маънои мавҷудият ё тағйирёбии ҳолатро дорад: будан, мондан, гардидан.

Схемаи 1.4 дар мавқеи субъекти тавсифшаванда метавонад шахс дошта ва надошта бошад.

Схемаи 2.1 дар мавқеи исм чунин мушаххаскунандаҳоро раво меҳисобад: табиат ва нишонаҳои он (табиат, хок, замин, растаниҳо, наботот, ҳайвонот), манбаъҳо (захираҳо), коллексияҳо, маҷмуаи ягон чизе (китобхона, коллексия), мавод барои изҳори эҷодии шахсият (забон, нутқ, захираи луғавӣ, ҳаёлот, тасаввурот).

Схемаи 2.2 дар мавқеи падежи творителний метавонад маънои калимаи манбаъҳо, моддаҳои фойданок дошта бошад–камбағал (аз маъданҳои фойданок, аз нафт, аз ҷангал, аз витаминҳо), мазмуни ҳақиқӣ ё ҳаёлии чизеро (воқеаҳо, фикрҳо).

Схемаи 2.3 аз схемаи 1.2 фарқ надорад.

Схемаи 2.4 инчунин ба схемаи 1.4 монанд аст.

Схемаи 3.1 маҳдудияти семантикӣ дорад, ки ба таври эксплицитӣ ифода ёфтааст: дар бораи махлуқоти зинда (кӯдак, писарча, духтарча, падар, модар, зан, пиразан, чорво, гурба, аспак, паранда).

Мувофиқи луғатҳои тафсирии забони русӣ лексемаи бедность тавъамии зеринро дорад:

1. Бедность+N2
2. Adj+бедность

Схемаи 1 метавонад ҳам дар шакли мушаххас ва ҳам абстрактӣ исми бедность–ро амалӣ намояд (тасаввурот, вазъият).

Схемаи 2 инчунин имкон медиҳад, ки доираи хеле васеи маъноҳоро ҳамчун сифат дошта бошад (даҳшатангез, ростқавл, мунтазам, аз они худ).

Барои таҳқиқи мувофиқати номҳои концептҳои таҳқиқшаванда “Феҳристи ибораҳои серистеъмоли” ва “Луғати муродифҳои англисӣ ба русӣ” маводи ҷолиб пешниҳод мекунад.

Луғатномаи “Феҳрист” дар ҳаҷми 426 калимаи пуррамаъно, ки аз рӯи басомад интихоб шудаанд (ҳар як калима дар матнҳои мавриди истифода аз 10 миллион калима на камтар аз 900 маротиба вомахӯрад), лексемаи роог-ро низ бо басомади истеъмоли 1914 маротиба дар бар мегирад. Мураттибони луғат ба сифати амсила Роог +N ва Adv +роог - ро фарқ мекунад. Дар амсилаи якум (схемаи мувофиқат) ду зерамсила ҷудо карда мешаванд: роог smb (басомад 1369) ва роог smth (басомад 313). Дар байни номҳои шахсӣ бештар такроршаванда инҳоянд: thing (84), man (77), girl (60), boy (51). Дар амсилаи дуюм тағйирдиҳандаи зарфи лексемаи роог калимаҳои too, very, pretty мебошанд, ки дараҷаро ифода мекунад.

“Луғати англисӣ–русии мувофиқат” манзараи мувофиқати лексемаи роог-ро то андозае васеъ кардааст: ғайр аз схемаи роог+N, схемаи Vcop+роог, инчунин S + to be роог ва роог + in пешниҳод шудааст. Дар мавқеи ғайришахс дар схемаи роог+N луғат чунин лексемаҳоро, ба

монанди country, farm, village; harvest, crop, result; health, quality, condition
медихад, ки дар умум сохтори маъноӣ лексемаро фаро мегирад.

Ба андешаи мураттибони “Луғати муродифҳои англисӣ ба русӣ” лексемаи poverty ва муродифҳои он аз нуқтаи назари мувофиқат (дар минтақаи мувофиқат ҳаволаи “ниг. ба мисол” гузошта шудааст) вижагиҳои ҷолиб надоранд.

Ҳамин тавр, таҳлили гузаронидашуда муносибати тафсири мувофиқатшавандаро аз хусусиятҳои қатори забонӣ нишон медиҳад: имконияти васеи мувофиқати синтаксисӣ шумораи маъноҳои лексикӣ умумишударо, ки дар амсилаҳои мувофиқатшаванда амалӣ мегарданд, кам мекунад ё зиёд мекунад.

3.2. Идиомаҳо ҳамчун манбаҳои асосии концептҳои таҳқиқшаванда

Фаҳмиши густурдаи идиома се хусусияти асосиро дар бар мегирад: номуайяни (неоднословность), таркиби устувори тафсирҳо ва идиома; дар навбати худ идиома, аввалан, бо тафаккури аз нав дида баромадани маъно ва дуом, аз маъноӣ ҷузъҳо хос аст [13;20].

Аз тарафи мо 250 идиомаҳои тоҷикӣ таҳлил карда шуд, ки аз “Фарҳанги ибораҳои рехта”-и М.Фозилов, “Фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаи Хучанд”-и А.Зоҳидов, Б.Осимова, “Фарҳанги ибораҳои халқӣ”-и Р.Абдуллозода гирифта шуда, дар замимаи 1 оварда шудааст.

Ба як хусусияти муҳими намоёни фразеологӣ концептҳо ишора мекунем: маъноӣ забонӣ дар луғат ва фразеология як чизро ифода намекунад. Агар дар мавриди луғатгардонӣ маъноӣ концепт дар ҳақиқат бо маъноӣ категориалии ҳиссаҳои нутқ мувофиқ бошад, пас фразеологизмҳо ба маҳдудиятҳои саҳти ҳиссаҳои нутқ мутобиқ нестанд. Ба маъноӣ аломатии забонӣ мо идиомаҳои зерини гуногунсохторро ба монанди: *аз бинӣ кирм рехтан* (аз пули бисёр бинӣ варам кардан); мисол: “Ба баъзе одамҳо кас ҳайрон мешавад. Мирзо Ҳаким раис шуданиш боз аз

биниаш кирм мерехтагӣ шуда, одама писанд намекардагӣ шуда мондааст-а!” [135;9]; **ангушт равғанба ғӯтидан** (*ҳаёти осудагӣ ба сар бурдан, зисту зиндагонии нағз доштан;*) Мисол: “*Мардак, духтаратон, шукр аз ҷойи рафтагиаш осудагӣ. Рӯзгори қудо ҷудо тинҷ будааст. Даҳ ангушти духтаратон равғанба ғӯтидагӣ*” [135;31]; дохил мекунем. Барои чунин амал кардан ба мо маъноӣ мубрами идиомаҳои номбаршуда ва вазифаҳои онҳо дар нутқ имконият медиҳанд. Дар мисолҳои овардашуда мо дараҷаи аломатҳои сарватмандии шахси дороро қайд мекунем.

Ба идиомаҳои хусусиятҳои ашӣ дошта метавон идиомаҳои зеринро дохил кард: пули бисёр, моли ширдор, қоқи нав, кисаи пур, дарахти мевадор, замини гандум, молу мулк, тилло, пахта. Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар таркиби фразеологизмҳои маъноӣ предметӣ (ашӣ) дошта идиомаҳои кӯҳна зиёданд.

Ба идиомаҳои хусусияти протсессуалӣ дошта инҳо дохил мешаванд: пули якшумур (пули нақд); пул пула ёфтан (дар савдо ва тавассути пул-пули бисёр (фоида) ба даст овардан); пули бедарди миён (пули муфт, пуле, ки бо роҳи қаллобӣ, бемеҳнат осон ба даст оварда шудааст); об кардан (моле ё чизеро фурӯхта пул кардан); пул ҷои рафтан надорад, танҳо шири паранда нест; хушбахтона зиндагӣ кардан; аз сар тилло рехтан; пулро бо бел ҷамъ кардан.

Ба идиомаҳои дорӣ маъноӣ “аломати (амал)” валамат ва дасткушод дохил мешаванд.

Идиомаҳои тоҷикии маъноӣ “бойигарӣ” доштаро аз нуқтаи назари таносуби миқдории маъноҳои забонӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Дар гурӯҳи идиомаҳои таҳлилшуда таносуби тахминан якхелаи воҳидҳои хусусияти аломатӣ ва предметӣ дошта: тақрибан 40% ҳар як гурӯҳ аз миқдори умумӣ, мушоҳида мешавад. Идиомаҳои гурӯҳи протсессуалӣ зиёда аз ду баробар каманд; ва танҳо фразеологизмҳои ягона маъноӣ зарфӣ доранд. Ҳамин тавр, сарфи назар аз баробар будани ҳиссаҳои

маъноҳои хусусиятҳои аломатӣ ва предметӣ дошта, маъноии аломат бартариат дорад, зеро он муҳимтарин маъноии забонӣ аст. Ва дар ин маврид фразеологизатсияи концепти “бойигарӣ” тамоюли ба луғавигардонии он монандро нишон медиҳад.

Мафҳумҳои асосии концепти **бойигарӣ** дар забони тоҷикӣ:

Нишонаи бойигарӣ- пули калон, арзиши моддӣ, бо сарвати фавқулодаи бешумор, боҳашамат зиндагӣ намудан;

Ашӯ: пул (тангаҳо, маблағҳои калон); манбаи сарват; қудрати пул; зиндагии таъмин, одами бой.

Раванд: ғанӣ гардонидан; бой шудан; аз ҳисоби касе пул кор кардан; беҳтар кардани вазъи иқтисодии худ; сарфа кардан; пул ҷамъ кардан; «Таҳлили концептуалӣ, яъне интиҳоби баъзе ақидаҳои, ки бо мафҳуми муайян алоқаманд ҳастанд...» [6;285].

Баъзе андешаҳои, ки бо концепти «**бойигарӣ**» дар забони тоҷикӣ алоқаманданд, дар асоси ибораҳои рехта таҳлил мекунем. Вобаста ба ин, «**бойигарӣ**» маҷмуи мафҳумҳои зеринро дорад:

- *А да(ҳа)н рӯған шордон(аз даҳон равған шоридан) маъноии серую пурӣ ва бою бадавлат буданро дорад, “Ҳамин “Худо” гӯ, ки чишмат сер бошад будас, шикамат серу чашмат сер набошад, чизи кас-ба бо чишим ало қаран мегифтӣ”* [148;21].
- *Андак –мундак, яъне калон, бисёр будан, кам набуданро ифода мекунанд. “Вай лой-и қадағиш андак мундак не, ҳам-и бом-ба мерасат”* [148;30].
- *А нӯғи худаиш, яъне аз ҳисоби даромад (фоида)-и худи мол ифода меёбад. “Гов-а фуруҳтаму а танаиш зийодатишба бо ҷобачо ин гӯсолайи гифтам. Наҳс қадӣ, а нӯғи худаиш шудас-дийа”* [148;29].
- *А охури балан йэм хӯддан маъноии аз оилаҳои доро ва одамони пурдида (ҳимматбаланд) буданро ифода намуда, ибораи халқӣ мебошад, “Ҳамин келин-а кун, ки а охури балан йэм хӯддагӣ бошад, будасдийа, нодидаш ҳич-*

чи-йа надидагӣ будас-дийа илоҷӣ када: на чиз –а дидас-у на услубу одоба” [148;30].

- **Анча мунча** ин ибораи рехта ҳар хел, кам ё паст, назарногир набуданро мефаҳмонад, “Ин писарата назараиш баланд, **анча – мунча** қору гапойа назараиш намегират. Анча-мунча гапойа писандам намекунат. Охир, вай худашам анча–мунча не дийа” [148;29].
- **Аз биннӣ кирм рехтан** маънои биннӣ варам кардан, дигаргунии рафтору кирдор мебошад, “Ба баъзе одамҳо кас ҳайрон мешавад. Мирзо Ҳаким раис шуданиш боз **аз биниаш кирм мерехтагӣ** шуда, одама писанд намекардагӣ шуда мондааст-а!” [135;15].

Аз болойи асп омадан, яъне калонгарӣ (дӯғу нӯписа) карданро мефаҳмонад, “— Ҳамин як тахта тоқ чӣ, ки то алҳол аз об набаровардӣ? — ин тоқи кам не раисҷон, ин қадар **аз болойи асп омада** осон надореду аввал йақ бор худатон аз назар гузаронида бенид-чӣ? [135;17].

Арзон бе иллат нест, гарон (қимат) бе ҳикмат чунин ифода меёбад:

-арзон ва ё қимат будани чизе бе сабаб нест, харидани моли қимат беҳ аз арзону бедавом.

-ҳар чиз ҳам мувофиқи арзиши худ бақо дорад.

-харидор нархи сабзиро фаҳмида “қимат” гуфт.....

-**Арзон бе иллат нест, гарон** [148;32].

Ҳамин тариқ, «**бойигарӣ**» дар фразеологизми тоҷикӣ маҷмуи зерини мафҳумҳоро дорад:

- ❖ ҳолати шахс, ки дар ҳузури худ зоҳир мешавад;
- ❖ пул ва тилло ва дигар арзишҳои моддӣ;
- ❖ миқдори зиёд ва хеле зиёд;
- ❖ он метавонад ба осонӣ ба даст ояд;
- ❖ зиндагии гуворо, бепарво ва хушбахтона;

Дар забони тоҷикӣ идиомаҳои, ки концепти «**қашшоқӣ**»-ро ифода мекунанд, нисбат ба он фразеологизмҳои «**бойигарӣ**» ду баробар зиёданд.

Маъноҳои асосии концепти қашшоқиро шарҳ медиҳем:

Нишонаи “қашшоқӣ”: бо набудани воситаҳои зиндагӣ: пул, манзил, ғизо, молу мулк бо дараҷаи хеле пасти зиндагонӣ хос аст.

Он бо аломати абстрактӣ ба монанди “ноумедӣ, беқувватӣ, аз вазъияти душвор баромада натавоништан” инъикос мегардад.

Ашӯ шахсе, ки дар камбизоатӣ зиндагӣ мекунад; одами камбизоат; гадоён;

Раванд аз сарват маҳрум кардан, фақир шудан; барои ба даст овардани рӯзгор меҳнат кардан.

Якчанд андешаҳоро, ки бо концепти «қашшоқӣ» дар забони тоҷикӣ алоқаманданд, дар асоси ибораҳои рехта таҳлил мекунем.

- *Аз яке монда аз дигаре ронда ба умеди чизе аз баҳри чизи нақди мавҷуда баромаданро ифода менамояд, “Ба оши шумоён умед баста, шӯрбои тайёра нахӯрда омадам. Аз яке монда, аз дигаре ронда — гуфтагӣ барин, ин ҷо то омадани ман оша ҳам тамом карда мондетон!* [135;19].
- *Абгор шудан -нодор (камбағал) шудан, бечиз мондан аст. Асосан ин иборати рехта дар асарҳо, адабиётҳои бадеӣ дида мешавад, “Мана фалон- чӣ гӯяду номам барояд гуфта, ба тавр, амакатон чӣ кор кард? То хекиртакаи ба қарз ғӯтида тӯи калон карду **абгор шуду монд?**”* [135;16].
- *Абраву астар шуда мондан маънои гӯшти бадан гурехтан, харобу лоғар шуданро ифода менамояд, “бечора ду моҳ ранҷи беморӣ кашида, **абраву астар шуда мондааст**, пеш чӣ хел фарбеҳ буд!”*
*“Се-чор танга пули будагӣя маросими дафни кампирба сарф карда **абраву астар шуда мондем**, уко, чӣ илоҷ, гӯр баъзе урфу одатҳои кӯҳнаи мо шавад!* [135;16].
- *А бозор мондан ба фуруш нарафтани чизро мефаҳмонад, “Ин гов **а бозор монт** имрӯс акун”. Аз шавҳар мондани духтар: “Ҷо тайла када-тайла када духтараша **а бозор мононда** шишас”* [148;16].

- *А гов ғадуд, яъне кам, ночиз буданро ифода менамояд, “Имсол ҳам барои гуло-йа шушт, бо ҳосил а гов ғадуд будас-дийа”* [148;18].
- *А нобудӣ ғӯра-нонтарӣ аз ҳеҷ чиз ҳар чӣ будан, аз ҳеҷ чиз набудан чизе буданаиш беҳро ифода менамояд, “ А нобудӣ ғӯра нонтарӣ” гуфта нон-а тийоз-и кавут кадӣ хӯдда шиитийам* [139;28].
- *А ҳич-чӣ ҳаччӣ, яъне аз ҳеҷ чиз набудан чизи ночиз ҳам муҳимро мефаҳмонад. Ин ибораро халқи тоҷик беиштар истифода мебаранд: “Йағ бех бодом йағ тӯпнӣ бодом кадас. А ҳич-чӣ ҳач-чӣ-дийа”* [148;32].
- *Аҷириқ –а ба дандон кандан маънои бо азобу машаққат ягон корро иҷро намуданро ифода менамояд, “Вай аҷириқ-а ба дандонаиш канда ҳамчун учаскайа бут кад-у имрӯз дигаро-сойиб, ҳузураиш-а дигар-о дидоси-йан”* [148;34].
- *Аз дам фаромадан аз ғуруру ҳавобаландиш худ фаромаданро нишон медиҳад, “ҳазорон бор шукур-э: Дар вақти раис буданаиш дар дамаи шавла мепухт, акнун бемор шудан ин ҷониб бутун аз дам фуномадааст-э!”* [135;25].
- *Акси кор маънои наомади кор, пеш нарафтани корро инъикос мекунад, “- акси кора тамошо кунед, ки имрӯз навбати кори Савсанҷон будааст..” Ин ибораи фразеологӣ дар асари Ҷалол Иқромӣ ва Е. Мителман “Туноҳи кӣ?” омадааст* [148;15].
- *Ба азоб мондан маънои машаққат кашидан; нохушиҳо дидан; мушкилӣ кашиданро дорост, “Лекин аз тарафи дигар халқи бечора ва меҳнаткаш ба азоби дутарафа мемонад.” Ин ибораи фразеологӣ зерин аз... “Дар доманаи кӯҳҳои кабуд”- и Ҷалол Иқромӣ гирифта шудааст* [148;10].
- *Арақи ҷабин маънои меҳнати ҳалол, меҳнати пуразобу машаққатро ифода мекунад, “-Самарои арақи ҷабин, шабу рӯз аз қафои пахта медавем”. Ин ҷумлаи зерин аз асари “Роҳи дуруст” Қ.Наимӣ гирифта шудааст* [148;10].
- *Азобаи ба сари худаиш, яъне ҳар кас барои кардаи ношоистаиш азоб мекашадро ифода менамояд, “-мастию ростӣ гуфтаанд, отун,- ҷавоб дод*

зани раис, -хайр, *азобаиш ба сари худаиш*". Мисоли зерин аз асари "Вафо" –и Ф.Ниёзӣ қ.11 гирифта шудааст [148;18].

Пас, қашшоқӣ дар фразеологизмҳои тоҷикӣ чунин маҷмуи таҳлилҳои концептуалӣ дорад ва ҳолати шахс дар он зухур меёбад:

- набудани пул, манзил, озуқа, либос ба андозаи зарурӣ;
- зиндагӣ дар ин ҳолат саҳт ва бенишот;
- чунин зиндагӣ бадбахтӣ, ғам аст;

Мо ибораҳои англисиро, ки ба концепти "**бойгарӣ**" ва "**қашшоқӣ**" тааллуқ доранд, аз луғати «Англо-русский фразеологический словарь» -и А.В. Кунин гирд овардем.

Концепти "**бойгарӣ**" дар идиомаҳои англисӣ маҷмуи чунин концептуализатсияро дорад:

- ✓ мавқеъ, ҳолати шахс, ки дар ҳузури пул зоҳир мешавад- king's ransom, easy circumstances, the Almighty Dollar, be in the money, be made of money, chief money, coin (mint) money, folding money, have money to burn, lovely money, make money, marry money, spin money, roll in money, many bag;
- ✓ тилло –ин нишонаи бойгарӣ - strike gold; the goose that laid (lays) the golden eggs, gold mine, mint gold money;
- ✓ молу мулк, озуқа ва дигар неъматҳои моддӣ, ки мақоми иҷтимоӣ; идоракунии иқтисодиёт, сиёсатро муайян мекунанд- make money, comfortably off, cote good, have one's bread buttered for life, have one's bread buttered for both sides, be in chips, live (be) in clover, reach as cream, goods and gear, in the gravy, in stock, a silk stocking, the gravy train, ways and means, well in goods;
- ✓ сарватро бо роҳҳои гуногун ба даст овардан мумкин аст -rob the spittle;
- ✓ сарватманд таваллуд шудан - curled darlings, be born with a penny (a silver spoon) in one's mouth, be born in/ to the purple, cradled in (the) purple, be lapped in one's mother's smock;
- ✓ издивоҷ кардан - marry money, marry a fortune;

- ✓ бо дасисаҳои гуногун бой шудан бо роҳи беинсофӣ - run up from a shoestring;
- ✓ шумо метавонед ба зудӣ, ногаҳон бой шавед -spin money, strike a bonanza, shake the pagoda-tree, coin it (in), crack a tidy crust, get among it, make a killing, coin (mint) money, spin money, strike a rich pocket;
- ✓ зиндагии сарватманд зиндагии осон, гуворо ва шодмон аст - in a good way, be better of, live like lord (king, prince);

Муқоисаи концепти «**бойгарӣ**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкон медиҳад, ки баъзе вижагиҳоро қайд кунем. Пеш аз ҳама, дар идиомаҳои англисӣ назар ба забони тоҷикӣ маънои лингвистии процессуалӣ ҷои муҳимтарро ишғол намуда, мазмуни предмети он хеле муфассалтар аст. Мо инро дар муқоиса бо забони тоҷикӣ ва англисӣ муносибати фаъолтар ба **бойгарӣ** мешуморем. Аз як тараф, ин инъикоси муносибати бештар прагматикӣ ба сарват дар ҷаҳони англо-саксонӣ мебошад.

Дар ин ҷо чанд намунаи фразеологизмҳо аз ҷиҳати маъноҳои забонӣ оварда шудаанд : beg one's bread — гадоӣ намудан; go (home) by beggar's bush — бе пул мондан, ҳама чизро аз даст додан; be (go) on short commons — нахӯрдан, гурусна мондан;

Дар забони англисӣ концепти “**қашшоқӣ**” чунин мафҳумҳоро инъикос мекунад:

1. Камбағалӣ хусусияти ҳолати шахс аст, ки дар набудани пул ё миқдори хеле ками он зоҳир мешавад: not (to have) a penny (a sixpence) to bless oneself without of cash, a poor debtor, be out of funds; out of stock.
2. Камбизоатӣ мавҷудияти гуруснагӣ аст: live from hand to mouth, live close to one's belly, a bag of bones, be on one's bones, a rack (stock) of bones, to dim with duke Humphrey, a hand-to-mouth existence.
3. Дар камбағалӣ ба дунё омада ва аз олам ҷашм пӯшидан мумкин: go to the bow-vows, to be born in the gutter, die in the gutter; give up one's

girdle; bring haddock to paddock, not to have a feather to fly with, come from a horse to an ass, go to rack; leave smb. as bare of money as an ape, knock smb. off his perch; peel and poll, go down hill.

4. Зиндагӣ дар фақр сахт, вазнин, хоркунанда аст: taken up for hawks, carry off meat from the graves, up a tree, flat broke.
5. Бо қашшоқӣ мубориза бурда мешавад: keep the wolf from the door.

Муқоисаи концептуализатсияи «**бойигарӣ-қашшоқӣ**» дар забони тоҷикӣ ва англисӣ параметрҳои муҳими фразеологизатсияи мафҳумҳоро таъкид мекунад:

1. Мафҳумҳои таҳқиқшуда дар фразеологизмҳо бар хилофи мафҳумҳои лексиконидашуда қомилан антропосентрикӣ мебошанд.
2. Дар ҳар ду забон маҷмӯи нисбатан қами маъноҳои воқеӣ бо образнокии бой шакли дохилии фразеологизм ҷуброн мешавад.

«**Бойигарӣ**» дар ҳар ду забон ҳамчун ҳолати инсонӣ ифода мешавад, ки дар ҳузури пул, тилло ва дигар арзишҳои моддӣ ба миқдори зиёд зоҳир мегардад; дар ин ҳолат зиндагӣ қардан осон, гуворо ва хушбахтона аст. Зимнан, дар идиомаҳои тоҷикӣ мафҳуми фаровонӣ таъкид шуда бошад, дар забони англисӣ роҳҳои ба даст овардани сарват, вижагиҳои мавқеи иҷтимоии инсон, ки ба сарвати ӯ вобаста аст, имкони таъсиррасонӣ ба иқтисод, сиёсат ва ҳаёти ҷамъиятӣ дар ин робита хеле муфассал таъкид қарда шудааст.

Фразеологизмҳои "**қашшоқӣ**" дар ҳар ду забон нисбат ба "**бойигарӣ**" хеле васеътар аст. Чунин ҳолати шахсро мефаҳманд, ки бо маоши хеле қам, хӯрок, манзил, либос ё набудани онҳо, манзили қамбизоат ё набудани он зоҳир мегардад. Зиндагӣ дар фақр душвор ва ғамангез аст. Аммо, дар забони англисӣ қайд шудааст, ки қас наметавонад бо иродаи худ дар фақр таваллуд шавад. Илова бар ин, дар забони англисӣ як концептуализатсияи хеле муҳим вучуд дорад - "Шумо метавонед бо қамбизоатӣ мубориза баред".

3.3. Нақши концептҳои “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ” дар ташаккули зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Паремиология (аз калимаи юнони қадим $\pi\alpha\rho\omicron\upsilon\iota\alpha$ paroimia — масал, зарбулмасал ва $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ logos-калима, таълимот) як бахши фразеология ба шумор меравад он омӯзиш ва таснифоти паремияҳо— зарбулмасал, мақол, шиорҳо, муаммоҳо, нишонаҳоро ба роҳ монда, ҳадафи асосии онҳо ифодаи мухтасари шифоҳии арзишҳо ва ақидаҳои анъанавӣ дар асоси таҷрибаи ҳаёти одамон ва ғайра маҳсуб меёбад.

Паремияҳо воҳидҳо ва аломатҳои махсуси забон, унсурҳои зарурии муоширати одамон мебошанд. Ин аломатҳо маълумоти мушаххасро интиқол медиҳанд, ҳаёт ва ҳолатҳои равонӣ ё муносибатҳои байни объектҳои муайяно нишон медиҳанд.

Паремияҳои ҳамаи халқҳои ҷаҳон як хел ҳолатҳои типиро ифода мекунанд, мазмуни мантиқии якхела доранд, танҳо бо образҳо (деталҳо, воқеиятҳо) фарқ мекунанд, ки бо ёрии онҳо мазмуни мантиқӣ паҳн мегарданд.

Бо вучуди як решаи юнонии қадим калимаҳои «паремия» ва «паримиа» дар забони русӣ мафҳумҳои гуногун доранд.

Паремиология ва паремиография соҳаи забоншиносӣ буда, барои чамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маводҳои тадқиқоти мусоидат менамояд [100;34].

Паремиологияи муқоисавӣ ба омӯзиши паремияҳо дар забонҳо ва фарҳангҳои гуногун машғул аст.

Аз як нуқтаи назар, зарбулмасалу мақол аз фразеологизм хориҷ шуда, бояд дар фолклор мавриди омӯзиш қарор гирад.

“...Мақоми воқеии забони зарбулмасалу мақол шубҳаовар аст ва дар мақолҳо осори бадеии мардумӣ буда, тасвири арзиши ҷаҳонро дар бар мегиранд” [100;73].

Паремияро ба воҳидҳои фразеологӣ «баҳс» наздик мекунад: «Табиати фразеологӣ ин воҳидҳо дар такрорпазирӣ ва «дучандонагӣ» нисбат ба маъноӣ «бевосита», ки дар воҳидҳои фразеологӣ ифода ёфтааст, идиомавӣ мебошад». Баъдан муаллиф таъкид мекунад, ки дар ин маврид дар бораи хусусияти идиомавии муаммо, расму оин ва дигар воҳидҳои фолклор низ сухан рондан мумкин аст [100;74].

Мо доираи фразеологияро ин қадар васеъ нахоҷем кард, вале қайд мекунем, ки такроршавӣ ва идиома маҳз хислатҳои дахлдори идиомаҳо мебошанд. Истинодҳо дар бораи он, ки такрорпазирии паремияҳо хусусияти иқтибосӣ доранд, такрорпазирро инкор намекунад, балки танҳо хусусияти онро таъкид мекунад. Аз нав дида баромадани маъноӣ луғавӣ дар баробари муайянии он моҳияти идиоматикӣ мебошад.

Аз ҷумла, И.Е. Аничков менависад: «Зарбулмасал кӯтоҳтарин шакли адабӣ аст ва он фавран пеш аз афсона меояд. Аммо дар баробари ин аз доираи адабиёт ба майдони забон мегузарад ва ба он ҷо рӯй меорад. Он ба як далели забонӣ табдил меёбад. Ҷамъбасти пешванд ва калима пайвастагии устувори калимаҳо, мақолҳо ва зарбулмасалҳо як низоми ҳодисаҳо буда, бояд бо ҳамон як истилоҳ ишора шаванд» [4;141].

А.В. Кунин зарбулмасал ва мақолҳоро ҳамчун воҳидҳои фразеологӣ коммуникативӣ тасниф мекунад [141;56].

М. Фозилов муаллифи “Фарҳанги зарбумасал ва мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ” мебошад. Зарбумасалу мақолҳои тоҷикӣ ду хел мебошанд: зарбумасалу мақолҳои даҳнакӣ ва китобатӣ мебошанд. Зарбумасалу мақолҳои даҳнакӣ онҳое мебошанд, ки дар тамоми шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон ва берун аз он бо лаҳҷаи ҳамон маҳал вирди забон шудаанд. Зарбумасалу мақолҳои китобатӣ бошад, дар асарҳои бадеӣ, илмӣ, сиёсӣ истеъмол мешаванд [151;3].

Хусусиятҳои концептуализатсияи «бойигарӣ» ва «қашшоқӣ»-ро бо воситаҳои индуктивӣ ҷудо карда, маводи зарбулмасалро аз рӯи шабоҳати

дар паремия ифодаёфта гурӯҳбандӣ намудем. Сипас мафкураи асосии ин гурӯҳ мурағаб гардид, ки яке аз концептуализатсияҳо. Дар ин таҳлил мо ба вазифаи дидактикии зарбулмасал, яъне тавоноии ин воҳидҳо дар дастур додан, огоҳ кардан, насихат кардан такя мекунем.

Дар баъзе маҷмуаҳои зарбулмасалу мақолҳо шарҳро пайдо мекунем, ки онҳоро унсурҳои концептуализатсия ё ба таври муфассал, вале на чандон саҳтгиронаи ҷузъҳои концептуалии як соҳаи концептуалӣ ҳисоб кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, таҳлили концептуалии зарбулмасалҳо бештар ба анъанаҳои забоншиносӣ, махсусан луғатшиносӣ, дар шакли равшантар ифода намудани ақидаҳои ҳукмфармо дар доираи мафҳуми муайян асос ёфтааст.

З.Д. Попова ва И. Стернин дуруст қайд мекунанд: «Дар соҳаи тафсир муҳокимаи гуногунро дар ёфтан мумкин аст, ки аксаран ба ҳам муҳолифанд, вале аломатҳои концептро пурра ифода мекунанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки таҳаввули хусусиятҳои мафҳум дар давраҳои гуногун, дар шароитҳои гуногун чӣ тавр пеш рафтааст, гурӯҳҳои гуногуни одамон ва шахсони алоқаманд бо ин ё он мафҳум чӣ гуна иртибот доранд. Як мафҳум ба паҳлуҳои мухталиф табдил меёбад ва ба шарофати ин моҳияти бисёрқабата ва бисёрҷанбаи ҳар як мафҳум аён мегардад» [79;130].

Мо пешниҳод менамоем, ки як хусусияти шабеҳи хоси забонҳои гуногун ва мафҳумҳои гуногун, аз як тараф, бо муҳолифати мафҳумҳои шарҳгардида дар соҳаи концептуалии забон ва аз тарафи дигар, бо дудилагӣ алоқаманд аст. Табиати зарбулмасал ин ҳам воҳидҳои забонӣ ва ҳам матнӣ мебошанд.

Концептуализатсияи «бойигарӣ»-ро дар паремиология бо ду забон шарҳ медиҳем.

➤ *“Аввал бародариатро собит кун, сипас иддаои мерос кун!”*

Аввал ба чизе ҳақ доштан ва сазовор будани худро исбот кун, баъд онро талаб кун!

Макун оҳанги раҳ бо чашми баста,

Забон макшои бар гуфтори бечо!

“Бикун собит бародар буданатро,

Пас он гаҳ даъвии мерос бинмо!” (Аҳмади Дониш) [151;26]

- *Happiness is more than riches.*
- *Knowledge is better than riches.*
- *A good name is rather to be chosen than great riches* [141;56].
- “Аввал нон, баъд имон”

Ҳар кор пас аз шикамсерӣ, то шикам сер набошад, гап ба гӯш намедарояд.

- Шиками маро сер карда, баъд ҳар қадар ки савол диҳед, додан гиред!
- Ой, амак, гӯед, подшоҳ мамлакат дорад ё не?
- Оббо-е! Охир “аввал нон, баъд имон” гуфтаанд. (Мирсаид Миршакар) [151;28]

- *Poverty wants some things, luxury many things, avarice all things;* [199;138]
- “Аз сад чӯба ояд яке бар нишон”.

Саъю кӯшиши зиёде ҳамеша натиҷабахш аст, одам аз даву този зиёд ба мақсадаш мерасад.

Пайи рафъи рақиб аз оҳи дил як дам наям холӣ,

Яке аз сад ҳазорон тир шояд бар нишон ояд. (Муҳаммади Фузулӣ) [151;92]

- *Both poverty and prosperity come from spending money — prosperity from spending is wisely.*
- *It's not wealth but wisdom that makes a man rich. Riches serve a wise man but command a fool* [141;98].
- “Аз сӯзани кӯтоҳқад коре ояд, ки аз найзаи дарозқад дар он очиз бимонад” [151;92].
- *Neither great poverty nor great riches will hear reason.*
- “Бойигарӣ вақтинча, як рӯз бенӣ ҳай, пага аллакай нест” (Халқӣ)
- *Riches and honor are like floating clouds* [141;200].

Riches have wings.

➤ «**Ҳеч чиз дар дунё абадӣ нест**» [151;46].

Riches and virtue don't often keep each other company.

«Сарватдор худ ба доно хирадманд аст ва мискинон, ки дарёбанд, ӯро ҷустуҷӯ мекунанд».

A rich man is never ugly in the eye of a girl.

A rich man's foolish sayings pass for wise ones.

Rich men have no faults. [199;225]

“Аз суҳбати подшоҳ бипарҳез. Чун пунбаи нарм (ҳезуми хушк) з-оташи тез!

Шоҳон ниҳоят худписанду ҳавобаланд ва бадгумону бераҳманд, аз онҳо ҳар гоҳ сар задани нохушӣ ва мусибат табиӣ аст. Муқ. Аз подшоҳ агарчи дур бошӣ, эмин мабош!

Бигзор маоши подшоҳӣ,

К-оворагӣ оварад сипоҳӣ.

“Аз суҳбати подшоҳ бипарҳез,

Чун пунбаи хушк з-оташи тез”.

З-он отаи, агарчи нур зи нур аст,

Эмин бувад он касе, ки дур аст.

Парвона, ки нури шамъаи афрӯхт,

Чун базмнишини шамъ шуд, сӯхт. (Низомии Ганҷавӣ) [151;74].

Few rich men own their property - their property owns them.

A rich man has the world by the tail.

It's better poor and free than rich and slave [199;22].

Касе ки пул дорад, сухани аввал аз ӯст.

If a rich man steals it is a mistake; if a poor man makes a mistake he has stolen.

Концепти «қашшоқӣ» дар паремиологияи англисӣ бо хислатҳои амбивалентӣ қайд карда мешавад. Дар зарбумасалҳои тоҷикӣ маънои асли набуда, балки маънои маҷозиро ифода мекунад.

«**Нимта нон, роҳати чон**»

«Ба курнаат нигоҳ карда по дароз кун»

Better be poor and live than rich and perish.

It's better poor and free than rich and slave.

Дар кори хайр истихора нашояд.

- ***Poverty makes good fellowship.***
- ***Poverty is the mother of invention. Poverty is the mother of all arts.***
- ***Poverty and hunger have many apt pupils.***
- **“Ангушт –ангушт мабар, то ҳиқ-ҳиқ нарезӣ”.**

Подоши мардумро фирефта молу пули онро аз худ кардан ҳатман боиси як бар чанд барбод рафтани молу пули фиребанда мегардад [151;114].

Poverty is the mother of crime. Poverty gives a man strange bedfellows. Poverty makes acquainted with strange bedfellows.

“Андӯҳи дили сӯхтагон сӯхта донад”.

Сахтии азобро азобдида медонад, то азоб набинӣ, дарди азобдидаро намедонӣ.

Сӯзи дили Яъқуби ситамдида зи ман пурс,

“Андӯҳи дили сӯхтагон сӯхта донад”. (Саъдии Шерозӣ) [8;119]

- ***Old age and poverty are two heavy burdens.***
- ***Old age and poverty are wounds that can't be healed.***

“Арзон бифурӯшанд, он кӯ арзон бихарад”.

Он чизе ки бе заҳмат ба даст меояд, ба осонӣ аз даст меравад [151;120].

“Аробаи равғанкарданашуда ҳаракат намекунад” [151;121].

- ***Sloth breeds poverty.***
- ***Sloth is the mother of poverty.***
- ***Poverty consists in feeling poor.*** [199;122]
- **“Аз як чӯб ҳаме минбару дор ояд”. “Панҷ ангушт баробар нест”.**

“Амонатро нашояд хиёнат кард”.

“Амонатро хок ҳам хиёнат намекунад”.

Ту ҳастӣ з-он маҳдумам амонат,

“Нашояд кард амонатро хиёнат”. (Шоҳини Шерозӣ “Амсолу ҳикам”)
[151;367]

- *Poverty is no sin, but it's terribly inconvenient.*
- *Poverty is no disgrace.*
- *Poverty is no crime* [199;151].
- “*Дарвешии ба қаноат беҳ аз тавонгарию бебизоат*”.

Рӯдаи танг ба як нони тухӣ пур гардад,

Неъмату рӯи замин пур накунад дидаи танг. (Саъдии Шерозӣ) [151;332]

- *Poverty shows us who our friends are and who are our enemies.*

Чуноне мебинем, концепти “бойигарӣ-қашшоқӣ” дар фразеологизмҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳам алоқамандии зиёд доранд, мардум дар онҳо умумияти зиёдеро мебинанд. Ҳам сарвати бузург ва ҳам камбизоатии шадид ба далелҳои ақл гӯш надоранд. Ҳам сарват ва ҳам камбағалӣ барои одам бори вазнин, ташвишҳои калон аст.

Аз як тараф, сарват тавоно аст, аз тарафи дигар, бар он қудрат пайдо мекунад, ки соҳиби он аст, яъне он ҳам то андозае як навъ ғуломӣ аст. Сарват ба хирад монанд аст, дар баробари ин, сарвати бузург ба далелҳои ақл ношунаво аст. Сарват ва камбағалӣ ба ҳам намеояд, дар ҳоле ки фақирӣ гуноҳ, номус ва ҷиноят нест. Мо дар доираи як концепсия концептуализатсияи ба ҳамдигарро истисно мекунем: сарват сарчашмаи ҳам некӣ ва ҳам бадӣ мебошад.

Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар концептуализатсияҳои асосӣ умумияти зиёд доранд. Кӯшиши ҷустуҷӯи ҳама гуна фарқиятҳои назаррас ба он оварда мерасонад ва паремияро пайдо кардан мумкин аст, ки ин фарқиятро рад мекунад. Ба ақидаи мо, моҳияти ботинии зарбулмасал имкон намедихад, ки онҳо ба сохторҳои саҳт табдил ёбанд. Вазифаи дидактикии онҳо аз он иборат аст, ки ба доираи имконпазири ҳолатҳои ҳаётӣ ва табақои одамон мувофиқат кунанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили фразеологии концептҳои омӯхташуда ҳангоми омӯзиш тасвири лексикӣ ва идиомавии он ошкоршударо хеле пурра кардааст.

3.4. Сохторҳои когнитивии фразеологистудаи концептҳои “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ”

Агар сохтори асосии когнитивие, ки барои шарҳи концептҳои луғавӣ интиҳоб шудааст, фрейм бошад, пас барои концептҳои фразеологистуда бештар истиора мувофиқ меояд. Маълум аст, ки системаи маҷозии забон воситаи тавоноии дарки воқеият мебошад. Ба ин муҳаққиқони бисёре ишора мекунанд. Масалан, Дж. Лаккоф ва М. Чонсон ба ин назаранд, ки “равандҳои тафаккури инсон асосан маҷозӣ мебошанд” [62;127]. А.Н. Баранов дуруст таъкид мекунад, ки “Истиора тафаккурро бо номгуӣ алтернативаҳои имконпазири ҳалли вазъияти мушкил “таъмин” мекунад” [12;156].

Баъзе ҷузъҳои идиома ва паремияҳо хониши рамзиро роҳ медиҳанд. Мо рамз (символ) гуфта ҷузъҳои идиома ва паремияҳоро дар назар медорем, ки мундариҷаи онҳо маълумоти муҳими фарҳангиро ташкил дода, бо ассотсиатсияҳои тасвирӣ ва маъноии воқеии он воҳидҳои ин ҷузъро дар бар мегиранд. Ба гуфти Д.О. Доброволский, “аҳамияти фарҳангии фразеологизм ҳамон вақт меафзояд, ки дар таркибаш ҷузъи рамзӣ ҷой дошта бошад” [38;45].

Гузашта аз ин зухуротҳои концепти аз тарафи В.В. Колесов пешниҳодшуда, фреймҳо метавонанд бо мафҳум, истиораҳои когнитивӣ - бо образ муносибат дошта бошанд, рамз бошад, сохтори махсусро ифода мекунад, ки ҳанӯз ифодаи когнитивии метазабонӣ надорад ва шояд ба он зарурат ҳам набошад [52;38].

Концептҳои тоҷикии “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ” гуногунии зиёди маҷозӣ нишон намедиҳанд, дар ҳоле, ки рамзҳо дар таркибашон хеле васеъ дода шудаанд.

Маводи эмпирикӣ имконият медиҳад, ки истиораҳои зеринро чудо кунем:

(1) Бойигарӣ – ин тилло: тилло, тиллоро аз сар рехтан, пул, хона, сангҳои қиматбаҳо, чизҳои қадима, молу мулк;

(2) Бойигарӣ – ин пурӣ, фаровонӣ:

- **бурду бойшуда** (пули бурду бохтишуда дар аснои гаравбандӣ ва қимор; мисол: “Ҳарифон бо якдигар гарав мебастанд ва тамошобинон бологарав мемонданд, ки дар натиҷа маблағи бисёр бурду бой шуд”). С.Айнӣ “Ёддоштҳо” [148;144]

- **даруни касеро гург дарронидан** (серпул будан, пули бисёр доштан, пули зиёдеро ҳавоӣ сарф кардан; “Мана, маро бин, аз бахтам гардидам, дар даруни пул бозӣ карда, дар чаҳор гӯшаи шаҳр ҷоҳу ҷалол дорам”) “Хорпуштак” [148;288]

(3) Бойигарӣ - ин ҳокимият:

- **Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна** (сер аз аҳволи гурусна хабар надорад, бадавлат ҳеҷ гоҳ ғами камбағалро намехӯрад:

“-Рӯз қариб пешин шуд, ҳанӯз аз ин зиндонбони худобехабар хабаре нест,- гуфт яке. Дигаре гуфт: -Рафта дарро задан даркор аст, вагарна вай кай ки худаи хоҳад, ҳамон вақт меояд аз гушина мондани ману ту чӣ парво дорад? “Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна” гуфтаанд) (С.Айнӣ “Дохунда”) [148;501]

- **Мурғи давлат ба сари касе нишастан** (ҳукмрон шудан, тавоноӣ давлатдор шудан, бахту толеи касе шукуфтан, ниҳоят хушбахт будан, “Мо чаро ба торочқунандаи худ ёрӣ диҳем? -Дузд ҳам бошад, -бой гуфт,-ҳоло мурғи давлат ба сари вай нишааст). (С.Айнӣ “Дохунда”) [148;661]

- **Мурғи давлат аз сари касе нарида рафтан** (ҳукмронӣ, давлат, молу мулк, бахту толеъ аз дасти касе рафтан, “Мурғи давлат аз сари домullo бебозгаишти нарида рафт”) (Р.Ҷалил “Ҳикояҳо”) [148;660]

(4) Бойигарӣ – ин ҳаракат:

- **Набурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад** (то меҳнат накунӣ, роҳат намебинӣ, бе меҳнат роҳат нест, “Онҳо худ медонанд, ки бе меҳнат роҳат нест ва “набурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад”). А.Деҳотӣ “Гвардиячиёни меҳнат” (Роҳи пуришараф) [148;676]
- **Нони касе равғанин шудан** (кори касе пеш рафтани; зиндагии нағз ба сар бурдан; имконияти даромадҳои ғайриқонунӣ муҳайё шудан, “-Марҳамати ҳамон Ҳамидов буд, ки Ашӯров бухгалтер шуда, нонаш равғанин шуда монд-дия”) (“Тоҷикистони советӣ”) [148;722]
- **Пайдову пасандоз кардан** (ёфта захира кардан, “Агар ту ҳам пайдову пасандоз карда тавонӣ, чизеро ки хоҳӣ, мехӯрӣ”. (С.Айнӣ “Ғуломон”) [148;800]

(5) Агар амсилаҳои маҷозии додашуда ба матни васеътари когнитивӣ имтидод карда шаванд, метавон гуфт, ки истиораҳои (1) ва (2) ҳолатҳои хусусии истиораи концептуалии васеътари - бойигарӣ – ин захира мебошанд. Дар навбати худ, истиораи (3) бо назардошти тамоюли умумифарҳангии фазой сохта шудааст: боло – ин хуб, поён-ин бад (тибқи Дж. Лакофф). Ҳамин тариқ, дар умум концептуализатсияи “бойигарӣ”-ро метавон ба ду истиораи васеъ (1) модда (захира) ва (2) фазо коҳиш дод. Идиома ва паремияҳои, ки концепти тоҷикии “бойигарӣ”-ро ифода мекунанд, дар таркиби худ ҷузъҳои доранд, ки имконият медиҳанд рамзҳои 4 гурӯҳ ҷудо карда шаванд:

Одамон:

Пул: сомонӣ, доллар, миллионҳо (ҳазорҳо)

Хӯрок: нон, шир, равған, гӯшт, қоқ.

Ашӯ: хона, мошин.

Концепти тоҷикии “қашшоқӣ” бо амсилаҳои маҷозии зерин ифода шудааст:

(1) *Қашшоқӣ–ин гуруснагӣ:* гурусна будан ва хунук хӯрдан, гурусна ва сард, бо нону об рӯз гузаронидан (аз як бурда то бурдаи дигар, аз як луқмаи

қоқ то луқмаи дигар), фақат аз ҳаво ғизо гирифта, шикаму миёро маҳкам бастан; шикам (шикамҳо) ба дарун кашида шуданд, рӯдаҳо аз гуруснагӣ ба якдигар хабар медиҳанд (қур-қур мекунанд), фақат нону об хӯрдан, панҷаро макидан.

(2) Қашшоқӣ–ин холигӣ (холӣ будан): кисаҳои холӣ (даруни киса шамол мезада), чизе гирифта намешавад, миёни осмону замин, дар кӯча, на хонаю на дар, на қошуқу на табақ, на бому на девор, на хасу, на хошок.

(3) Қашшоқӣ–ин нуқтаи насттарин: ба тунуқоба мондан (зору нотавон шудан); дар хатти экватор нишастан; зери об рафта, ғарқ шудан (ба душвории саҳт дучор шудан); мисли харчанг ба тунуқоба мондан (дар ҳолати ниҳоят мушкул), дар тағи девор мурда мондан; дар ба дар гадоӣ кардан.

(4) Қашшоқӣ–ин набудани сару либос, луч: луч ба мисли кӯдаки навзод, мисли лочин луч, лучу пойлуч, бе эзор, бараҳнаю ҷулҳундиш, бараҳна; луб луч намудан, ғорат кардан; луб луч мондан; бо дасти хушк; лучу урён, бараҳна; луб луч, урён кардан.

Истиораҳои (1), (2) ва (4) маҷози умумифарҳангии захира ва истиораи (3) маҷози фазоиро ифода мекунанд.

Теъдоди ками идиомаҳои бар асоси ин истиораро метавон аз ҷумла бо он шарҳ дод, ки умуман, арзёбӣ гӯе ки дар дигар ибораҳои ифодакунандаи ин ё он концепт ҳал шудааст, дар идиомаҳои асосашон истиораи муҳолиф аст, он дар намуди тамаркуз (ҷамъ) пешниҳод шудааст.

Ҷузъҳои рамзии идиома ва паремияҳо дер оварда мешавад:

Одамон:

Пул: нимтинӣ, пули пучак, як тин, чоряки тин, пули сиёҳ

Хӯрок: нон, об, коҳреза, лӯбиё.

Ашӯҳо: либоси ямоқ – ямоқ, халта.

Дар забони англисӣ концепти “бойгарӣ” аз амсилаҳои маҷозии зерин ибтидо мегирад:

- (1) *Бойигарӯ – ин тилло: the golden calf, strike gold, a gold mine, mint gold, money bag, coin it (in), coinly cove, the goose that laid (lays), the golden eggs, be in the money, chief money, coin (mint) money, have money to burn, lovely money, make money, marry money, spin money, turn (wind) the (honest) penny.*
- (2) *Бойигарӯ - ин хӯрок (бисёр), фаровонӣ: a butter-and-egg man, have one's cake baked, have one's bread buttered for life, have one's bread buttered on both sides, be in chips, live (be) in clover (like pigs in clover), rich as cream, crack a tidy crust, cut up well (fat), a sugar daddy, the fat of the land, get of on smth., in the gravy, grease a fat sow (pig), have (got) jam on it, have plenty to stiron, the gravy train, shake the padoga-tree, feed at the public through, the rich glutton, flesh-pots of Egypt.*
- (3) *Бойигарӯ - ин ҳаракат: push one's fortune, strike gold, fill one's pipe, spin money, shake the padoga-tree, turn (wind) the honest penny, pile up the rocks, make it, mint (coin) gold, live like a fighting cock, be in stirrups*
- (4) *Бойигарӯ - ин анбор (зарф), контейнер: a money bag, the flesh-pots of Egypt, be in pocket, a deep pocket, a big (fat, heavy, long, well-lined) purse, fortunatus's purse, live at rack (hack) and manger.*
- (5) *Бойигарӯ- ин мавқеи ҳукмфармо (бартаридошта): the (upper) four hundred, live like a lord (king, prince), up in the stirrups, above water, the upper ten (thousand), the upper crust.*

Ҷузъҳои рамзии идиома ва паремияҳо дер оварда мешавад:

Одамон : the Bishop of Chester, Jew, Jack, Lord, Prince, Philip of Macedon, Croesus.

Хӯрок : cream, gravy, fat, butter, egg, cake, sugar.

Пул: dollar, coin.

Ашӯҳо: velvet, silk stocking.

Қобили тазаккур аст, ки дар забони англисӣ рамзикунонии фардӣ ва ҷузъиёти “гастрономӣ”-и нишонаҳои бойигарӣ васеътар муаррифӣ шудааст.

Амсилаҳои маҷозие, ки концепти “қашшоқӣ” аз он ибтидо мегирад, дар забони англисӣ:

- (1) *Қашшоқӣ* ин гуруснагӣ, бенулӣ: *not a bean, tighten (pull in, draw in) one's belt, near (close) to the bone, on the bone, a bag of bones, skin and bone, take the bread out of smb's mouth, be on the cold in hand, carry off meat from the graves, to lick paint off the fence.*
- (2) *Қашшоқӣ* ин фазо (ноён): *be at the ebb (at a low ebb), on the low gag, be born in the gutter, die (end) in the gutter, go to the devil (to dickens, hell), be on the hog, to be at low-water mark, run aground in the soup, up the spout, be up on a stump, down to the wire, be behind hand in the world, come (go) down in the world.*
- (3) *Қашшоқӣ* ин деструксия, колланс (сакта): *die in the ditch, done to the wide, go down to the drain, lame duck, go bust (smash), go to smash, wrack and ruin, run aground, make spoil of smb., up the spout, go up the spout, shut up shopwindows.*
- (4) *Қашшоқӣ* ин холӣ будан, бенулӣ: *not (to have) a penny (a sixpence, a cross), to bless oneself with, down and out, not to have a dime, leave smb. As bare of money as an ape, not a penny, purse penniless, be purse sick and lack a physician, an empty (cold) purse.*

Дар ин пораи тасвири забонӣ фарқияти басо муҳим аз пораи русии мувофиқ ҳамчунин ба назар мерасад: мавҷудияти амсилаи “ДЕСТРУКСИЯ”.

Рамзҳои “қашшоқӣ” дар идиома ва паремияҳо:

Одамон: Job, Lazaress, Jim Grow.

Хӯрок: ___ bread.

Пул: penny, dime, cent, sixpence.

Ашӯҳо: empty purse.

3.5. Ҷараёни инкишофи концептҳои таҳқиқшаванда дар забони тоҷикӣ дар охири асри XX

Тавре дар боло зикр гардид, самти забоншиносии когнитивӣ дар забони тоҷикӣ айни замон аз ҷониби гурӯҳи муҳаққиқон таҳти роҳбарии илмии профессор Д. Искандарова мавриди таҳқиқ қарор дорад.

То имрӯз масъалаҳои сершумори забоншиносии когнитивӣ дар самти коркарди концептҳои гуногун: тақдир, нон, хушбахтӣ, бойигарӣ, дил, дурӯғ, хиёнат, хӯрок ва ғ. дар асоси муқоисаи маводи забонҳои тоҷикӣ, русӣ, хитой, франсавӣ ва дигарон омӯхта мешаванд.

Таҳқиқотҳо ба чунин мавзӯҳои муҳим, ба монанди менталитет, шахсияти забонӣ (аз ҷумла дузабонӣ), ғояҳои арзишӣ, стереотипҳо ва ғ. дахл доранд. Саривақтии ин гуна тадқиқот ба тамоюли муосири ҳамгирӣ вобаста аст, ки асосан зарурати истифодаи маълумотҳо оид ба равандҳои когнитивӣ дар омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти дискурсивӣ, психо-, этно- ва сотсиолингвистика ташкил медиҳад.

Дар луғатбандии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, албатта, тағйиротҳои муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва арзёбии муносибатҳои дигар инъикос наёфта наметавонистанд.

Барои таҳқиқи хусусиятҳои динамикии концептҳо “Луғати фразеологии забони муосири тоҷикӣ”-и М. Фозилов маводи хуб медиҳад. Равандҳои динамикии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро аз рӯи маводҳои адабиёти бадеии тоҷик ва луғати фразеологии А.В.Кунин баррасӣ мекунем.

**Воҳидҳои фразеологие, ки концепти “бойигарӣ”-ро ифода мекунанд
Равандҳои динамикии концепти “бойигарӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва
англисӣ**

	Воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ	Воҳидҳои фразеологии забони англисӣ
1.	Аввал бубин ҷои худ, баъд бимон пой худ. Кореро бо андеша ва доништа кардан, бо мулоҳиза ба коре шурӯ намудан, бо эҳтиёт рафтор кардан. Акнун замонаҳо охир шуда, мардум ба ин маъниҳо эътибор	444. every shoe fits not every foot- ҳар як пойафзол ба ҳар як пой мувофиқат намекунад. (зарбумасал)

	<p>надода монданд, ки мегӯянд: “Аввал бубин ҷои худ, баъд бимон пои худ”. Р.Ҷалил “Шӯроб” с.3</p>	
2.	<p>Аз анбори ҳолӣ сад ман шолӣ -аз анбори ҳолӣ ба ман сад шолӣ инъом доданду сарамро гардонда духтарамро никоҳ карда гирифтанд. С.Улуғзода “Диёри навобод” -домодшаванда, ки ҳарчанд “аз анбори ҳолӣ сад ман шолӣ” набошад ҳам, ба духтар берун аз имконияти худ “ биҳишти рӯи заминро” ваъда карда буд.... Р.Ҷалил “Ҳикояҳо” с. 25</p>	<p>16.her face is her fortune – чеҳраи вай сарвати вай аст. If a man is hoping to get a dowry with Belinda, he will be sadly mistaken: her face is her fortune. (DEI) Агар мард умедвор бошад, ки Барои Белинда маҳр мегирад, вай бераҳмона хато мекунад: чеҳраи вай сарвати вай аст. (DEI)</p>
3.	<p>Аз (бо) арақи ҷабин ёфта Чизеро дар натиҷаи меҳнат ба даст даровардан, дар сояи меҳнати ҳалол ёфта, бо азобу машаққат пайдо намудан. Бар замми ҳамаи ин фиребҳо худро шайх метарошанд, гӯё як бурда нон аз арақи ҷабин ёфта чизе аз касе тамаъ надошта бошанд. “Маориф ва маданият” саҳ.30</p>	<p>1060. no cross, no crown- на салиб ва на тоҷ, бе душворӣ мева нест, бе душворӣ шумо моҳиро аз ҳавз берун намебаред. I know it is hard work; but you want to win that prize and we all know the saying, “no cross no crown”. Ман медонам, ки ин кори душвор аст, аммо шумо мехоҳед ин ҷоизаро ба даст оред ва ҳамаи мо мақоли "бе салиб тоҷ нест" - ро медонем. (с.186)</p>
4.	<p>Дар байни мардум сар бардошта гаштан Аз касе забонкӯтоӣ надошта, сарбаланд, бообрӯ гаштан. Ман дар байни мардуми ин ҷо сар бардошта гашта наметавонам, модарат ва укаҳоятро гирифта ба ягон тараф кӯчида меравам.... Сотим Улуғзода “Навобод”. 2. Боз аз ўҳдааш набаромада, шарманда шуда, дар байни мардум сар бардошта гашта натавонӣ, чӣ мешавад? “Газетаи мардумон” саҳ.60</p>	<p>96. a made man- шахсе, ки ояндааш таъмин аст, мавқеи устувор дар ҷомеа And don't bother your head about losing your job. You're a made man now. I'll see to that. Ва дар фикри аз даст додани кор сари худро накашед. Акнун шумо марди муваффақ ҳастед. Ман ба ин ғамхорӣ мекунам. (J.B.Priestly, Wonder Hero, ch.II) Lovelock is a made man since that speech he made as Prosecuting Counsel at the Assizes. Лавлок пас аз суханронии ў ҳамчун айбдоркунанда дар маҷлисҳои судӣ шахси муваффақ шуд. (DEI) (481 с.)</p>
5.	<p>Бе дарди саре нишаста будам, пул (зар) додаму дарди сар харидам Ниг.Пул дода дарди сар харидам. Лаънат ба он бузаки миқморук.... Бе дарди саре нишаста будам, пул додаму дарди сар харидам. Биллои азим ки ин дафъа ёфт шавад, садқаи сар гӯён кушта мехураму ҷонама</p>	

	<p>халом мекунам. (С.Улуғзода “Калтакдорони сурх”) Бе дарди саре нишаста будам, зар додаму дарди сар харидам гуфтагӣ барин як гапи беҳударо гуфтаму сарамро ба боло мондам. (М.Миршакар “Сухбати натиҷанок”) саҳ.90</p>	<p>977. all covet, all lose- бисёр орзу кардан, некиро надидан (зарбумасал) (с.183)</p>
6.	<p>Беш аз беш Зиёдтар, бештар, рӯз ба рӯз зиёдтар. Аз ин сабаб ба ободонӣ ва марказият додани қувваҳои адабӣ, илмӣ беш аз беш кӯшиш менамояд. А.Мирзоев “Биной” саҳ.107</p>	<p>266. roll in wealth- дар тилло оббозӣ кардан Could she not realize that it cost money to keep a servant? Did she think he was rolling in wealth? Оё вай намефаҳмад, ки нигоҳдории хизматгор пул аст? Оё вай фикр мекард, ки ӯ дар сарват оббозӣ мекунад? (A. J. Cronin, Hatter’s Castle, book II, ch.II) (с.811)</p>
7.	<p>Бурд кардан фоида ба даст овардан, кори худро пеш бурдан. Ака гӯед, ука гӯед, як навъ карда кори худатонро пеш бурдан гиред: ана дар ҳамин вақт бурд мекунад.... С.Айнӣ “Дохунда” саҳ.144</p>	<p>608. coin (mint money) – зуд сарватманд шудан, пул кор кардан, бо тилло оббозӣ кардан -In the words of his friends... he was coining money. - Ба гуфтаи дӯстонаш... ӯ пул кор мекард. (M. Braddon, Cloven Foot, ch.XIV) -I wouldn’t want anybody who knew me, or anybody who appreciated my work, to see some of the shows I’ve been in. But this was good. With any luck, we could have coined money with it. - Ман намехостам касе, ки маро мешиносад е касе, ки кори маро қадр мекунад, баъзе намоишҳоеро, ки ман дар он иштирок кардам, бубинад. Аммо ин хуб буд. Агар бахти мо бошад, мо метавонем аз он пул кор кунем. (J.B. Priestly. ‘The Good Companions’, book II, ch.I) (с.511)</p>
8.	<p>Бурду бойшуда Пули бурду бохтшуда дар аснои гаравбандӣ ва қимор. Ҳарифон бо якдигар гарав мебастанд ва тамошобинон бологарав мемонданд, ки дар натиҷа маблағи бисёр бурду бой шуд. С.Айнӣ “Ёддоштҳо” қ.1 саҳ.144</p>	<p>976. be born with a silver spoon in one’s mouth- бо қошуқи нуқра дар даҳон таваллуд шудан Fler was born with a silver spoon in her mouth; she thinks she can do what she likes. Флер бо қошуқи нуқра дар даҳон таваллуд шудааст; вай фикр мекунад, ки ҳар коре, ки ба ӯ маъқул</p>
9.	<p>Гови касе гӯсола зоидан Бахт ба касе рӯ овардан, аз чизе хурсанд будан. -Ҳамон рӯз говашон гӯсола зоида будааст-мӣ, ба ман дилаш сӯхта ва бо раҳму шафқат сар чунбонда гуфт..... П.Толис “Тобистон” саҳ.228</p>	<p>976. be born with a silver spoon in one’s mouth- бо қошуқи нуқра дар даҳон таваллуд шудан Fler was born with a silver spoon in her mouth; she thinks she can do what she likes. Флер бо қошуқи нуқра дар даҳон таваллуд шудааст; вай фикр мекунад, ки ҳар коре, ки ба ӯ маъқул</p>

		аст, карда метавонад. (J. Galsworthy, 'The Silver Spoon', part I, ch.IX) (с.708)
10.	<p>Даруни касеро гург дарронидан 1. Серпул будан, пули бисёр доштан, 2. Пули зиёдеро ҳавой сарф кардан. 1. Ба ман пул писанд не... Дар даруни пул бозӣ мекунам. “Газетаи муаллимон” 2. Мана, маро бин, аз бахтам гардидам, дар даруни пул бозӣ карда, дар чаҳор гӯшаи шаҳр ҷоҳу ҷалол дорам. “Хорпуштак” саҳ. 288</p>	<p>28. have (got) jam on it- дар сарват зиндагӣ кардан, муваффақ шудан</p> <p>He is always complaining about the difficulty and hardship of his lot, but compared with most of us he's got jam on it. Вай ҳамеша аз мушкилот ва мусибатҳои сарнавишти худ шикоят мекунад, аммо дар муқоиса бо аксарияти мо, ӯ муваффақ аст. (с.411)</p>
11.	<p>Дастӣ ёрӣ додан Ба касе ёрӣ додан, кӯмак расонидан, мададгӯрӣ кардан. Ҳар ду ҳам барои зер кардани ҳаракати озодхоҳии меҳнаткашон заҳру ханҷару ҷубаи дорро дарег намедоранд. Ҳар ду ҳам дар ин роҳ ва дар ин мазҳаб ба ҳам дастӣ ёрӣ медиҳанд..... Ҷ. Икромӣ “Духтари оташ” саҳ. 308</p>	-
12.	<p>Чизе ба даст омадан Ҳосил шудан, ба вучуд омадан. 1. Колхозии шумо колхозии пахтакор аст, боигарии он асосан аз пахта ба даст меояд. С. Улуғзода “Навобод” 2. Муваффақият худ аз худ ба даст намеояд. “Тоҷикистони советӣ” саҳ. 316</p>	<p>232. the idle rich – сарватмандони бекор For I personally charge that there is now existing an absolutely fiendish conspiracy on the part of the money-masters of the world- the great bankers, their industrialists, and the idle and pampered rich* whom they have set up as a dominant class above the miserable many- to enslave those miserable many everywhere and keep them so enslaved. Зеро ман шахсан баҳс мекунам, ки дар айни замон аз ҷониби соҳибони пулҳои ҷаҳонӣ - бонкдорони бузург, саноатчиени онҳо ва сарватмандони бекор ва хаста, ки онҳо бар бисере аз бадбахтонашон дараҷаи бартаридошта гузоштаанд, як тавтиаи комилан иблис вучуд дорад, то ин бадбахтонро дар ҳама ҷо ғулом кунанд ва онҳоро дар чунин ғуломӣ нигоҳ доранд. (Th. Dreiser, “ War and America) (с. 630)</p>
13.	<p>Дасткушод шудан Боҳиммат, сахӣ, ҷавонмард шудан</p>	-

	<p>-Иштиҳо карнай, рафиқ комиссар, хусусан дар вақти бекорӣ. Старшина бошад, ҳеч не ки дасткушод шавад. Ҷ.Икромӣ “Қаҳрамони канори Днепр” сах.327</p>	
14.	<p>- Дастурхон кушода доштан Меҳмоннавоз будан, имконияти меҳмондорӣ доштан. Азбаски бойбача буд, дастурхони кушодае дошт, баъзе шоирон ва мусиқанавозон ба он ҷо омада мерафтанд. С.Айнӣ “Мухтасар тарцимаи ҳоли худам” сах.329</p>	<p>741. friends may meet, but mountains never greet- кӯҳ бо кӯҳ якҷоя намешавад ва одам бо одам ҳамеша якҷоя мешавад (с.300)</p>
15.	<p>Дег ҳам равған шуд, чумча ҳам Дар мавриде гуфта мешавад, ки касе ба серию пури расида бошад. Хазиначӣ: “ хуш, тақсир” гуён аз пеши подшоҳ ба ромада рафту баъд аз фурсате як халтаи пури сарба мӯҳрро оварда ба Афандӣ дод. Афандӣ шодону шукуфон халтаро бардошта тозон-тозон ба хонаи худ рафт ва ба занаш гуфт: -Акнун дег ҳам равған шуд, чумча ҳам, баъд аз ин агар меҳоҳӣ, ҳар рӯз даҳ ранг либос пӯш, даҳ хел ӯсмаву сурма, сафедиву сурхӣ мол, ҳар рӯз даҳ бор ҳаммом рав, ман ба ту пул медиҳам. “Афсонаҳои халқи тоҷик” сах.349</p> <p>Ба кӯрпа (ҷогаҳ) нигоҳ карда пой дароз кардан Имконият, шароитро ба ҳисоб гирифта ба коре шурӯъ намудан, бо фикру мулоҳиза кор кардан. 1.-Мову шумо,-гуфт ӯ, чин бар ҷабин кашида,- бояд ба кӯрпаамон нигоҳ карда пой дароз кунем. Бе туфлии амиркон ҳам зиндагонӣ кардан мумкин. Р. Амонов “Зиндагӣ”(Шарҳи сурх) сах.582</p>	<p>310. a bed of down зиндагии ором, зиндагии биҳиштӣ, на зиндагӣ, балки бофароғат</p> <p>It was too much like a bed of down. Jennie was too worshipful. Ин ба зиндагии бофароғат хеле монанд буд. Ҷенни хеле боэҳтиром буд. (Th. Dreisel ‘Jennie Gerhardt’, ch. XXXI)</p> <p>315. early to bed and early to rise makes a man healthy, wealthy and wise- барвақт хоб рафтан ва барвақт бархостан одамро солим, сарватманд ва оқил мегардонад.</p> <p>She waited patiently till I was composed, and declaring that she too, was tired, she quoted. Early to bed, early to rise, makes us all healthy ,wealthy and wise.</p> <p>Вай пурсаброна интизор шуд, ки ман ором шавам ва изҳор дошт, ки ӯ низ хаста шудааст, иқтибос овард. Барвақт хоб рафтан, барвақт хестан ҳамаи моро солим, сарватманд ва оқил месозад. (A.J. Cronin, ‘The Green Years’, book I, ch.4) (с.73)</p>

16.	<p>Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна</p> <p>Сер аз аҳволи гурусна хабар надорад, бадавлат ҳеҷ гоҳ ғами камбағалро намехӯрад.</p> <p>-Рӯз қариб пешин шуд, ҳанӯз аз ин зиндонбонӣ худобехабар хабаре нест,- гуфт яке.</p> <p>Дигаре гуфт:</p> <p>-Рафта дарро задан даркор аст, вагарна вай кай ки худааш хоҳад, ҳамон вақт меояд аз гушна мондани ману ту чӣ парво дорад?</p> <p>“Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна” гуфтаанд.</p> <p>С.Айнӣ “Дохунда” сах.501</p>	<p>232. the idle rich – сарватмандони бекор</p> <p>For I personally charge that there is now existing an absolutely fiendish conspiracy on the part of the money-masters of the world- the great bankers, their industrialists, and the idle and pampered rich* whom they have set up as a dominant class above the miserable many- to enslave those miserable many everywhere and keep them so enslaved.</p> <p>Зеро ман шахсан баҳс мекунам, ки дар айни замон аз ҷониби соҳибони пулҳои ҷаҳонӣ - бонкдорони бузург, саноатчиени онҳо ва сарватмандони бекор ва хаста, ки онҳо бар бисере аз бадбахтонашон дараҷаи бартаридошта гузоштаанд, як тавтиаи комилан иблис вучуд дорад, то ин бадбахтонро дар ҳама ҷо ғулом кунанд ва онҳоро дар чунин ғуломӣ нигоҳ доранд. (Th. Dreiser, “ War and America) (с. 630)</p>
17.	<p>Кори касе (ба) болои (рӯи) равған (будан)</p> <p>Нағз пеш рафтан, равнақ ёфттан, омад кардан, фоидаманд будани кори касе, даромадҳои ғайриқонунӣ доштан.</p> <p>1. –Агар тирамоҳ хуб ояд, имсол кордамон ҳатман болои равған аст!</p> <p>“Тоҷикистони советӣ”</p> <p>Дидаанд, ки тафтишчиён одамони худианд корашон омад мекунаду кордашон ҳам болои равған аст, ин дафъа даст ба моли колхозчиёни кирмакпарвар андохтанд.</p> <p>“Хорпуштак” сах. 566</p>	<p>562. be (live) in clover – бо шукӯҳ зиндагӣ кардан,шоду хуррам, гул -гул шукуфтан, мисли панир дар равған ғелидан</p> <p>The firm was at once as busy as a bee-hive on “easy street”, again, as the expression went, in clover”. Ширкат фавран ба мисли занбӯри асал дар "кӯҷаи осон" зинда шуд, боз ҳам, тавре ки мегӯянд, "гул -гул шукуфтааст” (Th.Dreiser, ‘Twelve Men’, ‘My brother Paul” (с.156)</p>
18.	<p>Мурғи давлат аз сари касе парида рафтан</p> <p>Ҳукмронӣ, давлат, молу мулк, бахту толеъ аз дасти касе рафтан.</p> <p>Мурғи давлат аз сари домулло бебозгашт парида рафт.</p> <p>Р.Ҷалил “Ҳикояҳо” сах.660</p>	<p>1160. cut up well - пас аз марг сарвати калон гузоштан</p> <p>The old banker died....and “cut up” prodigiously well. Соҳиби банк аз олам гузашт....ва пас аз марг сарвати калон гузошт. (W. Thackeray, ‘The Book of Snobs’, ch. VII) (с.193)</p>
19.	<p>Мурғи давлат ба сари касе нишастан</p> <p>1. Ҳукмрон шудан, тавоноӣ доштан, 2. Бахту толеи касе шукуфтан, ниҳоят хушбахт будан.</p>	<p>686. the devil’s own luck- бахти аҷиб</p> <p>As it chanced by a stroke of the devil’s own luck we pumped a shell into her just abaft the conning tower after she rose and before she could get her gun trained on us. Бо иродаи бахти аҷиб, мо пас</p>

	<p>1.- Мо чаро ба тороҷқунандаи худ ёрӣ диҳем? -Дузд ҳам бошад, -бой гуфт, -ҳоло мурғи давлат ба сари вай нишастааст. С.Айнӣ “Дохунда” саҳ.661</p>	<p>аз бархостан ва пеш аз он ки ӯ силоҳи худро ба мо нишон диҳад, тирро дар паси буриши ҷангӣ ба он партофтем. (F.W. Crofts, Inspector French and the Cheyne Mystery, ch. XI) (с.473)</p>
20.	<p>Чизе насиби касе будан Расидан, ба даст даромадан; омодаву фароҳам шудан, муяссар гардидан. Ба сари ин кӯҳ давида баромадан насиби он касон буд, ки дар ин ҷо зоида ва дар ин ҷо калон шуда бошанд. С.Айнӣ “Дохунда” саҳ.695</p>	<p>96. a made man -шахсе, ки ояндаи таъмин дорад, мавқеи устувор дар ҷомеа And don't bother your head about losing your job. You're a made man now. I'll see to that. Ва дар фикри аз даст додани кор сари худро нақашед. Акнун шумо марди муваффақ ҳастед. Ман ба ин ғамхорӣ мекунам. (J.B.Priestly, 'Wonder Hero', ch. II) (с.481)</p>
21.	<p>Нони касе равғанин шудан 1.кори касе пеш рафтанин; зиндагии нағз ба сар бурдан; 2. Имконияти даромадҳои ғайриқонунӣ муҳайё шудан. -марҳамати ҳамон Ҳамидов буд,ки Ашӯров бухгалтер шуда, нонаш равғанин шуда монд-дия. “Тоҷикистони советӣ” саҳ.722</p>	<p>934. have one's bread buttered on both sides- как сыр в масле кататься, - чӣ тавр панир дар равған меғелад. (с.107)</p>
22.	<p>Об ба сой мегардаду пул ба бой Пул пулро меёбад, пулдор пул меёбад. Ин дунё бечоракушу бойпарвар аст! “Об ба сой мегардаду пул ба бой”, - гуфтааст кадом маҳмаддоно. Р.Ҷалил “Шӯроб” саҳ.742</p>	<p>436. like begets like- ӯ худро меҷӯяд, худро ба худ мекашад, моҳигир моҳигирро аз дур мебинад How could I help it? Like will to like- the boy would come- the girl would see him. Чӣ тавр ман метавонам ёрӣ расонам? Ба ин монанд писарбача маъқул мешавад духтар меояд, ӯро мебинад. (W.Scott, Peveril of the Peak, ch. 14) (с.458)</p>
23.	<p>Пайдову пасандоз Даромад; захира Ман нимаи пайдову пасандози худамро ҳамеша ба хайру саховат сарф мекунам.... С.Айнӣ “Ғулмон” саҳ.800</p>	<p>16. have one's cake baked- доштани маблағ, сарват, зиндагӣ дар фаровонӣ A Wilsden woman vowed that no man should have her daughter as a wife who hadn't his cake baked. Зани Вилсден қасам хӯрд, ки ҳеҷ марди сарват надошта набояд духтарашро ба занӣ гирад. (The Leeds Mercury, Jan. 30, 1892) (с.120)</p>
24.	<p>Пайдову пасандоз кардан Ёфта захира кардан.</p>	<p>325. pile up the rocks- пул кор кардан</p>

	<p>Агар ту ҳам пайдову пасандоз карда тавонӣ, чизеро ки хоҳӣ, мехӯрӣ. С.Айнӣ “Ғулумон” сах.800</p>	<p>What’s the matter with the old man’s piling up the rocks. Don’t want to be disturbed I guess. Чӣ шуд, ки пирамард пулҳоро ҷамъ мекунад? Шояд онҳо намехоҳанд, ки ба ташвиш оянд. (R. Kipling, Captains Courageous, ch. I) (с.638)</p>
25.	<p>Пасандоз намудан (кардан) Захира намудан, барои рӯзи муҳтоҷи пул ё чизеро эҳтиёт карда мондан. -Пули ман пасандозкардаро ҳам ба ҳисоб гир..... “Маориф ва маданият” сах. 813</p>	<p>627. money is a good servant, but a bad master – одам бояд пулро ихтиёрдорӣ кунад, на пул шахсро. Here, you know, money makes the man, as the vulgar proverb has it. Дар ин ҷо, шумо медонед, пул шахсро тавре месозад, ки зарбулмасали дағалона мегӯяд. (E.Bulwer-Lytton, Pelham, ch. 35) (с.512)</p>
26.	<p>Пули бедардимиён Пули ғайримеҳнатӣ, пули муфт. Ба ҳамин тариқ ӯ ҳар рӯз аз фурӯхтани намак садҳо сӯм пули бедардимиён ба даст оварда, қисаи худро пур мекунад, вале ин корро касе тафтиш наменаояд. “Тоҷикистони советӣ” сах. 860</p>	<p>786. muck and money go together- сарват бо роҳи ростқавлӣ ба даст намеояд (с.520)</p>
27.	<p>Пулмаст шудан Аз серпулӣ худро гум кардан, аз серпулӣ рафторҳои ношоам кардан. Ин ҷавони наврас монанди ақою падараш пулмаст шуда, ба арақнӯшӣ сар кард. “Маориф ва маданият” сах.864</p>	<p>978. the cow knows not her tail is worth until she has lost it.- гов думро то гум кардани он қадр намекунад. Он чизе ки мо дорем, нигоҳ намедорем пас аз даст дода гиря мекунем. (с.183)</p>
28.	<p>Пулёбу чизёб шудан Аз ӯҳдаи ёфтани пулу чиз баромадан, меҳнат карда пулу чиз меёфтагӣ шудан. Модарам ҳам акнун аз ман розӣ буд, “бачаякам пулёбу чизёб шудааст” мегуфт..... П. Толис “Тобистон” сах.864</p>	<p>547. every oak has been an acorn- аз каме бисёр Many great men were once poor, unimportant boys. Great oaks from little acorns grow. Бисёр одамони бузург замоне писарони камбағал ва муҳим набуданд. Аз хурд калон мерӯяд. (DAI)</p>
29.	<p>Рӯзи касе ба подшоҳӣ гузаштан Бо серию пурӣ ҳаёт гузаронидан, ба ҳеч чиз муҳтоҷ набудан. Ту чунин зӯрманд мебошӣ, ки ба ҳар касбу кор ки даст занӣ, рӯзат ба подшоҳӣ мегузарад. С.Айнӣ “Ёддоштҳо” қ.2 сах.913 2. Бо ҳамин кор рӯзам ва рӯзи хонаводаам ба подшоҳӣ мегузарад.</p>	<p>706. swim in luxury-дар серию пурӣ ғўтидан</p>

	С.Айнӣ “Ёддоштҳо” ҷ.1 саҳ.913	
30.	<p>Серию пурӣ фаровонӣ, бисёрӣ -Сахтиҳое, ки мо дар ин ҷо бе шумо кашидем, ба машаққатҳои шумоён дар ҷанг аз сар гузаронидагӣ нӯги остин намешавад,-гуфт Ҳалима,-рост, зиндагонӣ пеш аз ҷанг барин серию пурӣ набуд. Р.Ҷалил “Ҳикояҳо” саҳ. 98</p>	<p>49. a king’s ransom -маблағи калон, миллион, кӯҳҳои тиллоӣthis afternoon we’ll have something in our insides to make us warm, if it cost a king’s ransom. ...нимаи дуҷоми имрӯз мо дар дохили мо чизе хоҷем дошт, ки моро гарм мекунад, ҳатто агар он ба маблағи калон бошад. (Th. Hardy, ‘Life’s Little Ironies’, Absent-Mindedness in a Parish Choir) -While I was in the cab, I took out my wallet and sort of counted my money. I don’t remember exactly what I had left but it was no fortune or anything I’d spent a a king’s ransom in about two lously weeks. - Вақте ки ман дар таксӣ будам, ҳамёнамро гирифтам ва пуламро ҳисоб кардам. Ман аниқ дар ёд надорам, ки ман чӣ мондаам, аммо ин ҳолат ё чизе набуд, ман тақрибан дар ду ҳафтаи даҳшатнок маблағи калон сарф кардам. (J.Salinger, ‘The Catcher in the Rye’, ch.XV)</p>
31.	<p>Ванг-ванг сарф қадан-бе ҳисоб сарф қардани пулу мол: Ғаффор-и ға-ға пул-а йофта ванг-ванг сарф қад-у акун ҷо қадан-а-ша надониста гаштас. Саҳ.54</p>	<p>13. (live) at rack and manger- ҳаёти осудагӣ ба сар бурдан, чӣ тавр панир дар равған меғелад As through a glass darkly, we with our qwn eyes...discern at most: a blustering, dissipated human figure...tearing out the bowels of St.Edmundsbury Convent.. in the most ruinous way, by living at rack and manger there. Мисли шишаи торик, мо чашмони абрноки худро дорем... мо аз ҳама бештар фарқ мекунем: симои пуртазоди инсонӣ... даруни монастири Санкт Эдмундсбериро мешиканад... ба таври харобиовартарин, дар он ҷо дар дуд ва дар ҳаёти осудагӣ зиндагӣ қардан. (Th.Carlyle, Past and Present, book II, ch.I) (с.616)</p>
32.	<p>Ангушт равғанба ғӯтидан-ҳаёти осудагӣ ба сар бурдан, зисту зиндагонии нағз доштан. Мардак, духтаратон, шукр, аз ҷои рафтагиш осудагӣ. Рӯзгори қудо ҷудо тинҷ будааст. Даҳ ангушти духтаратон равғанба ғӯтидагӣ. Саҳ.31</p>	<p>976. be born with a silver spoon in one’s mouth- дар оилаи сарватманд таваллуд шудан He was careless about money, because it had always come to him easily...Men born with a silver spoon in the mouth were like that.</p>

		<p>Вай ба пул бепарво буд, зеро он ҳамеша барои ӯ осон буд...чунин мардоне буданд, ки бо қошуқи нуқра дар даҳон таваллуд шудаанд. (K.S.Prichard, 'The Roaring Nineties'. Ch. 9) (с.708)</p>
--	--	---

Равандҳои динамикии концепти "қашшоқӣ" дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

1.	<p>Ба азоб мондан машаққат кашидан; нохушиҳо дидан; мушкилӣ кашидан. Лекин аз тарафи дигар халқи бечора ва меҳнаткаш ба азоби дутарафа мемонад.... Ҷ.Икромӣ “Дар доманаи кӯҳҳои кабуд” с.10</p>	<p>687. down on one’s luck – дар мусибат, дар бадбахтӣ, дар вазъияти вазнин, хушбахтӣ тағйир ёфт; Bly...When I see a mangy cat or a dog that’s lost, or a fellow-creature down on his luck I always try to put myself in his place. It’s a weakness I’ve got. Блай...Вақте ки ман гурба ё саги гумшуда ё шахси бадбахтро мебинам, ман ҳамеша кӯшиш мекунам, ки худро ба ҷои ӯ гузорам. Ин заъфи ман аст. (J. Galsworthy, ‘Window’, act II) (с.473)</p>
2.	<p>Азобаш ба сари худаш ҳар кас барои кардаи ношоистааш азоб мебинад. -мастию ростӣ гуфтаанд, отун,- ҷавоб дод зани раис,-хайр, азобаш ба сари худаш. Ф.Ниёзӣ “Вафо”,қ.11 с.10</p>	-
3.	<p>Акси кор Наомади кор, пеш нарафтани кор. -акси кора тамошо кунед, ки имрӯз навбати кори Савсанҷон будааст..... Ҷ.Икромӣ ва Е.Мительман “Гуноҳи кӣ?” с.15</p>	-
4.	<p>Аспи бахти касе ба ҳар ду по лангидан Ҳеҷ барор накардани кори касе. Барои ба шуъбаи ғоибонаи институт.... дохил шудан якчанд бор миёнашро аз ҳафт ҷо баста қувваозмоя карда будааст. Лекин чунон ки мегӯянд, асп бахташ ба ҳар ду по лангидааст. “Маориф ва маданият” с.37</p>	<p>29. not to have a rag to one’s back- ба ғақри шадид афтодан, бо ҷомаи кӯҳна гаштан</p>

5.	<p>Барбод рафтан Талаф, несту нобуд, торумор шудан; беҳуда сарф шудан; Афсус ки меҳнати шумо барбод рафт. М.Миршакар “Қишлоқи тиллоӣ” 2. Ҳамаи тарҳу нақшаи вай дар як дам барбод мерафт. Ҷ.Икромӣ “ Ман гунаҳкорам” сах.71</p>	<p>-Never seems to have a rag to his back and always cadging tucker.Чунин ба назар мерасад, ки ӯ ҳеҷ гоҳ дар паси худ ҷомае надошт ва ҳамеша хӯрок мепурсид. (K. S. Richard, ‘The Roaring Nineties’, ch.17) -everything I do you criticise. ‘I don’t. All I’ve said –apart from tonight- that I don’t like you taking money from my father and going off buying clothes a though you hadn’t a rag to your back. You’ve got enough clothes for a filmstar’. - шумо ҳама кореро, ки ман мекунам, танқид мекунед. 'Ман намедонам. Ҳар чизе ки ман гуфтам – ба истиснои имшаб - ин ба ман маъқул нест, вақте ки шумо аз падари ман пул мегиред ва барои харидани либос меравед, гарчанде ки шумо дар паси худ ягон либос надоштед. Шумо барои ситораи филм либоси кофӣ доред." (D. Cusack, Heatwave in Berlin. Ch. VII)</p>
6.	<p>Бе давлат агар кишт кунад, об намеёбад, бодавлатро киштаву нокишта баробар Камбағал ҳамеша дар шиканҷаи муҳтоҷӣ мебошад, кори камбағал ҳамеша пеш намеравад, камбағал бетолё аст. Худо маро ба давлат муносиб диду дод, “бедавлат агар кишт кунад, об намеёбад,бадавлатро киштаву нокишта баробар” гуфтаанд. (С.Айнӣ “Дохунда”) 2. Чи тавре ки зарбумасал мегӯяд,- “Бедавлат агар кишт кунад, об намеёбад” мекиштанд, об намеёфтанд. (Р.Ҷалил “Ҳикояҳо) сах.94</p>	-
7.	<p>Бекафан шудан Хору зор шудан, бечизу муҳтоҷ гардидан. Барҳам зи дасти онҳо Гитлери шумтан шуд, Ҳам лашкари душманаш бечону бекафан шуд. “Фолклори тоҷик” сах.97</p>	<p>55. without a rap -бе пул I have seen the Landholders without a rap. Ман заминдоронро бе ягон пул дидам (G. G. Byron, ‘Don Juan canto XI) (с.620)</p>
8.	<p>Бечорагӣ қардан</p>	

	<p>Дар шароити бад рӯз гузаронидан, дар қашшоқӣ ва азоб умр ба сар бурдан; бо касбу кори ҳақиронаи худ машғул шудан.</p> <p>Хадича ва модараш дар хона дарзи касонро медӯхтанд, бечорагӣ мекарданд. (Ҷ.Икромӣ “Шодӣ”) саҳ.107</p>	<p>556. poverty is no sin (vice)- камбизоатӣ гуноҳ (бадӣ) нест</p> <p>Франц. La pauvreté n'est past vice</p> <p>Лат. Paupertas non est vitium (с.598)</p>
9.	<p>Бечорагии худро карда гаштан</p> <p>Овораи зиндагии камбағалонаи худ будан, фақирона зиндагӣ ба сар бурдан, ба касбу кори худ машғул будан.</p> <p>Ҳукумат замин дод, ҷой дод, гову пул дод. Бечорагиашро карда баҳузур гаштааст.</p> <p>Р.Ҷалил “Одамони ҷовид” қ.1 саҳ. 107</p>	<p>557. poverty is not a shame, but the being ashamed of it – бечорагӣ шармандагӣ нест, шарманда шудан аз он аст.</p>
10.	<p>Бузе надорам дар рама, не ғам дорам, не ғамхона</p> <p>касе ки молу чиз надорад, ғаму ташвиши онро ҳам надорад.</p> <p>1. Ман гуфтам, ки бародар ман чӣ дораму кӣ дорам, ки гурезам, бузе надорам дар рама, не ғам дорам, не ғамхона!</p> <p>(Ҷ.Икромӣ “Тори анкабут”) саҳ.142</p>	-
11.	<p>Гови пир кунҷора хоб мебинад</p> <p>Ниг. Гурусна дар хобаш нон мебинад.</p> <p>-Маро мекушӣ, ҳокимияти советиро кушта наметавонӣ-ку. Ман танҳо нестам. Дӯстони ман хуни маро аз ту мегиранд.</p> <p>-Баъд аз ду-се моҳ ҳокимияти советиро несту нобуд мекунем....</p> <p>-“Гови пир кунҷора хоб мебинад”, фаҳмидӣ?</p> <p>(“Тоҷикистон”) саҳ.229</p>	-
12.	<p>Аз гов ғадуд</p> <p>Аз чизи калон як қисми ночиз, аз ҳиссаи калон андаке.</p> <p>Барои бандиёне, ки дар берун кас доштанд, ошу нон меомад; лекин аз ин ошу нон ҳам саҳми калонро бандибонон хӯрда, “аз гов ғадуде”</p>	-

	ба худи бандиён медоданд, ки инҳо ин як луқмаро бо бандиёни бекас бо ҳам медиданд. С.Айнӣ “Дохунда” сах.230	
13.	Гурусна дар хобаш нон мебинад Ҳар касе ки хоҳони чизе аст, он чизеро мегӯяд. “Гурусна дар хобаш нон мебинад” мегӯянд. Дар Ёвон аҳоли дар орзуи об бошанд ҳам, роҳбарон ба ин зарбумасал аҳамияте намедиҳанд. Б.Шоҳин”Шунав” (Тоҷикистон) сах.245	-
14.	Гушнагӣ кашидан Дар гушнагӣ рӯз ба сар бурдан, азоби гушнагиро аз сари худ гузаронидан. Ман аз гушнагӣ кашадагӣ, ман балою батари бисёрро дидагӣ.... Ҷ.Икромӣ “Духтари оташ” сах.251	-
15.	Давлати касе саҳт будан 1. Пойдор будани сарвати касе.2. мушкил будани рӯенидани чизе аз касе. -Хуб, садқай суҳанатон, тақсир,- гуфт даҳбошӣ,-вақте ки ин бача хӯҷаини ман меҳмони Фатҳуллобой аст гуфт, ман умедвор шуда будам, ки фардо пули як дегҷӯш мерӯяд, давлати хӯҷаинаш саҳт будааст, ки шумо расида омадед. С.Айнӣ “Дохунда” сах.270	558. when poverty comes in at the door, love flies out of the window- вақте ки камбизоатӣ дарро мекӯбад, муҳаббат аз тиреза берун мешавад
16.	Аз дарё (бахр) як коса (қатра) об Аз бисёре каме. -Мардонбой, бо ин пулҳо давлати Шарофбой кам намешавад, аз дарё як коса об гуфтагӣ барин. Б.Азизӣ “Таҷриба” (“Шарқи сурх”) сах.289	-
17.	Чизеро аз даст гурезонидан 1. Аз чизе маҳрум шудан, бе насиб мондан. 2. Ба мақсад нарасидан. Агар санҷидакориҳои ту намешуд, мумкин буд, ки мо шикори худро аз даст гурезонем. С.Айнӣ “Дохунда” сах. 303	340. we know not what is good until we have lost it- он чизе, ки мо дорем, нигоҳ намедорем, аз даст дода гирия мекунем;

18.	<p>Ба замин афтода мондан Аз ҷиҳати иқтисод очиз, нотавон шудан, муҳтоҷи ёрдами моддии касе гардидан. Дид, ки Бозор бо ин қадар ба замин афтода намонд ва ба хизмати дари хонааш мӯҳтоҷ нашуд..... С.Айнӣ “Дохунда” саҳ.461</p>	-
19.	<p>Зар бар сари фӯлод (пӯлод) ниҳӣ нарм шавад Пул ҳар масъалаи мушкилро ҳал менамояд. Дар ин кор зар даркор аст, зар! Ҳар чи гуна зани саркаш бошад ҳам, бо дидани зар ром мешавад, “зар бар сари фӯлод ниҳӣ, нарм шавад” С.Айнӣ “Ёддоштҳо” қ. 2 –Не, бародар,- гуфт китобфурӯш,- сукути ин нухай шуморо пурра кардан кори осон ва арзон не, фақат бо дуои неки шумо намешавад.....зар бар сари пулод ниҳӣ, нарм гардад. Ҷ.Икромӣ “Тори анкабут” саҳ.467</p>	<p>361. the goose that laid (lays) the golden eggs- манбаи пул, ғанисозӣ, мурғи тухми тиллоӣ оваранда; he could see that McGrath upon the death of the goose that laid the golden eggs, might well be carried away by the impulse to make a last packet out of his poor employer. Вай медонист, Ки Макграт пас аз марги мурғе, ки тухми тиллоӣ дошт, метавонад ба хоҳиши аз корфармои камбизоати худ тангаи охирино фишор диҳад. (I.Murdoch, ‘The Nice and the Good’, ch.8) (с.327)</p>
20.	<p>Ишками касе танбӯр навохтан Гурусна будан. Ишкам бошад, бештари ин вақтҳо танбӯр менавозад. С.Айнӣ “Дохунда” саҳ. 501</p>	<p>869. hunger breaks (through) stone walls- гуруснагӣ деворҳои сангро мешиканад</p>
21.	<p>Кӣ кашад ҷабру ҷафо, кӣ кунад кайфу сафо Меҳнат, азобу машаққатро касе кунаду роҳати онро каси дигар бинад. 1.- Ана, Саркор, ба муродатон расидед. Гиред, шипанг аз они шумо. Кӣ кашад ҷабру ҷафо, кӣ кунад кайфу сафо. “Занони Тоҷикистон” 2. Охир ин давлат ба осонӣ ба даст надаромадааст.”Кӣ кашад ҷабру ҷафо, кӣ кунад кайфу сафо”. Р.Ҷалил “Субҳи сахро” (“Шарқи сурх”) с.579</p>	-
22.	<p>Мо дузд шудему шаб моҳтоб Дар чизе толеи касе натохтан, ба муқобили кӯшишу ҳаракати касе</p>	-

	<p>кори он омад накардан; бетолё будан.</p> <p>-“Мо дузд шудему шаб моҳтоб”. Имрӯз барои ба театр рафтан билет дода буданд, рафтем, ки ҳамон артисти бозӣ мекардагӣ касал шудааст. Аз ҳамин сабаб бозиро монондаанд, аз ҳамон ҷо гашта омада истодаем.</p> <p>С.Ғанӣ “Табассум” сах.642</p>	
23.	<p>Набурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад</p> <p>То меҳнат накуни, роҳат намебинӣ, бе меҳнат роҳат нест.</p> <p>1. Онҳо худ медонанд, ки бе меҳнат роҳат нест ва “набурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад”. А.Деҳотӣ “Гвардиячиёни меҳнат” (Роҳи пуршараф) сах.676</p>	<p>1060. no cross, no crown- бе душворӣ мева нест, бе душворӣ шумо моҳиро аз ҳавз берун намебаред</p> <p>I know it is hard work; but you want to win that prize and we all know the saying, “no cross no crown”. Ман медонам, ки ин кори душвор аст, аммо шумо мехоҳед ин ҷоизаро ба даст оред ва ҳамаи мо мақоли "бе душворӣ мева нест" - ро медонем. (с.186)</p>
24.	<p>Номи баланд беҳ аз боми баланд</p> <p>Аз давлатманди бадном будан камбағали некном будан беҳтар; Нисбат ба молу мулк номи нек ҷовидонист</p> <p>1.-Ин чӣ хел ном, ки ба гуфтани он забони кас намегардад?</p> <p>-Номи баланд беҳ аз боми баланд гуфтаанд.</p> <p>С.Ғанӣ “Табассум” сах.713</p>	<p>644. too rich for my blood- ман ин корро намекунам, ин барои ман нест, ин хеле зиёд аст;</p> <p>I am not strait-laced, and I don't mind seeing a fellow throw in a drink once in a while but when it comes to deliberately trying to get away with a lot of hell-raising all the while like the Doppelbraus do it's too rich for my blood!</p> <p>Ман аз воситаҳо шарм надорам ва ман зид нестам, ки як бача гоҳ-гоҳ нӯшад, аммо вақте ки сухан дар бораи кӯшиши қасдан хушк шудан аз об меравад ва пайваста мисли Доппелбрау садо баланд мекунад, ин барои ман хеле қавӣ аст! (S.Lewis, Babbitt, ch. III) (с. 92)</p>
25.	<p>Фоидаи сабзӣ аз паи зиёни шалғам барбод рафтан</p> <p>1.аз паи фоидаи ночизе рафта, зарари калон дидан,2. Фоидаи чизе ба зарари чизе баробар гардидан.</p> <p>Салимбой аз ин касб дасту дилашро шуста, тахтаю тиракашро ғундошт, чунки фоидаи сабзӣ аз паи зиёни шалғам барбод мерафт.</p> <p>Р.Ҷалил “Одамони ҷовид”. қ.1 сах. 240</p>	<p>437. make a poor fist at (of) smth.- кӯшиши ноком барои мубориза бо чизе, натавонистани коре.</p> <p>He made a poor fist of sleeping....But after dawn he dozed off, and soon was dreaming a strange dream. Ӯ дар хоб бад кор мекард....Аммо субҳидам ӯ хобид ва даре нагузашта хоби аҷибидид. (J. Galsworthy, ‘In Chancery’, part III, ch. III) (с.282)</p>

26.	<p>Хайру баракат паридан Аз байн рафтани серию пурй Аз рӯзе ки ба ин чо кӯчида омаданд, аз хонаводаашон хайру баракат парид. Ф.Муҳаммадиев “Муҳочирон” сах.249</p>	<p>193. not to have a feather to fit with- қарздор шудан, пулро аз даст додан ...he has thrown all his money away in gambling, and now he has hardly feather to fly with. ...вай тамоми пулашро барои қимор сарф кард ва ҳоло қариб болу паре надорад, ки бо он парвоз кунад. (SPI) (c.268)</p>
27.	<p>Як зина паст фуромадан Савлату дабдабаи худро кам кардан Андак гузашт карадан Ин рафиқони ҳиккаашон доимо дар осмон, алифро таёқ гӯянд ҳам, ҳеч гоҳ як зина паст намефуриянд..... “Хорпуштак” сах.479</p>	-
28.	<p>Яки касе ду нашудан Молу пули касе зиёд нашудан. Аҳволи зиндагии се хуб нагардидан. Дар зарфи ин солҳо якаш ду нашуд, як пул ҳам ақибандоз карда натавонист ва ба орзуи деринааш- ба хонадор шудан муваффақ нашуд. Ҷ.Карим “Ҳикояҳо” сах.477</p>	<p>516.(as) poor (as) a church mouse - бечора мисли муши калисо, тамоман қашшоқ</p>
29.	<p>Як бурда нони касе нимта шудан Ризқу рӯзии касе кам гардидан. Онҳо бемуҳобот аз сад кас зиёд буданд, қаду бастии маро дида ба хаёлам онҳо “худо заду як бурда нонамон ҳам нимта шуд” гуфта рангашон парид. Р.Ҷалил “Шӯроб” сах.471</p>	<p>They haven't anything, have they? “No” returned Jessica. They're poor as church mice. Онҳо чизе надоранд, ҳамин тавр не? "He", - ҷавоб Дод Чессика. Онҳо мисли мушҳои калисо камбағаланд. (Th. Dreiser, Sister Carrie, ch. IX)</p>
30.	<p>Абгор шудан- нодор (камбағал) шудан, бечиз мондан. Мана фалон-чӣ гӯянду номам барояд гуфта, ба тавр, амакатон чӣ кор кард? То хекиртакаш ба қарз ғӯтида тӯи калон карду абгор шуду монд? Саҳ.5</p>	<p>510. go to the cleaners – аз даст додан, тамоми пулро аз даст додан I'm in a jam. But I'm not going to the cleaners... Half of this money is mine... Ман дар душворӣ ҳастам. Аммо ман ба тозакуни намеравам... Нисфи ин пул аз они ман аст... (DAS) (c.152)</p>
31.	<p>Беи кал кардагӣ барин шудан-1.бе пулу чиз ва бечиз мондан: Ҳамин палтоя харед-чӣ, ако ба Шумо бисёр зебои-дия!-Гапат дуруст-куя,</p>	<p>98. be in low water -бе пул будан, дар шароити танг будан He hastily reviewed the fortunes of his co-directors. Old Fontenoy was always</p>

	мирзоциринга маззаш не. Баъди туй беда кал кардагй барин шуда мондем! 2. ришу муйлабро гиронда покиза шудан: -Э, ба шумо чй шуд. Зухурхўча, мўйсару мўйлабҳоя гиронда имрўз беда кал кардагй барин шуда мондед? Саҳ.51	in low water; the chairman a dark horse; Mont was in land, land roght down in value, and mortgaged at that. Вай саросемавор вазъи директорони худро аз назар гузаронд. Фонтенуаи қадимй ҳамеша дар санг буд; раиси аспи торик; Монт замин дошт, ки нархи он хеле паст шуд ва илова бар ин, гарав гузошта шуд. (J.Galsworthy, 'The White Monkey', part II, ch. I) (c.799)
32.	Бе пул суханат асар надорад-Ҳоле, ки ту дорй,хар надорад-киноя аз камбағалй ва бепулй. Пеш вақтҳо бойҳо, ки пулдор буданд, ба камбағалҳо забони таън расонда: Бе пул суханат асар надорад-Ҳоле, ки ту дорй,хар надорад мегуфтанд. Шукр, ки ин хел касони беандешаи шумдаҳан нест шуда рафтанд! Саҳ.55	632. money talks- вақте ки пул гап мезанад, ҳама чиз хомўш аст, бо пул ҳама чизро ба даст овардан мумкин аст
33.	Рўи бепул хунук- шахси бепул арзиш надорад. “Рўи бепул хунук” мо гуфтанду ба фарзанди одами камбағал духтар намедоданд. Алҳол чй? Ба пулу чизат нигоҳ намекунанд, мепурсанд, ки “Домодшаванда чй касбу ҳунар дораду кадом мактаби олия тамом кардааст? Саҳ.265	All my childhood and yourth I heard a formula “Money talks!”. I never had any money, so to me the formula meant: “Shut up!” Тамоми кўдакй ва наврасии худ ман формула шунидам “Пул ҳама чиз аст!”. Ман ҳеч гоҳ пул надоштам, бинобар ин формула барои ман чунин буд: “Хомўш шав!” (U. Sinclair, ‘Money Writes!’ ch. I) (c.512)
34.	Дил рехтан-гурусна будан: Дилам рехт-ку, барвақттар чою ноната биёр! Саҳ.138	1117. cry cupboard- гуруснагй, шикам аз гуруснагй ноком мешавад
35.	Дил танбўр навохтан-киноя аз ҳад зиёд гурусна будан: Занак, ягон дами гарм дорй-мй? Дилҳо расо танбўр навохта истодааст-ку!.... саҳ.139	So now away home, my inside cries cupboard. Ҳамин тавр, ҳоло, дур аз хона, рўдаи ман гиря мекунад. (Ch. Kingsley, ‘Westward Ho!’ ch.25) (c. 190)
36.	Шикастаҳол будан- камбағал, бебизоат қашшоқ будан: Дар гузашта мардум шикастаҳол буд. Шукр, алҳол серию пурй..... саҳ.356	276. pull the devil by the tail- дар ҳолати ногувор, бе пул нишастан, дар шароити ногувор қарор доштан (франц. Trier le diable par la queue)
37.	Суп-сурх часад будан- нодорам, камбағал ва бемолу чиз будан: Чаро ба вай пул карз додй, акнун аз вай	

	пул руёнданат амри маҳол, худаши суп-сур х ҷасаду!..... сах.259	
38.	Чирки дандон ҳам намондан-нодор ва қашшоқ шудан, бе ҳеҷ чиз мондан: Қарз гирифтад, аз касон молу анҷом гирифта, “тӯи хӯҷам бинад” кардед-у, имрӯз ба худатон чирки дандон ҳам намондааст, ки барои фарзандонатон дафтару қалам харида додан ҳам “пулам нест” меғӯед. Саҳ.348	261. not have (got) a bean- бе пул ништастан, як динор надоштан Lady Laura is always staying with people. She hasn't got a bean, I gather. Леди Лора ҳамеша бо мардум мемонад. То ҷое ки ман мефаҳмам, вай як динор ҳам надорад. (A. Christie, 'Partners in Crime', ch. III) (с. 71)

Хулоса

Таҳлили мувофиқати концептҳои таҳқиқшаванда нишон дод, ки дар забони тоҷикӣ мувофиқати синтаксисӣ нисбат ба забони англисӣ хеле гуногун аст. Дар баробари ин, дар забони англисӣ маъноҳои луғавии умумӣ бештар аст. Ҳамин тавр, дар бораи иртиботи мутақобилаи байни хусусиятҳои мувофиқатӣ ва хусусиятҳои сохтори забонӣ суҳан рондан мумкин аст: имконияти бештари мувофиқати синтаксисӣ шумораи маъноҳои луғавии умумиро, ки дар амсилаҳои мувофиқатӣ амалӣ мешаванд, кам мекунад, ва баръакс.

Натиҷаҳои таҳлили мувофиқатӣ инчунин нишон медиҳанд, ки андозаи парадигматикии концептҳо бештар ба андозаи синтагматикӣ изоморф мебошанд. Дар баробари ин, муносибатҳои синтагматикӣ

тасвири муфассали параметрҳои сараввал ҷудокардашударо ифода мекунад.

Дар концепти “бойгарӣ” ба параметри “захираҳо” “иқтидор” ҳамроҳ карда шуда, “объект” на танҳо ҳамчун объекти соҳибӣ, балки ҳамчун объекти дониш, баҳс, хоҳиши соҳиб шудан ва ғ. дарк карда мешавад. Ба ғайр аз ин, синтагматикаи номҳои концепти “бойгарӣ” хусусиятҳои нав илова мекунад: бойгарӣ аз нуқтаи назари мазмуну мундариҷаи он, “мавҷудияти” бойгарӣ, яъне ҷанбаҳои динамикии он, параметрҳои локусии бойгарӣ.

Ҳаминро метавон ба синтагматикаи мавҳуми “қашшоқӣ” низ мансуб кард: мушаххасгардонии субъект ба таври “шахс - гурӯҳ - локатив”, дохил кардани дараҷабандии зухуроти ҳолат, тафсили соҳаи қашшоқӣ ё он миқдоре, ки нисбат ба он камбағалӣ зухур ёфтааст.

Тадқиқот нишон дод, ки дар идиоматикаи англисӣ маънои просессуалии забонӣ назар ба забони русӣ мавқеи муҳимтарро ишғол мекунад, ашёӣ бошад, бештар муфассал карда шудааст. Ин нишон медиҳад, ки дар забони англисӣ муносибат ба бойгарӣ нисбат ба забони русӣ фаъолтар аст. Аз як тараф, ин инъикоси муносибати прагматикӣ ба бойгарӣ дар олами англосаксонӣ, аз ҷумла, вобаста ба таъсири ахлоқи протестантӣ мебошад. Аз тарафи дигар, дар забони тоҷикӣ мо ба шубҳа меоем, нисбати этимон мушоҳида мекунем: мувофиқи менталитети тоҷикӣ бойгарӣ аз тақдир, қудрати илоҳӣ вобаста аст, дар ҳоле, ки менталитети англисӣ ба ин маъно бештар заминӣ мебошад. Сониян, муносибати бештар заминӣ ба бойгарӣ комилан бо он мувофиқ аст, ки дар идиоматикаи англисӣ ҷиҳатҳои иҷтимоии бойгарӣ хеле муфассал фразеологизатсия шуда, гурӯҳҳои иҷтимоии сарватманд номгузорӣ шуда, хусусиятҳои сиёсӣ иқтисодии онҳо дода шудаанд; роҳҳои гуногун, аз ҷумла бевичдононаи ба даст овардани бойгарӣ ба номгузориҳои махсуси

идиоматикӣ дучор шуданд; номҳои гастронومی ба сифати ҷузъҳои идиомаҳо фаъолона истифода мешаванд.

Маводи ҷамъкардашудаи идиоматикӣ нишон дод, ки “бойгарӣ” дар ҳар ду забон ҳамчун ҳолати одам, ки дар мавҷудияти миқдори зиёди пул, тилло, дигар арзишҳои моддӣ зуҳур меёбад, нишон дода мешавад; дар чунин ҳолат зиндагӣ осон, хуш ва гуворо аст. Ҷамзамон, дар идиоматикаи русӣ ғояи фаровонӣ таъкид карда мешавад, дар ҳоле ки дар забони англисӣ роҳҳои ба даст овардани бойгарӣ (дар забони русӣ қайд мешавад, ки он осон ба даст омада метавонад), хусусиятҳои вазъи иҷтимоии одам вобаста ба бойгариаш, имконияти дар ин маврид ба иқтисодиёт, сиёсат ва ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир расонидани ӯ хеле муфассал фразеологизатсия карда мешаванд.

Умуман, муносибат ба бойгарӣ дар тафаккури англисӣ, мувофиқи маводи идиоматикӣ бештар заминӣ, амалӣ буда, асосан аз одам, мақсаду маром ва суботкории ӯ вобаста аст, гарчанде дар роҳи ба даст овардани некӯаҳволӣ усулҳои ношоиста низ зиёданд.

“Қашшоқӣ” дар ҳар ду забон нисбат ба “бойгарӣ” васеътар фразеологизм шудааст. “Қашшоқӣ” ҳамчун ҳолате фаҳмида мешавад, ки дар миқдори хеле кам ё тамоман набудани пул, хӯрок, манзил, либос, манзили фақирона зоҳир мегардад. Ҳаёти қашшоқона – вазнин, ғамгин аст, вале дар забони англисӣ қайд мешавад, ки дар қашшоқӣ ба дунё омадан, инчунин ба он дучор шудан низ мумкин аст, аз ҷумла бидуни ҳоҳиши худ.

Концептуализатсияҳои паремиологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як шабакаи мураккаби муҳолифат ва муқаррарот ҳамдигаристиснокунандаро ташкил медиҳанд. Ҳамин тариқ, концептуализатсияи паремиологии **“бойгарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** бо номуайяни қайд шудааст. Чунин хусусияти мушобеҳи хоси забонҳо ва концептҳои гуногун аз як тараф бо муҳолифати концептҳои

тасрифшаванда дар доираи концепсияи забон, аз тарафи дигар, бо хусусияти амбивалентии зарбулмасалҳо, ки ҳам воҳидҳои забонӣ ва ҳам матнӣ мебошанд, алоқаманд аст. Ба ғайр аз ин, “бойигарӣ-қашшоқӣ” дар паремиология хеле иртиботи мутақобила доранд. Халқ дар онҳо умумиятҳои зиёдро мебинад.

Зарбулмасалҳои тоҷикию англисӣ дар мувофиқат умумияти зиёд доранд. Вазифаи дидактикии онҳо иборат аз он аст, ки то ҳадди имкон ба доираи васеи ҳолатҳои ҳаётӣ, табақаи одамони ва шароити зиндагонии гуногун мувофиқат кунанд. Табиати дурангаи зарбулмасалҳо (хусусияти забонӣ ва матнӣ) аз як тараф онҳоро бо ин ё он концепт мепайвандад; аз тарафи дигар, зарбулмасалҳо – ҳаракате аз минтақаи ядроии концепт ба сатҳи ояндаи он аст, ки дар он тавсифи қатъии забонии ҳам шумораи хислатҳои, ҳам сифати онҳо қобили қабул шуда наметавонад.

Омӯзиши концептҳои фарҳангӣ тасвияти асосҳои назариявӣ ва усулҳои ба вазифаҳои гузошташуда мувофиқро талаб мекунад. Дар маҷмӯъ, рисола дар ҷаҳорҷӯбаи парадигмаи антропосентрикӣ сурат гирифтааст, ки қисми таркибияшро парадигмаи когнитивӣ- дискурсивӣ дар ҷанбаи когнитивӣ-номинативии худ ташкил медиҳад. Маҳз ҳамин тамоюли назариявӣ-методологӣ имкон медиҳад, ки зухуроти забонии концептҳои фарҳангӣ дуруст ва муассиртар таҳқиқ карда шаванд. Дар баробари ин усулҳои структурӣ (сохторӣ) низ ба кор бурда шуданд, аммо тафсири натиҷаҳои бадастомада ба таври антропосентрикӣ ва когнитивӣ гузаронида шудааст. Чунин вобастакунии эвристикаҳои таҳқиқотӣ аз принципи умумии комплементарӣ асос ёфта, дурустии татбиқи онро дар илмҳои гуманитарӣ, ки дар онҳо парадигмаи нав инкори пурраи парадигмаи пешинаро ифода накарда, баръакс, пайдоиши донишҳои навро таъмин мекунад, нишон медиҳад.

Фанҳои асосии илмие, ки дар доираи онҳо тадқиқоти мазкур гузаронида шудааст, забоншиносии фарҳангӣ ва забоншиносии

когнитивӣ мебошанд, ки ин аз масъалаи асосии рисола – тасвири хусусияти лингвофарҳангии концептҳо бармеояд. Концепт гуфта мафҳуми бисёрченае фаҳмида мешавад, ки хусусиятҳои зеринро доро аст: хусусияти равонӣ, муносибат бо сохторҳои когнитивӣ, вазифаи ҷонишинӣ, мавҷудияти ном, татбиқ бо воҳидҳои гуногуни забонӣ, шаклҳои гуногуни ифода (намоиш), муайяни таърихӣ- фарҳангӣ, хусусияти арзишӣ.

Чунин фаҳмиши концепт имконият дод, ки тамоми тадқиқот ҳамчун азнавсозии як соҳаи алоҳида бо баррасии нишондиҳандаҳои забонӣ чун восита ва роҳҳои дастрасӣ ба ин соҳа, бурда шавад.

Ҳамчун предмети тадқиқот интихоб шудани ду концепти мутақобилаи забонҳои на он қадар ба ҳам наздики лингвофарҳангии аврупоӣ имконият дод, ки натиҷаҳои назариявии на танҳо барои забонҳо ва концептҳои додашуда муҳим ба даст оварда шаванд.

Таҳлили маводи эмпирикӣ тасвири концептро ҳамчун “ҷанин ё тухм”, яқин тасдиқ мекунад, ки ба пуррагӣ аз этимологияи ин истилоҳи лотинӣ бармеояд. Масалан, дар этимони концептҳои тоҷикӣ ва англисӣ ғояҳои фарвонӣ, камӣ, сарват, бенавой, нодорӣ, ғам гузошта шудаанд.

Тадқиқи минбаъдаи шакли дохилӣ имкон дод, ки ин ғояҳоро бо роҳи муқобил гузоштани миқдори зиёди захира ба норасоии он, хусусияти шахсӣ ва ғайришахсии соҳиб будани объект ба ин захира, арзёбии мусбат объект мувофиқи захира ва арзёбии объекте, ки бо норасоии он тавсиф мешавад, васеъ гардонем.

Омӯзиши алоқаҳои дериватсионӣ ва парадигматикии номҳои концепт барои сохтани фреймҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, ки ҳамчун номҳои слоти онҳо андозаҳои зерин, ба монанди, субъект ва объекти соҳибият, арзёбӣ, муносибат ба меъёр, арзиш ва муносибати эҳсосотӣ замина гузошт. Андозаҳои ҷудокардашуда имконияти дар як асоси когнитивӣ тасвир кардани ин концептҳоро дар забонҳои гуногун ба миён оварданд.

Чунин ба охир расонидани лексикализатсияи луғатгардонии концептҳо нишондоди мавҳумиро бозсозӣ намуда, хусусияти универсалӣ доштани концептҳои ифодакунандаи фарҳанги аврупоиро аз лиҳози қисми пешбарандаи бозсозии мавҳумӣ исбот мекунад.

Дар баробари ин, қисми тадқиқоти гузаронидашуда тафовутҳои концептҳои тоҷикӣ ва русиро низ шарҳ дод. Ҷояи ҳокимият, бартарият ҳам дар этимони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ мавҷуд аст, вале дар забони тоҷикӣ – ин қудрати оӣ, ҳукмфармоии оӣ мебошад, дар ҳоле ки дар забони англисӣ ин ҳокимияти заминӣ аст. Дар зухуроти концептуалии мавҳуми англисии “poverty” чузъҳо ба монанди “тамаркузи чузъҳои муҳими объект” ва “арзёбии эмотсианалии манфии объект мувофиқи мавҷудияти сифатҳои нисбат ба меъёрҳои қабулшуда кам” ҷой доранд, дар ҳоле ки дар концепти тоҷикии “қашшоқӣ” онҳо мушоҳида намешаванд. Мавҷудияти ҷояи стандарт низ муҳим буда, фарқияти дарки англисии “қашшоқӣ”-ро аз тоҷикӣ нишон медиҳад. Муқоисаи амсилаҳои когнитивии концептҳои тоҷикӣ ва англисӣ гуногунии бештари мундариҷаи слотҳои забони англисиро ба истисноии слоти “категоризатсияи (гурӯҳбандии) забонӣ” нишон медиҳад: бо ин роҳ танзими компенсатории маъноӣ (мазмуну мундариҷаи) монанд бо воситаҳои гуногун амалӣ мегардад. Дар забони тоҷикӣ имконияти ифодаи ҳам лексикӣ ва ҳам лексикограмматикии муносибатҳои гуногун мавҷуд буда, дар забони англисӣ тобишҳои гуногуни маъноӣ ба таври луғавӣ ифода меёбанд.

Сифатан тағйир ёфтани мавҷудияти концептҳо бо зухуроти онҳо дар идиомаю паремияҳо алоқаманд аст. Дар фарқият аз концептҳои луғавигардондашуда, концептҳои тадқиқшаванда дар идиоматика ба пуррагӣ антропосентрикӣ мебошанд; дар ҳар ду забон миқдори нисбатан ками маъноҳои мубрам бо хушобурангии бойи шакли дохилии идиомаҳо пурра карда мешавад. “Бойигарӣ” дар ҳар ду забон ҳамчун ҳолати одаме

фразеологизатсия мешавад, ки бо доштани миқдори зиёди пул, тилло, дигар арзишҳои моддӣ зоҳир мегардад; ҳаёт дар чунин ҳолат осон, хуш, хушбахтона ифода меёбад. Дар айни замон идиоматикаи тоҷикӣ ғояи фаровониро талқин менамояд, дар ҳоле ки идиоматикаи англисӣ роҳҳои ба даст овардани бойигарӣ, хусусиятҳои ҳолати иҷтимоии одам вобаста ба бойигарии ӯ, имконияти дар алоқа бо чунин ҳолат ба иқтисодиёт, сиёсат, ҳаёти иҷтимоӣ таъсир расонданро дар назар дорад. Дар умум, муносибат ба бойигарӣ дар тафаккури англисӣ, мувофиқи нишондодҳои идиоматика, бештар амалӣ, заминӣ буда, асосан аз ҳуди одам, мақсаду суботкориҳои ӯ вобаста аст, гарчанде дар роҳи ба даст овардани неқӯаҳволии баланд роҳҳои ношоиста низ бисёранд.

“Қашшоқӣ” дар ҳар ду забон нисбат ба “бойигарӣ” бо миқдори зиёдтари идиомаҳо фразеологизонида мешавад. Он ҳамчун ҳолати одаме фаҳмида мешавад, ки дар миқдори хеле кам ё умуман набудани пул, хӯрок, манзил, сару либос зоҳир мегардад; ҳаёти камбағалона душвору ғамгин аст. Вале дар забони англисӣ қайд карда мешавад, ки бо қашшоқӣ мубориза бурдан мумкин аст.

Фарқияти муҳимми тасаввури концептҳои фразеологизуда амсиласозии маҷозӣ ва рамзии онҳо мебошад, дар мавриде, ки концептҳои луғавигардида аз фреймҳо ибтидо мегиранд. Маҷозҳои ҷудокардашуда ба маҷозҳои умумифарҳангии захира, фазо, ҳаракат муттаҳид шуда метавонанд, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ барои концепти “бойигарӣ” мусбӣ ва барои концепти “қашшоқӣ” манфӣ ишора карда шаванд.

Рамзҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, ки дар заминаи маводи идиомаю паремияҳо ба чор гурӯҳ ҷудо карда шудаанд: одамон, пул, хӯрок, ашӯҳо, ки ҳам хусусияти умумифарҳангӣ ва ҳам махсусро доро мебошанд.

Паремиологизатсияи концептҳо минтақавӣ гузариш аз мавҷудияти забонӣ ба матнро ифода мекунад. Маҳз барои ҳамин, паремияҳо бо

муносибати дуранга ба бойигарӣ ва қашшоқӣ, концептуализатсияҳои доимии ҳатто дар доираи як концепт якдигарро истиснокунанда фарқ мекунанд. Концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар паремиология ва, хусусан, дар паремиологияи англисӣ иртиботи мутақобилаи васеъ доранд.

Дар умум, тадқиқоти гузаронидашуда аҳамияти назариявии масъалаҳои гузошташуда ва роҳҳои ҳалли онҳоро, ки дурнамои онҳо метавонад бо омӯзиши минбаъдаи диахронии ин концептҳо ва истифодаи онҳо дар нутқ алоқаманд бошад, нишон дод.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Алефиренко, Н.Ф. Фразеологическое значение и концепт // Когнитивная семантика: Материалы III международной школы-семинара. - 4.2. - Тамбов, 2000. - С. 33-36.
2. Алпатов, В.Н. О сопоставительном изучении лингвистических традиций (к постановке проблемы) // Вопр. языкознания. — 1990 - № 2. - С. 13-25.
3. Арутюнова, Н. Д. Введение // Логический анализ языка: Ментальные действия: сб. статей. / Под ред. Н. К. Рязцовой. – М.: Наука, 1993. 176 с.
4. Аничков, И.Е. Идиоматика и семантика // Вопр. языкознания. - 1992. - № 5. -С. 140-150.
5. Аничков, И.Е. Шарль Балли и В.В. Виноградов о словосочетаниях // Аничков И.Е. Труды по языкознанию.- Спб.: Наука, 1997.- С. 185-187
6. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика. - М., 1974. - 367 с.

7. Арнольд, И.В. Основы научных исследований в лингвистике. - М.: Высш. школа, 1991.- 140 с.
8. Аскольд, С. А. Понятие и слово//Русская литература. От теории к структуре текста. Антология. - Москва, 1980. -230 с.
9. Бабаева, Е.В. Культурно-языковые характеристики отношения к собственности (на материале немецкого и русского языков). - Дисс... канд. филол. наук. - Волгоград, 1997. — 225 с.
10. Бабушкин, А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. - Воронеж: Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 1996. - 104 с.
11. Бабушкин, А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика. - Дисс... докт. филол. наук.- Воронеж. 1997. - 250 с.
12. Баранов, А.Н. Введение в прикладную лингвистику.- М.: Эдиториал УРСС, 2001.- 360 с.
13. Баранов, А.Н., Добровольский, Д.О. Постулаты когнитивной семантики Известия РАН. Серия литературы и языка, 1997.—Т.56.-№ 1.— С.11-21.
14. Бейтс, Э. Интенции, конвенции и символы // Психолингвистика / Под ред. А.М. Дахнаровича.-М.: Прогресс, 1984.- С.50-102
15. Белянин, В.П. Введение в психолингвистику. - М.: Че Ро, 1999. - 128 с.
16. Буянова, Л.Ю., Ерошенко А.Р. О концепте как феномене ментальности и средства концептуализации мира // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: Материалы международной научной конференции 21-23 мая 2002 года. - Архангельск: Поморский гос. ун-т, 2002. - С. 27-30.
17. Вайсгербер, Л. Язык и философия // Вопросы языкознания. - 1993а. — №2. -С. 114-124.
18. Вежбицкая, А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер.с англ. А. Д. Шмелева. М. Прогресс, Языки славянской культуры, 2001. – 234 с.

19. Вежбицкая, А. Семантические универсалии и описание языков. / А. Вежбицкая - М.: Языки русской культуры, 1999. -776 с.
20. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Пер.с англ., отв.ред. М.А.Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой.—М.: Русские словари, 1996.- 416 с.
21. Вильмс, Л.Е. Лингвокультурологическая специфика понятия «любовь» (на материале русского и немецкого языков). - Дисс... канд. филол. наук. - Волгоград, 1997. — 210 с.
22. Виноградов, В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. - 312с.
23. Вишаренко, С.В. Принципы структурирования концепта "HONOUR" и текстовая реализация его ядерных компонентов (на материале ранненовоанглийского периода). - Автореф. дисс... канд. филол. наук. - СПб. - 1999.-23 с.
24. Воркачев, С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2004. 192 с.
25. Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филол. науки. - 2001. — № 1. - С. 64-72.
26. Воробьев, В.В. Семиотическая модель описания языка и культуры // Язык и культура: Третья междунар. конф. Доклады. - Киев: Укр. ин-т. междунар. отн., 1994. —С. 112-118.
27. Воробьев, В.В. Теоретические и прикладные аспекты лингвокультурологии: Дисс... докт. филол. наук. — М., 1997. — 335 с.
28. Гадоев, Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи Кӯлоб / Н. Гадоев. –Душанбе, 2017. – 232 с
29. Голубцов, С.А. Семантика и прагматика показателей безразличия: сопоставительный аспект (на материале русского и английского языков). - Автореф. дисс... канд. филол. наук. - Краснодар, 1999. -21 с.
30. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию /В. фон Гумбольдт. - М.: Прогресс, 1984. - 400 с.

- 31.Грязнова, В.М. Антропоцентрические аспекты в значении слова // Вестник Ставропольского государственного университета. - Вып. 5. Филол. науки. - 1996. - С. 82-88.
- 32.Грязнова, В.М. Лексикология. Системно-семасиологический аспект. - Ставрополь: Изд-во СГУ, 1998. - 76 с.
- 33.Давлатмирова, М. Б. «Универсальное и этноспецифическое в языковой репрезентации макроконцепта» судьба «(на материале таджикской, арабской и шугнано-рушанской групп языков) Автореф. дис. канд. филол. наук. / The РТСА. - Душанбе-2019. – 42 С.
- 34.Данькова, Т.Н. Концепт «любовь» и его словесное воплощение в индивидуальном стиле А. Ахматовой. - Дисс... канд. филол. наук. - Воронеж, 2000.- 190 с.
- 35.Демьянков, В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопр. языкознания. — 1994. — №4. — С. 17
36. Демьянков, В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и научном языке // Вопр. филологии. 2001. - № 1. - С. 35-46.
37. Добровольский, Д.О. Образная составляющая в семантике идиом // Вопр. Языкознания.—1996.—№1.—С.35-46.
38. Добровольский, Д.О. Национально- культурная специфика во фразеологии // Вопр. Языкознания.—1998.—№ 6.—С.48-57.
39. Дубровская, О.Г. Лингвокультурологический аспект сопоставительного исследования русских и английских пословиц об уме и глупости. - Дисс... канд. филол. наук. — Тюмень, 2000. - 239 с.
40. Имомзода, М. М. Национальная специфика языковой объективации концепта "семья" в лексико-фразеологической и паремиологической системах таджикского и китайского языков [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. //Имомзода Махина Мухаммадюсуф. – Душанбе, 2017. – 192 с.
41. Искандарова Д.М. Исследование ассоциативного поля толерантности в молодежной среде Таджикистана // Международный

- журнал экспериментального образования. – 2015.- № 8 - С. 389-390. URL: www.rae.ru/meo/7_section=content&op=show_article&article_id=8149
42. Залевская, А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А.А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики.- Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001.- С.36-45.
43. Земская, Е.А. Словообразование. Современный русский язык.- 2-е изд.- М.: «Языки русской культуры», 2000. – С.9-31.
44. Зубкова, Л.Г. Общая теория языка в развитии. - М.: Изд-во РУДН, 2002. - 472 с.
45. Карасик, В.И. Определение и типология концептов / В.И. Карасик // Этнокультурная концептология: сб. науч. тр. / Калм. гос. ун-т. - Вып. 1. - Элиста: Изд-во Калм. ун-та, 2006. - 332 с.
46. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. - М.: Гнозис, 2004. - 390 с.
47. Камолиддинов, Б. Хусусиятҳои услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ.- 1992.-259 с.
48. Камолиддинов, Б. Маҷмӯаи машқҳо аз синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ — Душанбе, 1981;
49. Камолиддинов, Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён. — Душанбе: Маориф, 1986.
50. Кацнельсон, С.Д. Типология языка и речевое мышление. - Л.: Наука, 1972. -216с.
51. Кобозева, И.М. Лингвистическая семантика. - М.: Эдиториал УРСС, 2000. -352 с.
52. Колесов, В.В. Концепты культуры: образ - понятие - символ // Вестник С.-Петербургского ун-та. - 1992.- Сер. 2. Вып. 3. - № 16. - С. 30-40
53. Корф, Е.Н. Концепт причины в аспектах лингвистической и культурологической значимости (на материале современного английского языка). - Дисс... канд. филол. наук, СПб, 1996. - 218 с.

- 54.Красных, В.В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолингвистике текста) // Вестник МГУ.- Сер.9. Филология.- 1998.— №1.- С. 53-70
55. Кубрякова, Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. Под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. - 245 с.
- 56.Кубрякова, Е.С. Когнитивные аспекты в исследовании семантики слова //Семантика языковых единиц: Доклады VI Международной конференции. -М.: МГОПУ, 1998.-Т. 1.-С. 47-50.
57. Кубрякова Е.С. Александрова О.В. О контурах новой парадигмы знаний в лингвистике // Структура и семантика художественного текста: Доклады VII Международ. конф. - М.: МГОПУ, 1999. - С. 187-197.
58. Кубрякова, Е. С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования/ Ин-т языкознания РАН. – М.: Знак, 2012. 208 с.
59. Кузьмина, А.А. Современная персидская антропонимия.- Дисс....Канд.филол.наука.- М., 1985.- 19 С.
60. Қосимова М. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик.-Душанбе, 2002
- 61.Лакофф, Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка - М.: Прогресс. - 1988.-С. 12-21.
- 62.Лакофф,Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём // Язык и моделирование социального взаимодействия.—М.: Прогресс, 1987.-С.126-130.
- 63.Леонтьев, В.В. «Похвала», «лесть» и «комплимент» в структуре английской языковой личности. - Дисс... канд. филол. наук. - Волгоград, 1999.-215 с.
64. Лихачев, Д. С. Концептосфера русского языка // русская литература: антология. Москва: Академия, 1997. - С. 28-37.

- 65.Лотман,Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек - текст - семиосфера - история. - М.: Языки русской культуры, 1996. - 464 с.
66. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов Душанбе. 2006. - 409 С.
- 67.Маковский, М.М. Язык - миф - культура. Символы жизни и жизнь символов. - М.: Ин-т рус. яз. имени В.В.Виноградова, 1996. - 329 с.
- 68.Манаенко, Г.Н. Концепт и понятие в отношении к языковому значению//Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира. Материалы международной научной конференции 21-23 мая 2002 года. - Архангельск: Поморский гос. ун-т, 2002. - С. 67-69.
- 69.Маслова, В.А. Лингвокультурология. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 208 с.
70. Маслова, В. А. Когнитивная лингвистика. М.: Тетра Системс, 2004.- 256 с.
- 71.Маъсумӣ. Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. –Сталинобод, 1959. – 296 с.
72. Мауро, Т. де Введение в семантику. - М.: Дом интеллектуальной книги, 2000. - 240 с.
73. Мечковская, Н.Б. Общее языкознание: структурная и социальная типология языков. - 2-е изд. - М.: Флинта: Наука, 2001. - 312 с.
74. Неретина, С. С. Тропы и концепты. - М.: ИФ РАН, 1999. - 277 с. 55. Никишина И. Ю. Понятие «концепт» в когнитивной лингвистике. Язык. Сознание. Коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. - М.: МАКС Пресс, 2002. - Вып. 21. - 184 с.
- 75.Новиков, Л. А. Семантика таджикского языка. - М.: Высшая школа, 1982.
- 76.Ортони, Э. Роль сходства в уподоблении и метафоре // Теория метафоры / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова.- М.: Изд-во «Прогресс», 1990.- С. 215

77. Панченко, Н.Н. Средства объективизации концепта «обман» (на материале английского и русского языков) - Дисс... канд. филол. наук. - Волгоград, 1999. - 240 с.
78. Пименова, М.В. Предисловие / Введение в когнитивную лингвистику. Под редакцией М.В. Пименовой. Выпуск 4.- Кемерово, 2004. – 208 с.
79. Попова, З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Изд. 2-е, стереотип. - Воронеж: Изд-во ВГУ.- 2002.- 191 с.
80. Постовалова, В.И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) // Фразеология в контексте культуры. - М.: Языки русской культуры, 1999. - С. 25-33.
81. Почепцов, О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопр. языкознания - 1990 — № 6. - С. 110-122.
82. Прохоров, Ю. Е. В поисках концепта / Ю.Е. Прохоров. - 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2009. - 176 с.
83. Прохвачева, О.Г. Фреймовое представление концепта приватности в лингвокультуре США // Языковая личность: проблемы креативной семантики. - Волгоград, 2000. - С. 91-98.
84. Раковский, М. Пословицы, поговорки и мудрые мысли / Составитель: М. Раковский. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 355 с.
85. Рахилина, Е.В. Когнитивная семантика: история, личности, идеи, результаты // Семиотика и информатика. – Выпуск 36. – М., 1998.- с.274-323
86. Раҳматуллозода, С. Калимасозии пасвандии исм дар шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ.- Душанбе, 1996
87. Раҳматуллозода, С. “Таҳқиқи луғавӣ-семантикии лексикаи предметӣ дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ”. - Душанбе, 2015
88. Руденко, Д.И. Когнитивная наука, лингвофилософские парадигмы и границы культуры // Вопр. языкознания. - 1992. - № 6. - С. 19-35.
89. Саидов, Х. А. Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках. – Душанбе: Сино, 2013.– 353 с.

90. Саидов, Х. А. Военная терминология в таджикском и английском языках. – Душанбе: Сино, 2013.– 199 с.
91. Самадов, Б.А. Слово и филологические методы его изучения: монография / Б.А. Самадов. - Минск, 1990. - 196 с.
92. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. А.Е. Кибрика. – М.: Издательская группа “Прогресс”, «Универс», 1993. - 656 с.
93. Слышкин, Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе.- М.: Академия, 2000.- 128 с.
94. Снитко, Т.Н. Предельные понятия в Западной и Восточной лингвокультурах: Автореф. ... докт. филол. наук.-Краснодар, 1999. - 32 с.
95. Степанов, Ю.С. Понятие // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. - С. 384.
96. Степанов, Ю.С. Константы. Русский словарь русской культуры / Ю.С. Степанов – М.: школа «Языки русской культуры», 1997.-824 С.
97. Стернин, И.А. Концепт и языковая семантика // Связи языковых единиц в системе и реализации. Когнитивный аспект. Вып. 2. - Тамбов, 1999. - С. 69-75.
98. Субботина, А.В. Английские и русские нравственные концепты в афоризмах и пословицах // Язык и национальное сознание. - Вып. 2. - Воронеж, 1999. - С. 24-27.
99. Суворова, А.Н. Картина мира и проблема её типологизации: Автореф. ... канд. филол. наук - Самара. 1996. - 20 с.
100. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты.- М.: Языки русской культуры, 1996.- 288 с.
101. Тильман, Ю.Д. Культурные концепты в языковой картине мира. - Дисс... канд. филол. наук. -М., 1999. -215 с.
102. Тихонова, Н. Концепт в системе современных лингвистических представлений // Семантика языковых единиц: Доклады VI Международ. конф. - М.: МГОПУ, 1998. — Т. 1. - С. 67-69.

103. Токарев, Г.В. Концепт как объект лингвокультурологии (на материале репрезентаций концепта «Труд» в русском языке): М.: Г.В. Токарев; М-во образования Рос.Федерации. Волгоград: Перемена, 2003.- 232 с.
104. Тоchieв, Д. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе: Дониш, 1981.-
105. Трибуханчик, А.Н. Отражение исторической динамики понятия «Богатство — бедность человека» в английской фразеологии // Язык и Культура: Третья международная конференция. Доклады и тезисы докладов. - Киев, 1994. - С. 105-107.
106. Турсунов, Ф. М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков)
107. Турсунов, Ф. М. О феномене переводимости / непереводимости в лингвистической теории перевода/Ф.М.Турсунов // Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский университет).-2015.-№3/50.- С.257-263.
108. Турсунов, Ф.М. Особенности перевода некоторых форм английских обращений на таджикский язык/Ф.М.Турсунов//Вестник Таджикского национального университета. Серия филология.-2015.-№4/7(180).- С.3-7.
109. Турсунов, Ф.М. Сложные слова английского языка как разряд безэквивалентной лексики и их перевод на таджикский язык/Ф.М.Турсунов//Вестник Таджикского педагогического университета им.С. Айни.-2015.-№3(64).- С.104-108.
110. Уфимцева, А.А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира// Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.,1988.-240с.
111. Фазилова, Ш. К. Концепт «Богатство» в английской, русской и таджикской лингвокультурах (на материале фразеологических единиц, пословиц и поговорок). - Душанбе – 2019. -25с

112. Федотова, Т.Н. Концепт «красота»: Лексико-семантический компонент: Автореф. дисс... канд. филол. наук. - Казань, 1999. -21 с.
113. Филлмор, Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. — М.: Прогресс, 1988. —С. 52-91.
114. Фрумкина, Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога: концепт, категория, прототип // НТИ. - Сер. 2. 1992, № 6. - С. 1-8.
115. Харитонов, В.И. Концептуальный анализ фольклорной лексики, характеризующей нравственный мир человека: Дисс... канд. филол. наук, - Курск. 1997.- 197 с.
116. Хроленко, А.Т. Лингвокультуроведение. - Курск.: Изд - во ГУИПП «Курск», 2000.
117. Ченки, А. Современные когнитивные подходы в семантике: свойства и различия в теориях и целях // Вопр. языкознания. - 1996. — № 2. - С. 68-78.
118. Чамшедов, П. Таджикско-английский словарь. — Душанбе, 2009;
119. Чамшедов, П. Англо-таджикский словарь. — Душанбе, 2005;
120. Чаматов, С. Основные способы образования таджикских ирригационных терминов // Вестник Педуниверситета, Д., 2005, №2
121. Чоматов, С. Роль и место заимствованных слов в английском языке среднего периода // Чавонон ва чаҳони андеша, Д., 2004;
122. Чоматов, С. Основные способы образования таджикских ирригационных терминов // Вестник Педуниверситета, Д., 2005, №2;
123. Шаклеин В.М. Лингвокультурологическая ситуация: структура и вопросы исторической реконструкции: Дисс. док. филол. наук. - 1996. - 477 с.
124. Эфендиева Р. А. Фразеологические единицы со значением «Материальное положение человека» (на материале английского и русского языков): Дис... канд. филол. наук. — Нальчик, 2001. - 145 с.

125. Gans E. L. The Origin of Language: Formal Theory of Representation. - Berkeley: University of California Press, 1981. - 314 p.
126. Language and meaning in cognitive science: cognitive issues and semantic theory/ Ed. By J. Toribo, A. Clark. - N. Y.: Garland Pub., 1998. - 300 p.
127. The language of word meaning/ Ed. by P. Bouillon, F. Busa. - Cambridge; N. Y.: Cambridge University press, 2001. — 387 p.
128. Brutyan G. A. The linguistic picture of the world and its role in cognition, Methodological problems of language analysis (Yerevan: Publishing House of Yerevan University, 294, 1976).
129. Metaphor and thought/ Ed. by A. Ortony. - Cambridge; N. Y.: Cambridge University Press, 1979. - 501 p.
130. Hoffman R.R. What could reaction-time studies be telling us about metaphor comprehension? // Metaphor and Symbolic Activity, 1987.- p.152
131. Introduction to cognitive science.-MIT Press, 1996e, second edition, 2005. - 266 p.
132. Sweetser E. From etymology to pragmatics. Cambridge. New York. Port Chester, 1990. - 325 p.
133. Thagard 1996 — Thagard P. Mind. Introduction to Cognitive Science. Cambridge (Mass.): MIT, 1996. - 280 p.
134. Rosh E. Cognitive representations of semantic categories - "Journal of Experimental Psychology: General". - Vol. 104. - 1975. - pp. 195-233.

ФАРҲАНГҲО

135. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ.- Душанбе: Адиб, 1988.- 400 с
136. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - Изд. 4-е, стереотипное. -М.: КомКнига, 2007. - 576 с.
137. Бегматова, С. Пословицы, поговорки и афоризмы таджикского английского и русского языков. Худжанд 2016.
138. Девлин Д. Словарь синонимов и антонимов английского языка / Д. Делвин. - М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. - 559 с.

139. Зоҳидов, А., Осимова, Б. Фарҳанги воҳидҳои фразеологии лаҳҷаи Хучанд: - Хучанд, Нури маърифат, 2013.-392 с.
140. Икболов, О. Пословицы, поговорки и афоризмы английского, русского и таджикского языков. Душанбе 2008. 190 стр.
141. Кунин, А. В. Англо-русский фразеологический словарь. М.: Русский язык, 1984. — 944 с.
142. Маджидов, Х. Фразеологизмы современного таджикского языка Душанбе- 1982. 101с.
143. Мирбобоев, А. Фарҳанги номҳои тоҷикӣ (Бо М. Қосимӣ, ба забони форсӣ ва тоҷикӣ). – Душанбе, 2000;
144. Словарь синонимов и антонимов английского языка. - Москва. - 2005. – 559 с.
145. Фарҳанги забони тоҷикӣ (словарь таджикского языка) Под редакцией М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хашима, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская Энциклопедия. -Москва, -1969. - 952 с.
146. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - (ибора аз 2 ҷилд) Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. -Душанбе – 2010. – 880 с.
147. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка.- М.: Прогресс, 1964, тт.1-4.
148. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. Душанбе, 1963. ҷ.1. – 952 с. 1964. ҷ. 2. – 803 с.
149. Фозилов, М. Этимологический словарь таджикских пословиц и поговорок в 2-х т. Душанбе: - 1963. – т.1-С.951.
150. Фозилов, М. Этимологический словарь таджикских и персидских пословиц и поговорок. Душанбе. «Дониш», 1976
151. Фозилов, М. Этимологический словарь пословиц, поговорок и афоризмов таджикского и персидского языков. Том 1 Душанбе «Ирфон», 1975. 368 с.

152. Шанский, Н.М. Краткий этимологический словарь русского языка: пособие для учителей.- Просвещение, 1975.-542 с.
153. Этимологический словарь таджикского языка. Том 1, 2 М.: Советская энциклопедия, 1969. -С.937.
154. Cowie A., Mackin R. The Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. London, 1975.
155. Crabb's English Synonyms. G.Crabb, M.A., London and Henley, 1977. — 716 p.
156. Hornby A.S. The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. London, 1978.
157. Fowler W.S. Dictionary of Idioms. London, 1972. - 103 p.
158. Longman Dictionary of Contemporary English. - UK: Pearson Edition Limited, 2003. - 1950 p.
159. Oxford Idioms Dictionary for learners of English. - Oxford: Oxford University Press, 2004. - 465 p.
160. Webster's New World Dictionary of Synonyms: a dictionary of discriminated synonyms with antonyms and analogous and contrasted words / Editor in Chief David B. Guralnik. - Springfield, Mass.: Meeriam-Webster, 1973 - 910 p.
161. Evans, V. A. Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh, 2007. - 256 p.
162. Brutyan G. A. The linguistic picture of the world and its role in cognition, Methodological problems of language analysis (Yerevan: Publishing House of Yerevan University, 294, 1976).
163. Cambridge International Dictionary of English. Электронные ресурсы: «Мультиплекс 2.0. (Русско-англо-русский).
164. Collins Cobuild English Dictionary. London: Harper Collins Publishers Ltd, 1995.
165. Condillac, E. B. Essai sur l'origine des connaissances humaines Paris: Galileo, 1973. 225 p.
166. Evans, V. A. Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh, 2007. - 256 p.

167. Geeraerts, Dirk. 1995. Cognitive linguistics. In J. Verschueren, J. O. Östman, and J. Blommaert, eds., *Handbook of pragmatics*. Amsterdam: John Benjamin, 111-116.
168. *Introduction to cognitive science*.- MIT Press, 1996e second edition, 2005. – 280 p.
169. Jackendoff R. *Semantic structures*. Cambridge (Mass.), 1990e *Languages of the mind: Essays*, 1995. -216 p.
170. Jucker A.H. *News interviews: A pragmalinguistic analysis*. Amsterdam: Benjamins, 1986.195p.
171. Kuskovskaya S. *English Proverbs and Sayings*. – Minsk: Vysshaya Shkola Publishers, 1987. – 255 p.
172. Lakoff, George. 1987. *Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind?* Chicago: University of Chicago press.
173. Lakoff, George and Johnson, Mark. 1980. *Metaphors that we live by*. Chicago: University of Chicago press.
174. Lakoff, George and Johnson, Mark. 1998. *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*. New York: Basic Books.
175. Lakoff G., Johnson M *Metaphors we live by*. Chicago London, 1980. – p. 2-247.
176. Lamb, Sydney M. 1971. *A crooked path of progress in cognitive linguistics*. Georgetown University monograph series on languages and linguistics 24: 99-123.
177. Lamb, Sydney M. 1999. *Conducting pathways of the brain. Neurocognitive basis of language*. Amsterdam: John Benjamin.
178. Langacker, Ronald W. 1987. *Fundamentals of cognitive grammar Vol.1: Theoretical Background*. Stanford: Stanford University Press.
179. Langacker, Ronald W. 1990. *Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
180. Langacker, Ronald W. 1991. *Fundamentals of cognitive grammar. Vol. 2: Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.

181. Leibniz G. W. Neue Versuche auf dem Gebiet des menschlichen Verstehens. Paris: akzeptables Innenleben, 1966. - 229 p.
182. Locke J. Versuch über den menschlichen Geist. Leipzig: Meiner Meinung Nach, 1913. - 508 p.
183. Longman Dictionary of Contemporary English, М.: Русский язык, 1992. -626 с.
184. Oxford Dictionary & Thesaurus. Oxford University Press, 1995. – 1917 p.
185. Schank, Kass 1988 — Schank R., Kass A. Knowledge Representation in People and Machines // Meaning and Mental Representation / Ed. by U. Eco, M. Santambrogio, P. Violi. Bloomington: Indiana University Press, 1988.
186. Sweetser E. From etymology to pragmatics. Cambridge. New York. Port Chester, 1990. – 325 p.
187. Thagard 1996 — Thagard P. Mind. Introduction to Cognitive Science. Cambridge (Mass.): MIT, 1996. – 280 p.
188. Ungerer F., Schmidt H. J. An Introduction to Cognitive Linguistics. London. New York, 1996. – 400 p.
189. Webster's Third New International Dictionary Of The English Language - Unabridged With Seven-Language Dictionary - Vol. I-III, 1966.
190. Webster's New Dictionary of Synonyms. Springfield: The New American Roget's College, 1973. (WNDS).
191. Whorf B. L. Sprache, Denken, Wirklichkeit: Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie. Hamburg: Rowohlt Verlag, 1963. 122 p.
192. William Makes peace Thackeray. Vanity Fair, 1847-48 England, Low Countries, Madras, first edition 624 p.

САРЧАШМАҲОИ БАДЕЙ:

193. С. Айнӣ. Ёддоштҳо (китоб). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680с.
194. Икрами, Джалол. Двенадцать ворот Бухары: Роман / Джалол Икромӣ; [Худож. И. Мельшевич]. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 430 с.

195. (<http://info.ox.ac.uk/>).
196. https://tg.wikibooks.org/wiki/Афсонаҳои_ҳалқи_тоҷик
197. <http://ruscorpora.ru/search-para-en.html>. Паралельный корпус (английский).
198. EnglishClub. 20 Sayings About Money. - Mode of Access: URL: <http://www.englishclub.com/ref/Sayings/Money/index.htm>
199. English proverbs and sayings. - Mode of Access: URL: http://mustafina.my1.ru/english_proverbs_and_sayings.pdf
200. Пословицы про бедность - Режим доступа: URL <https://mil1onstatusov.ru/poslovitsi/bednost.html>

ИНТИШОРОТ ИЛМИИ АЗ РҶҶИИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТИЯ:

I. Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

- [1-М] Холматова Х.А., Роҷеъ ба забоншиносии фарҳангӣ ҳамчун заминаи назариявии таҳлили концепсия /Х.А.Холматова/ Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. 2021. № 1. – С. 66-70
- [2-М] Холматова Х.А. About of the concept “wealth” and “poverty” in the paremyological picture of the world /Х.А.Холматова/ Scientific journal “Research and education” (ISSN: 2181-3191) Vol.1 No.8 (2022), Tashkent
- [3-М] Холматова Х.А., Роҷеъ ба муқоисаи ибораҳои рехтаи концепти “боигарӣ-қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ /Х.А.Холматова/ Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни дар шумораи №3 (104) соли 2023 барои чоп супорида шуд.
- [4-М] Холматова Х.А. Роҷеъ ба мафҳуми концепт дар забоншиносӣ (таърихи инкишоф, сохтор, таснифот) /Х.А.Холматова/ Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав дар шумораи №1-1(107) 2023 ба чоп супорида шуд.
- [5-М] Раджабова М.М., Холматова Х.А., Этимологический анализ концепта “*wealth/боғамство*” в английском и таджикском языков

(на тадж.языке) /Х.А.Холматова/ Вестник Таджикского национального университета-серия филологических наук №7 стр. 83-89, 2023.

II. Мақолаҳо дар дигар маҷаллаю маҷмӯаҳо:

- [6-М] Холматова Х.А. О паремиологии концепта «богатство» и «бедность» в таджикском, русском и английском языках / Х.А.Холматова // IV International Scientific and Practical Conference Current issues and prospects for the development of scientific research held on December 7-8 2021 in Orleans, France
- [7-М] Холматова Х.А. Фразеологические единицы таджикского языка как объект лингвистического исследования /Х.А.Холматова// Scientific collection «Interconf»№ 2 (38) 16-18.12.2020 Маводи конференсияи илмӣ дар Таллин. Эстония
- [8-М] Холматова Х.А. Семантический анализ фразеологических единиц антропоцентрической направленности русского, английского и таджикского языков /Х.А.Холматова// Scientific collection «Interconf» №3 (39) 26-28.12.2020, Маводи конференсияи илмӣ дар Манчестер. Британияи Кабир
- [9-М] Холматова Х.А. Мафҳуми “Концепт” дар забоншиносии когнитивӣ ва забоншиносии фарҳангӣ /Х.А.Холматова// Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва лингводидактика дар заминаи муоширати байнифарҳангӣ дар маводи ҷумҳуриявӣ бахшида ба 90-солагии таъсисёбии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ва 50-солагии таъсисёбии кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷӣ. Душанбе-2021
- [10-М] Холматова Х.А. Мушкилоти тарҷума ҳангоми тафаҳҳуми матн /Х.А.Холматова// Масоили мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ, ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. №10 (2020) Хуҷанд-2020
- [11-М] Холматова Х.А. Отражение концепта “богатство” и “бедность” /Х.А.Холматова// Международная научная конференция “Актуальные научные исследования в современном мире” (26-27 февраля 2022 г.) г.Перяслав, Украина
- [12-М] Холматова Х.А. Концепти фразеологӣ: моҳият ва сохтор (дар асоси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) /Х.А.Холматова// “Масъалаҳои

мубрами забоншиносии муосир ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ”, маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии ҶТ, 25-солагии ба имзо расидани созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, 90-солагии МДТ “ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”, 65-солагии факултети забонҳои хориҷӣ, иҷроиши “Барномаи рушди забони давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар ҶТ барои давраи то соли 2030” №14 (2022)

[13-М] Холматова Х.А. Роҷеъ ба муносибати халқҳои Амрико ва Тоҷик оид ба қашшоқӣ (дар мисоли зарбумасалҳо, мақолҳо, фразеологизмҳо ва афоризмҳо) /Х.А.Холматова/ Инсони комил ва олими забардаст (Маҷмӯи мақолоти илмӣ ва меҳрномаҳо бахшида ба 75-солагии дотсенти кафедраи забони олмонӣ ва забони хориҷии дуюм Шарипов А.Ш.) 2023.– С. 206-209